

मार्धवानुज

(कै. डॉ. काशिनाथ हरी मोडक, यांची कविता)

म. ग्रं.	सं. ठाणे
क्र.	काल्य 2033.

प्रस्तावना लेखक

श्री. श्रीपाद महादेव माटे, एम्. ए.

REFBK-0020331

REFBK-0020331

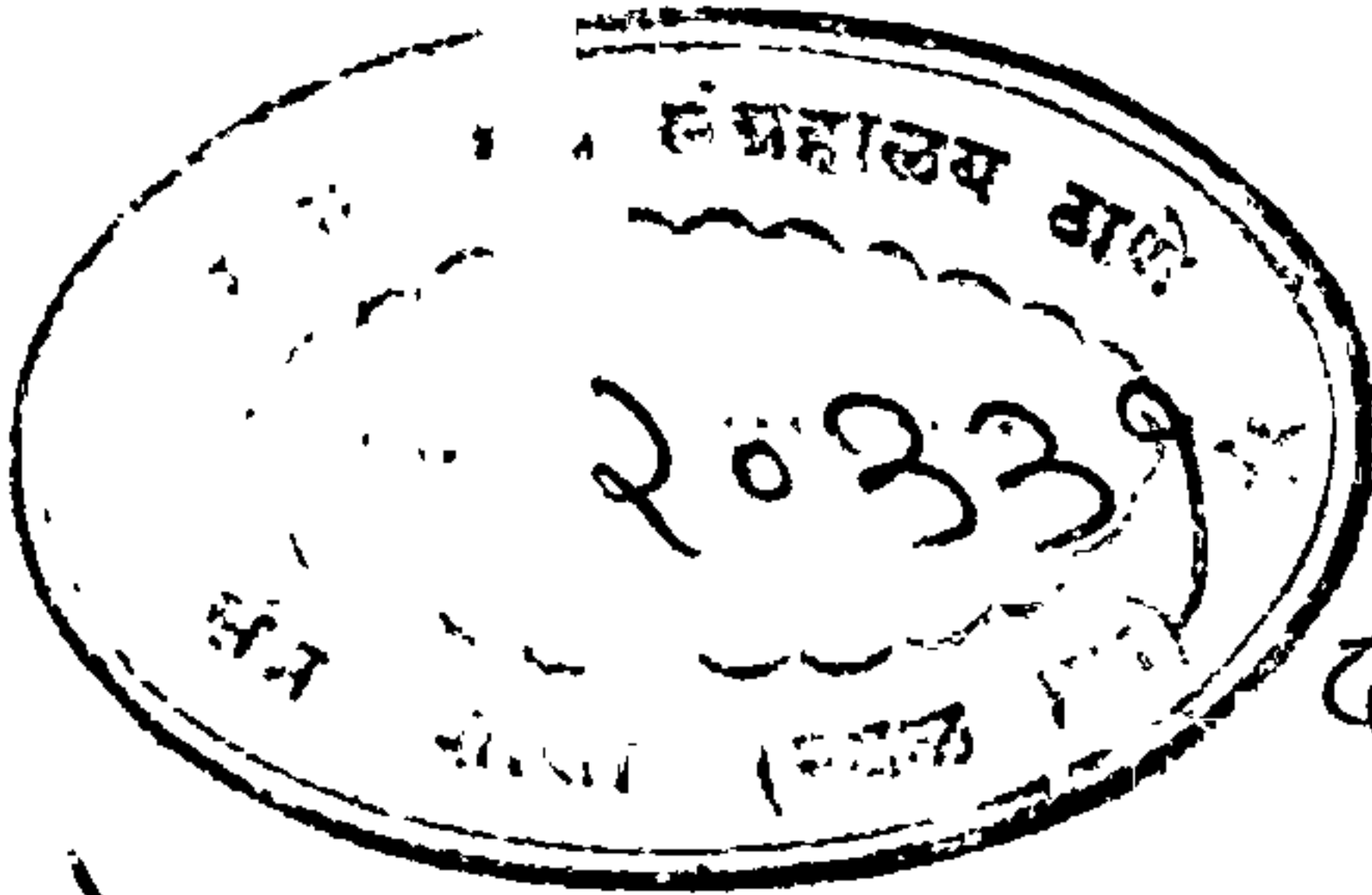
किंमत ५ रुपये

2033

64436
20/3/09.

दि. 20/3/09

~~उत्तर~~

दाले ग्रंथ सूची
नुस्ता

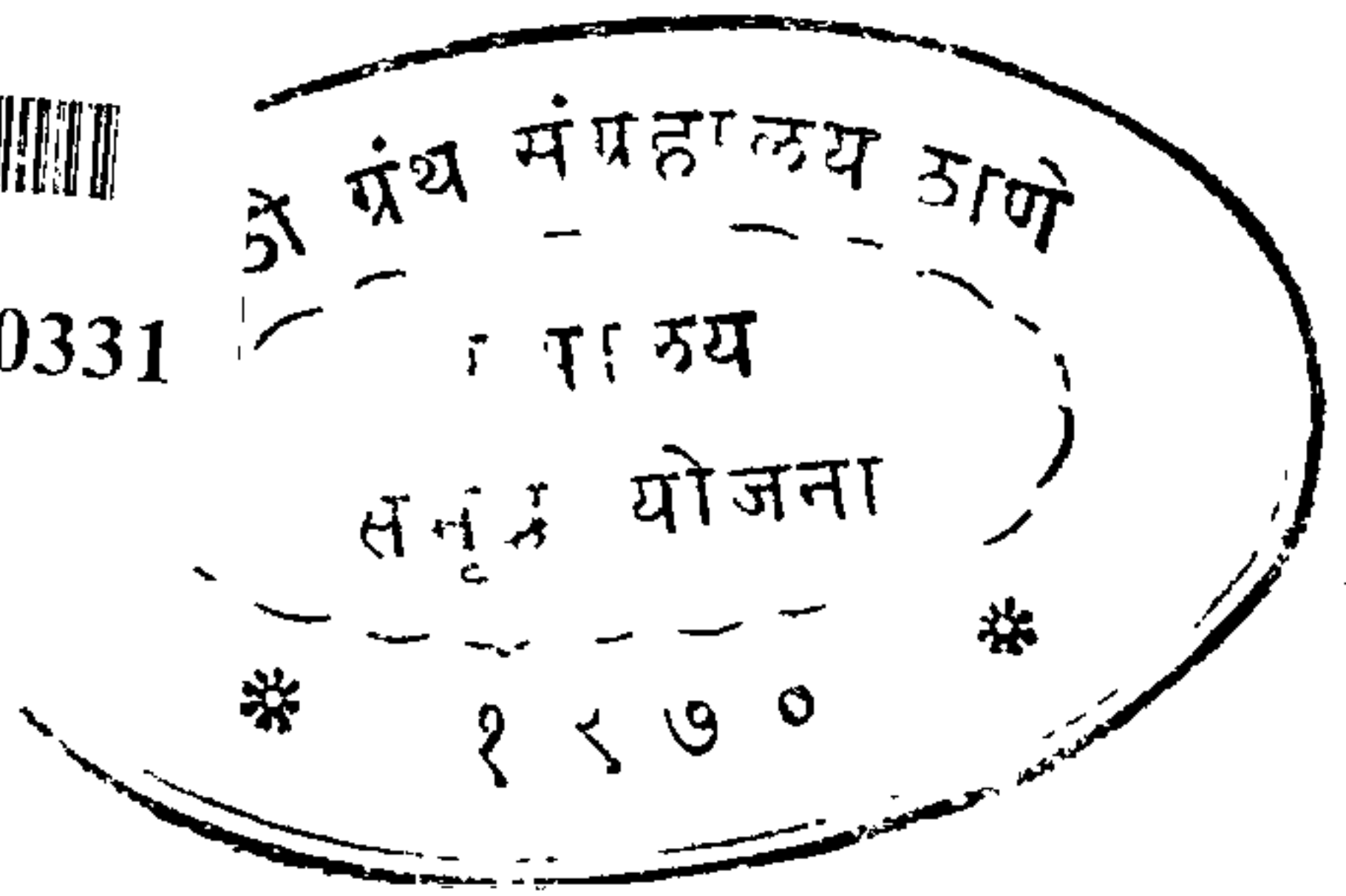
डॉ. मोहन, काशीनाथ ठरि
प्रका० - मुंबई, गा० महादेव कीरकर

सि-9228

REFBK-0020331

REFBK-0020331

*

१५७०

*

१. परळीची आग.

१८९२ सालीं परळीस आग लागून १५ घरे खाक् झालीं; त्या भयंकर प्रसंगी कवि हजर होता, व त्या वेळेस खालील पद्यें त्यानें लिहिलीं.

(एका स्त्रीचा विलाप.)

धांवा ! धांवा ! त्वरित शमवा अग्निनारायणाला
कोण्या दुष्टें अवचित असा घातला घोर घाला;
देवा आम्हांकडुनि असली कोणती चूक झाली
जीच्या योगें त्वदिय हृदयांतील माया निमाली ?

१

आणा पाणी झडकरि कुणी आग ही पेट घेई
हा हा ! आतां स्थिति अमुचि ती काय होणार बाई;
याहो याहो सकल जनहो काय मौजा पहातां
ऐशा वेळीं स्फुरण न चढे तूमच्या काय हातां ?

२

काढा काढा शिरुनि सदनीं माझिया तान्हुल्याला
ओढा कीं हो झडकरि कुणी सांपडे जें तुम्हांला,
भीती सोडा सकल मनिंची हो धरा धीर चित्तीं
धैर्यत्यागा कधिं न करणें सज्जनीं हीच रीती.

३

झंजावाता क्षणभरि सरुया थांब तूं वाहण्याचा
अग्नीलागीं मदत करण्या योग्य हा वेळ कैचा ?
आहे मैत्री उभय तुमची स्निग्ध, हें ज्ञात मातें
या दीनेची समर्थि परि या येउं दे कीव तूतें.

४

आधीं वन्हि प्रकटित करी आपुल्या चंडतेला
त्यांतूनीं हा दिनकर मिळे साह्यकारी जयाला;
आहे झाला म्हणुन भडका पोळतें आंग फार
होणें कैशी शिव शिव गती आमुची ती अखेर !

५

बाबा सूर्या प्रखरकिरणा एवढा तस तूं कां
दीना कन्या तुजसि सदया मारिते दीर्घ हांका,
माझी येवो तुजसि करुणा आंवरी बा करांतें
तारी तारी झडकरि अतां या तुझ्या लेकरांतें !

६

बारा गेले उलटुनि असे ऐन झाली दुपार
खालूनी हे मम दिनकरा पोळती पाय फार,
तापे डोकें अतिशय असे तोंड गेलें सुकून
मेघामध्ये क्षण ह्मणुनि तूं स्वस्थ राहे लपून.

७

पाणी पाणी करुनि मम हा कोरडा कंठ झाला
वायूलागीं जरि विनविलें ये न माया तयाला !
केली नानापरि विनवणी मी जरी भास्कराची
आली नाही लवभरि तया कीव या कन्यकेची.

८

झाली झाली हर ! हर ! दयासागरा ठार रक्षा
आली आतां खचित अमुच्या या कपाळीं कुभिक्षा;
नाहीं कांहीं इतर उरला मार्ग आम्हां सुखाचा
मेल्या देवा शरम न तुला वाटली काय नीचा ?

९

गेले डोळे रडुनि रडुनी फार माझे सुजोनी
नाहीं झाला तिळहि अमुचा फायदा ओरडोनी,
आतां माझे करितिल पती काय ते दीनवाणे
आम्हांलागीं अवचित कसें ग्रासिलें संकटानें !

१०

नाहीं अम्हां जवळ अडका एक खर्चावयाला
नाहीं दाणा खचित उरला एकही खावयाला,
गेलीं सारीं जळुनि वसनें जाहली ठार देना
कंठावे ते दिन तरि कसे जीविताचे कळेना.

११

आला वर्षासमय, सजला मेघ वृष्टी कराया
आम्हां नाहीं परि गरिबशी झोंपडीही बसाया,
कोठें जावें निघुनि न कळे कोण देईल थारा
आहे देवा बहुत अमुचा जाहला कोंडमारा.

१२

केला आतां अतिशय जरी शोक मी व्यर्थ होय
गेली गोष्टी घडुनि न त्या राहिलासे उपाय,
अंतीं आतां तुज करितसे एक देवा विनंती
अन्या कोणावरि न असली पाठवावी विपत्ती !

१३

२. प्रीतीचा हलवा.

कां बाले हलवा करीत वससी तूं व्यर्थ ओटीवरी ?
वाटे काय कृतींत लाभ तुज या जाणे न मी अंतरीं;
त्रासा सोसुनि एवढ्या तव, मुली, होणार थोडे हित,
अल्पाच्याकरितां बहू गमविणें ही का सुधी पद्धत ?

अग्नीशीं वसुनी सुकोमल तनू झाली निखाच्यापरी,
झाले लाल तुझे कपोल मृदु जे ताज्या गुलाबापरी;
एकामागुनि एक घर्मकण गे ! त्यांच्यावरी लोटले,
शोभे जेंवि दवें गुलाबकलिका तेंवी मला भासले.

प्रीतीयुक्त मनं करूनि हलवा देणें जरी, गे, प्रिया,
व्यावा त्रास करूनियां स्वतनुला बाई वृथा कासया ?
“ नाथा दे हलवा करून ” तुज हें प्रीतीच सांगे जरी
प्रीतीतें हलवा कसा मधुर हा लागेल नेणे तरी !

तुझे निष्कपटी मधूर वच जें मानूनि त्यातें तिल,
प्रीती जी हृदयीं तुझ्या वसतसे ती शर्करा निर्मल
घेऊनी, हलवा तयार कर गे ! नाथा तुझ्या द्यावया
ज्यातें सेवुनि तोष होइल खरा चित्ताप्रती त्याचिया.

“ दे मातें हलवा, प्रिये ! ” प्रियकरें केली कधीं मागणी,
आहे जो हलवा तुला काथियला तो नीट आणी मनीं;

त्यालागीं करण्या तुला अडथळा येणार नाही कदा
बाजारीं चढला जरी दर अती त्या साखरेचा सदा !

६

१४ जानेवरी, १८९३.

३. आशा.

“ आहे काय जगांत लाभ जगुनी निःसार सारें दिसे
औदासीन्य असें भरुनि उरलें आनंद कोठें नसे ! ”

ऐसे क्रूर विचार येतिल जधीं आशे ! मदीयांतरीं
द्याया खिन्न मनास धीर मम तूं धांवून ये सत्वरी.

१

जीं माते जगतांत या प्रियकर प्राणाहुनी वाटती
प्रेमाच्या लहरी जयास वधुनी माझ्या हृदीं ऊठती,
ऐशांतिल कुणी विपन्न जर, मी वेडावलों देखुनी
आशे खिन्न मनास धीर मम तूं देण्यास ये धांवुनी.

२

“ दासी मी तुमची ” असें वदुनियां आधीं वरुनी मनें
मागुनी अवधीरिलें जरि कुणी क्रूरें मला स्त्रीजनें,
प्रीतीहीन निराश होउनि अती मी बैसतां त्या क्षणीं
द्याया खिन्न मनास धीर मम ये धावून आशे झणीं.

३

एकादी झटुनी स्वयें परहितासाठीं करावी कृती
 वाटूनी मज, लागलों बहुत मी प्रेमें करायास ती,
 येऊनी इतुक्यांत दुष्ट शिवली मातें निराशा जरी
 आशे खिन्न मनास धीर मम तूं देण्यास ये सत्वरी. ४.

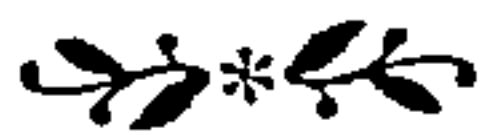
आर्यावर्त सुरम्य देश अमुचा पावो सदा उन्नती
 शत्रूंची सगळ्या तदीयचि पडो मृत्यूमुखीं आहुती;
 इच्छा होउनि पूर्ण ही न, जरि ये मध्यंतरीं आपदा
 द्याया धीर मनास ये झडकरी धांवुनि आशे तदा. ५.

अस्ता क्रूर समस्त जाउनि जुन्या चाली रिती लौकरी
 होवो स्तुत्य सुधारणा प्रिय अती या आर्यभूमीवरी;
 आले लोक दुराग्रही जर कधीं या आड हेतूचिया
 आशे धांवुनि येइ गे मम मना उत्साह तो द्यावया. ६.

जेवीं स्वच्छजला नदी प्रिय गमे भारी तृषार्ती नरा
 आशे तेविं अन्हांस तूं, तुजविणें नाहीं दुजा आसरा;
 तूझी पूर्ण कृपा असेल जरि या अज्ञान बालावरी
 काळार्चे भय ही न मी मग कधीं मानीन गे अंतरीं ! ७.

४. पर्वती.

पद.

- पर्वती । जहाली किती । दीन संप्रती । स्थिती तव बाई
तुज पाहुनि हृदयीं शोक अनावर होई ! १
- कोपलें । दैव लोपलें । तेज मागलें । कुठें तव सगळें !
त्वच्चरणपरायण दास कुठें ते अगळे ! १
- समशेर । घेउनी ठार । करुनि रिपुभार । तदिय शिरकमलें
वाहिलीं तयांनीं चरणीं तव विमले ! २
- उल्हास । वाटला खास । सकल चित्तांस । पाहुनी तुजसी
परि उदास आतां हाय अम्हां तूं दिससी. ३
- हैं पुणें । दिसतसे सुनें । नृपालाधिणें । पहागे भासे
मृत, शरीर, आत्मा सोडुनी जातां जैसें. ४
- गांजिती । संकटें अती । प्रजा संप्रति । जहाली दीना
ही पाहुनि देना ये न कशी तुज करुणा ! ५
- स्वामिनी । स्वकर जोडुनी । तुझी विनवणी । करीं मी अंतीं
हो प्रबुद्ध अतुल प्रकट करीं निजशक्ति ! ६
- सत्त्वरी । शक्ति दे खरी । आमुच्याकरीं । कृपाळू माते
मग पळांत टाकूं जिंकुनि दुर्दैवातें ! ७

५. 'करमणूक.'

करमणूक येण्यास नेहमीपेक्षा उशीर झाल्यामुळे कवीचें मन खिन्न होऊन
सुचलंलं विचार.

बाई कर्मणुकी, तुला उशिर कां येण्यास गे लागला
द्याया भेट मला; असे तुजविणें हा जीव कष्टावला
ये तूं लौकरि ये जिथें असाशि गे तेथूनि धांवूनि ये
भेटीवीण तुझ्या मदीय हृदया उल्हास नाही सये. १

अस्ता जाउनि तो गभस्ति, पडतां अंगार आलों घरीं
हाहा ! मी चुकलों कुठें घर इथें तें राहियेलें दुरी,
चित्तीं चिंतित कीं तुला उचलुनी वेऊनि वेगें करीं
प्रेमें बोधसुत्रेस सेविन, शिबे तों ती निराशा खरी ! २

होतां यापरि मी निराश वरिली चित्तें उदासनिता
नेत्रां मत्स्थितिची भयाण पुतळी तेव्हां दिसे तत्वतां.
प्रेमाची हृदये त्यजुनि सगळीं येथून हाहा ! दुरी
पोटाची भरण्यास खांच नशिबीं आलीचना नोकरी ! ३

कोठें जन्मद मत्पिता वसतसे कोठें असे माऊली
दुःखाच्या समयीं मजप्रति गमे जी आश्रया सांडली,
चित्ताची जडणी, मना रिझवणी, साऱ्या सुखांची खनी
कोठें प्रेमळ भामिनी वसतसे खेड्यांत रानीं वनीं ! ४

होत्या येत अशा विचारलहरी जोरांत माझ्या मनीं
येऊनी इतुक्यांत तों अदळला कानीं सुदिव्य ध्वनी
“वेड्या होसि निराश कां वद असा ही खिन्नता कासया
आहे कर्मणुक प्रसन्न करण्या चित्ताप्रती तूझिया. ९

साधी लीन अती विनोदचतुरा सत्यप्रियालापिणी
लोकां सर्व सुधारण्या झटतसे निर्भीड जी होउनी,
सांगे गोष्टि कधीं कधींहि चुटके सांगे मना रंजवी
दावी सृष्टचमत्कृती कधींकधीं गाई सुकाव्यें नवीं. ” ६

ऐसे ऐकूनि रम्यशब्द हृदया आली जरी शांतता,
उत्कंठा मनिंची दुणावलि परि दुर्वार्य हो तत्वतां;
माझ्यानें धरवे न धीर तुजला मी उक्त भेटावया
ये गे कर्मणुकी जिथें असशि तूं तेथूनि धांवूनियां ! ७

ठाणें, २२ डिसेंबर, १८९४.

६. 'कुणिकडे.'

कुणिकडे दडाले अमुचे उमदे वीर ।

ओसाड जाहली दुनिया झाला हाहाःकार !

मर्दुमकीचे गेले दिवस शूरत्वाचा झाला ज्हास
चढला गंजचि समशेरींस झाले बोथट भाले खास
कुणिकडे ! १

कोठें गेला शूर शिवाजी कोठें छातीचा तानाजी
कोठें पडला जाउनि बाजी धीट शिपाई तो संभाजी
कुणिकडे ! २

रावबाजि तो कुठुनी भेटे पाटिल बोवा गेले कोठें
चतुर मुत्सदी नाना मोठे हिरे हरपले दैवचि खोटें
कुणिकडे ! ३

प्रसंग जेथें दारुण झाला कोण विचारी पानिपताला
'अष्टें' 'खरडें' या नांवाला लोक लागले विसरायाला
कुणिकडे ! ४

प्रचंड हत्ती ते जिलबीचे उंटें सांडण गण बाजींचे
शिग तुतारी रणभेरींचे निनाद विलया गेले साचे
कुणिकडे ! ५

काय दयेचा पाझर सुकला आम्हां लावुनियां रडण्याला
वीररवीनो ! कां मावळलां तिमिर ग्रामी या भूमीला
कुणिकडे ! ६

शूर पवाडे तुमचे साचे कुठुनी नशिबीं हो गायचे
आम्ही खडतर प्रारब्धाचे सूर काढितो 'रडगाण्याचे' !
कुणिकडे ! ७

हे शूरानो निज तेजाला देहीं अमुच्या सत्वर घाला
म्हणजे दावुनि शूरत्वाला बदलुनि टाकूं दीनदशेला
कुणिकडे !

संभर, ६ एप्रिल, १८९५.

७. बर्न्स कवि.

जन्म १७५९

मृत्यु १७९६

वर्षे शंभर जाहलीं कविवरा ! तूतें मरोनी पुरीं
देई त्वत्कविता अजुनि हृदया आनंद माझ्या तरी;
कोठें देश तुझा जलापलिकडे भारी दुरी येथुनी
आर्यावर्त कुठें, परंतु उपजे वात्सल्य माझ्या मनीं.

१.

दोधे जन्म न पावलों, न बसलों एक्या कुळीं वा स्थळीं,
नाहीं भेट, तरी परस्पर मनें वात्सल्य तें आकळी;
आहे प्रेम कसें कुठें वसतसे तज्जन्म कोठें असे
नाहीं आजवरी कधीं उकालिलें हें गूढ कोणी कसें !

२.

वस्तू दोन परस्परां सतत ज्या तत्त्वामुळें ओढिती
तत्त्वे त्याच रिघे तुझ्या कविवरा ! काव्यांत माझी मती;
जैसा सद्रस पाझरे उकालितां द्राक्षाफळातें करे
वाहे प्रेम तसें तुजें उकालितां सत्काव्य म्यां आतुरें.

३.

प्रेमानें धरुनी करांत अपुल्या शेतामधीं नांगर
लीलेनें जणुं गाइलीं बहु तुवां काव्यें सदा सुंदर,
साधीं नम्र खरीं तुला यश परी त्याहीं दिलें भूवरीं
जाईचीं कुसुमें वनीं विकसलीं कां वास नोहे तरी ?

४

शेता नांगरितां हळूच निघतां उंदीर मातींतुनी
केलें प्रेमळ काव्य त्यावर तुवां त्यातें झणीं पाहुनी;
साधा मूपक पावला अमरता संगें तुझ्या तो परी
होतां सज्जनसंग नीच जनही मोठेपणातें वरी.

६

पद्यें पर्णकुटींत राहुनि तुवां आजन्म जीं गाइलीं
लीलेनें, असती अहा मज गमे दिव्यत्व तीं पावलीं;
त्या पद्यांत दिसे तुझी सुरुचिरा माते सदा आकृति
वर्षे शंभर लोटलीं तुज जरी सोडोनि या भूप्रति.

६

जेथें निर्झर वाहती, विकसती नाना लता सुंदर,
वायू शीतल खेळती, द्विजतती आलापिती सुस्वर,
ऐशा शांत निसर्गरम्य विषयीं वासा करुनी सदा
काव्यें गाउनि धन्य भूमि अपुली केली तुवां जन्मदा.

७

साधें प्रेमळ काव्य वाचित तुझें स्वच्छंद होतों घरीं
कांहीं सेवुनि रम्य पद्यकुसुमें आनंदलों अंतरीं,
झाला सौख्यद पूज्य भाव हृदयीं उत्पन्न माझ्या अती
केलें नम्रपणें तया प्रकट मी शार्दूलविक्रीडिती.

८

कुवडी तीर्थ.

८. कुवडी तीर्थ.

हे स्थान चाफळाजवळ आहे. या तीर्थाच्या उत्पत्तीविषयी खालील
आख्यायिका सांगण्यांत येते.

घेऊनि एक दिवशीं शिवभूपतीस

गेले वनांत फिरण्या गुरु रामदास,

जायास सांगुनि समस्त जनांस मागे

ते चालले हळुहळू विपिनांत दोघे.

१

होती तदा किति तरी रमणीय वेला

तेजोनिधी दिनमणी गगनीं उदला;

नानापरी विकसलीं सुमनें सुरेख

यद्रूप पाहुनि वरी मन फार तोख.

२

पुष्पांतला मधुर सेवुनि गंध सारा

होता वहात गगनीं बहुमंद वारा;

वृक्षांवरी वसुनि पाक्षि समस्त होते

रम्यस्वनें करित मंजुल गायनार्ते.

३

चाले प्रभातसमयीं गुरुशिष्य जोडी

ओढे नद्या गहन लंघित खोल खिंडी;

होत्या वनीं उपलकंटकयुक्त वाटा

त्यांच्या परंतु चरणीं रुतला न कांटा.

४

मार्गीं शिवास शिकवी गुरु राजनीति
 नाना कथा कथुनि दाखवुनी प्रतीति;
 ऐकूनि शब्द गुरुचे बहु दिव्य गोड
 चित्तीं झणी नृपतिच्या पडला उजेड. ६

हर्षोदधींत शिवभूपति मग्न झाला,
 झाला प्रवास किति तो न कळे त्याला;
 मार्ग क्रमीत असतां भरली दुपार
 चालूनि फार थकला नृपती अखेर. ६

संताप दे वरुनि दारुण अंशुमाली
 धूलीमुळें चरण पोळति फार खालीं,
 लागे तहान नुरलें बल चालण्याचें
 कोमेजलें वदनपंकज भूपतीचें. ७

‘थांबा’ म्हणूनि वदवे गुरुतें न त्याला
 होता सुशिष्य गुरुमागुनि चाललेला;
 कैसा तरी हळुहळू उचली पदातें
 तों पाहिलें वळुनियां गुरुनें त्यातें. ८

‘कारे हळू उचलिसी, शिवबा पदातें ?
 गेलास काय दमुनी तुज काय होतें ?’
 ऐसे पुसे सदय सहुरु त्या शिवाला
 देई परी न नृप उत्तर तें त्याला. ९

ज्यांचीं पदे स्मरुनि किंकर मुक्त झाले
 ज्या वांचुनी नच चराचर विश्व चाले,
 त्या जाणिलें गुरुवरें नृपतिस्थितीतें
 बोले सगद्गद् म्हणूनि गुरू शिवातें.

१०

‘ वत्सा, मनीं तिळभरी नच खेद मानीं,
 देतो तुला त्वरित निर्मळ गोड पाणी;
 ऐसें वदूनि अपुला उचलून पाणी
 भूमीवरी शिवगुरू कुवडीस हाणी.

११

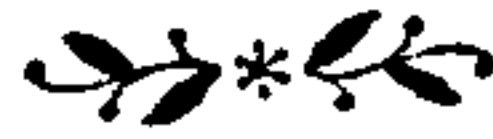
तो वतलें नवल भूमि दुभंग होई
 आंतूनि निर्झर मनोहर एक येई !
 आकंठ तज्जल पिऊनि नृपाल धाला
 चित्तीं स्मरे गुरुचिया विमलां पदांला.

१२

तेव्हांपासुनि झाली ती भूमी सुप्रसिद्ध या लोकीं
 ‘ कुवडी-तीर्थ ’ सुनामें वर्णियली माधवानुजे श्लोकीं.

१३

९. सज्जनगड.

भूपाळी.

साताऱ्याजवळील परळीचा किल्ला ऊर्फ सज्जनगड वहावयास कवि गेला होता व त्या समयी खालील पद्य त्यानें रचून समर्थीच्या चरणीं अर्पिलें होतें.

सज्जनगड देखिला नयनीं चित्त मुदित झालें
श्रीरामदासचरणीं भावें मस्तक नत केलें,

धृ०

मातले यवन महीवर फार
करिती गोब्राह्मणछल अनिवार,
करावया तथांचा संहार
लोकीं अवतरले.

१

बोधिला सेवक शिवराणा
सांगुनी राज्याच्या धोरणा,
स्वप्रेमाची उज्वल खुणा
भगवें पट दिधलें.

२

‘ चाल करींगा शत्रूंवरी
होशिल विजयी तूं संगरीं ’
शिवास उत्तेजुनि यापरी
आपण दुरि गेले.

३

प्रेमें राहुनि सज्जनगडीं
 हातीं घेउनिया कुत्रडी
 हरुनी दासांचीं सांकडीं
 त्यांतें तोषविलें.

४

कांहीं काल गडीं बसुनी
 अखिल रिपूनें संहारुनी
 गोविप्रातें सांभालुनी
 अंतर्हित झाले.

५

ऐसे सज्जनगडकृतवास
 शिवगुरू सद्गुरु रामदास
 यत्स्मृति नाशी सर्व तमास
 हृदयीं म्यां धरिले.

६

आर्यावर्तीं फिरुनि जरी
 ऐसा कोणी अवतारी
 होईल दैवें, समजा तरी
 दैन्य लया गेलें !

७

१०. भवानी तलवार.

(चाल-माझें नवलाचें पांखरुं । कसें मीं माहं.)

स्वामी तव गेला निघुनी । दीन भवानी

धृ०

नाथ तुझा गे विक्रमशाली

कुमारमाता अगळा व्याली

यत्कीर्तिजलीं पृथिवी न्हाली

तो नर मानी.

१

संगें असतां शिवरायाचे

तुवां पराक्रम केले साचे

गळे कापिले अमित रिपूंचे

जहाली हानि.

२

जोंवरि होता तो नरवीर

तुजला होतें तेज अपार

तुला पाहतां असंख्य शूर

पळाले रानीं.

३

असे विचित्रा गति दैवाची

हीन दशा तुज आली साची

होसी दासी परकीयांची

राहुनि म्यानी.

४

स्वामी जोंवर होता त्राता

काळहि थरथर कांपत होता

स्पर्शीं तुजला परि तो आतां

नीच करांनीं.

५

तुझी अवस्था पाहुनि, माते,

हृदय विषादे दाडुनि येतें

ये अश्रूंचें नेत्रीं भरतें

धीर सुटूनी.

६

अश्रू माझे पडुनि वरते

तेज जरी तव पूर्विल येतें

त्यांस गाळिलें असतें येथें

सतत बसूनी.

७

मूर्तिमती तूं वीरश्री गे !

स्फुरित करी हीं अमुचीं अंगें !

दीन दशला म्हणजे वेगें

टाकुं हरूनी.

८

घातारा, ३० मे, १८९६.

वराह। ग्रंथ संग्रहालय, ठाण. स्वतंत्र

व्युत्पन्न... ७५०३... वि: ...

२०१३/११

११. पारिजातकाचें फूल.

(सकाळीं झाडावरून पडतांना पाहून सुचलेले विचार.)

पुण्यें उणे जे पडतात लोक
ते पावती सत्वर मृत्युलोक,
वदे अशी संतत संतवाणी
तत्सत्यता पाहिली काय कोणी ?

पुष्पा, तुला या समर्थीं बघून
साधूक्ति वाटे मज सत्य जाण,
आलेस खालीं तरुतें त्यजून
पुण्यांश जातां सगळा सरून.

स्वर्गापरी वृक्ष तुला जहाला
सौख्यास देता, आणि घात झाला;
आतां तुटे संगति सज्जनांची
त्या रम्य वृक्षावरच्या फुलांची.

सेवा तुझी शीतल मारुतांनीं
केली किती गाउनि गोड गाणीं,
गुंजारवा सुंदर षट्पदांनीं
केले मरंदा तुझिया भुलोनी.

सेवावयातें तुझिया सुवासा
करीत होते अहि नित्य वासा,
समस्त आतां विपरीत झालें
मातींत दैवें तुज फेंकियेलें.

६

स्थिती तरूच्या वरची सुखाची
मातींत झाली विपरीत साची,
तो स्वर्ग कोठें सुखशांतिसार
पृथ्वी कुठें दुःखमयी अपार !

६

होईल आतां तुज दुःख फार
पुष्पा, तुला कीटक ओढणार
मनुष्य पापी तुज वेंचितील
मुलें नखांहीं तुज टोंचितील.

७

जरी तुला त्रास अतीव होय
दिव्यत्व तूं सोडुं नको स्वकीय;
आली जरी दीन दशा अपार
न सोडिती स्वत्व कदापि धीर.

८

घडेल संसर्ग तुझा जयांस
प्रभाव दावी अपुला तयांस;

ज्या बोलती ' स्वत्व ' असें जर्गी या
ते सांग तूं सर्व जनां शिकाया.

९

पडघवली, २० जुलई, १८९६.

१२. पद्यपंक्ति.

आशा म्हणजे काय असे ?
कमलावरचा जल बिंदू,
मानिति मौक्तिक मतिमंदू
सुज्ञां परि तें जलचि दिसे.

१

जयास म्हणती हर्ष जनीं,
प्रतिबिंबचि तें चंद्राचें
जलीं दिसतसे मौजेचें,
क्षणांत जाई परि निघुनी.

२

वैभव म्हणजे काय तरी ?
ज्योत दिव्याची केवळ तें,
फू करितां ती मालवते
तेज निघोनि जाय दुरी.

३

जियेस मैत्री जन बोले,
शवावरिल ती सुममाला,
वास मिळेना कवणाला
क्षणभर निववी परि डोळे.

४

यौवन म्हणजे काय जनीं ?
महोदधीची लाट असे,
क्षणभर मोठी फार दिसे
पळांत जाई परि विरुनी.

५

लोक बोलती धर्म जया,
केवळ पोकळ असे ध्वनी,
कांहीं नसतां दृश्य जनीं
देइ कल्पना रूप तया.

६

प्रचंड सृष्टी जया वरी,
ज्याविण जग हें शून्य दिसे,
असें प्रेम तें काय असे ?
सकल जगा जें दास करी !

७

कांहीं नाही केवळ कोळी,
सूक्ष्म तंतुतें काढोनी,

सर्व जगार्ते बांधोनी
टाकी पसरुनि बहु जाळीं.

कशांत आहे सौर्य खरे ?
पहा मनाते विचारुनी,
शांति जगीं या सुखजननी !
जया लाधली तोचि तरे.

१८ ऑगस्ट, १८९६.

१.३. संध्याकाळची सहल.

चलरे मित्रा झडकरि जाऊं कोठें दूर फिराया
अभ्यासाते करुनी शिणली कोमल तव ही काया.

कशास घेसी पुस्तक हातीं फिरफिरुनी वाचाया
काय फायदा वाटे तुजला करिसी श्रम कां वायां ?

किती मजेचा ! किती सुखाचा दिसतो सायंकाल
किती मनोहर दिसतो गगनीं दिनकर तेजोगोल.

येई सत्वर पती आपुला भेटायार्ते आतां
म्हणुनि जहाली दिशा पश्चिमा आशायुक्ता रक्ता.

वृक्षस्कंधीं वसुनी मैना मधुर करी गानातें
गोड तिचेच्या ऐकुनि ताना हर्ष अती कानांतें. ९

स्वच्छंदानें पहा कसा तो फिरतो नादी भ्रमर
स्वतंत्रतेचें स्तोत्र गातसे गुणगुण करुनी फार. ६

पुढें येऊनी जरा पहारे सृष्टीची शोभा या
कळे न ज्यातें मूल्य तिचेचें जन्म त्याचे वायां. ७

सृष्टी केवळ सुदिव्य पुस्तक बोधानें भरलेलें
जो जन त्याचीं वाची पानें त्यातें ज्ञान उदेलें. ८

वल्ली, पादप, पक्षी, वायू, सागर, तें आकाश
ज्ञान नरा जें देती न मिळे शिकुनी नाना कोश. ९

पुरे वाचणें पुरे नकोरे हातीं पुस्तक घेऊं
सृष्टिपुस्तका वाचायातें चलरे येथुनि जाऊं. १६

धडे त्यांतिल पाठ करुनी येऊं मग निजधामा
ज्ञानदीपिका उज्वल करुनी शोधूं आत्मारामा. ११

१४. तेरड्याचें फूल.

भाऊ, नवीन वय हें फुल तेरड्याचें
सौंदर्य यावर किती विलम्बे मजेचें,
हें स्पर्शकोमल किती सुखवी करांस
हा लाल रंग रमवी मम लोचनांस.

मिथ्या न तूं सकल जें वदतेस, तार्ई,
हें तेज सुंदर परी टिकणार नाहीं
त्वां पाहिलेंस तिसऱ्या दिवशीं फुलास
होशील तूं बघुनि त्यास तरी उदास.

सौंदर्य वैभव दिसे रमणीय सांचें
आहे परी सकल हें धन दों दिसांचें,
आणूनि हाच सुविचार मनीं विवेकी
जें जाय वैभव लया पडती न शोकीं.

आतां मनांत धर एकाचि गोष्ट तार्ई,
दैवें जरी तुजसी वैभव थोर येई,
मोहांत तूं पडुं नको क्षणही तयाचे
जाऊं नको विसरुनी फुल तेरड्याचें.

१५ आरोग्याप्रत.

(कवि चार वर्षे सतत आजारी असतां एक दिवस त्रासून खालीले उद्गार त्याने काढिले आहेत.)

ये, अनामया, भेट दे जरा
जाहला असे जीव घावरा;
सोडिलें तुवां कासया मला
कोणता गुन्हा सांग जाहला.

१.

काळ कंठिला मी सुखें किती
संगतीं तुझ्या त्या नसे मिती,
चित्त रंगलें त्यामुळें अती
कोठुनि तुला ती असे स्मृती !

२.

रम्य अंगणीं खेळ खेळलों
घोर काननीं दूर हिंडलों,
लांबिले जरी तुंग मी गिरी
भीति वाटली ती न अंतरीं.

३.

खावया मिळे मीठ भाकरी
लागली परी ती सुधे परी,

वस्त्र नेसलों हीन मी जरी
खेद वाटला तो न अंतरी.

४

आप्त बांधवां टाकुनी घरीं
ग्राम सोडुनी चाललों दुरी,
संकटें जरी घोर पातलीं
भीति मानसा या न वाटली.

५

संगती तुझी दिव्य कामदा
दे सुखा सदा नाशुनी गदा,
ज्यांस लाधली दिव्य देणगी
धन्य धन्य ते जन्मले जर्गी !

६

जाहलों परी दीन संप्रती
रोग कोपले फार गांजिती,
हाय ! मानसा क्लेश होतसे
त्रासलों अती शांतता नसे.

७

देशि औषधें इंद्रजी किती
घेतलीं परी मानलीं न तीं,
दान अर्पुनी तर्पिलें ग्रहां
फायदा परी नाल्पही अहा !

८

अंग रोडलें, तोंड सूकलें
गाल बैसले, नेत्र खोंचले,
तेज अंगिचें सर्व लोपलें
क्षीणतेमुळें धैर्य सूटलें.

९

विश्व हें मला शून्य भासतें
प्राणवापिका शुष्क वाटते,
अन्न पाणिही ना रुचे मला
भारभूत हा देह जाहला.

१०

काय मी करूं, केंवि मी करूं,
दीन मी ऋणा हाय हंबरूं,
कंठ दाटला, पुर लोटला
लोचनीं, अहा ! ऊर फाटला.

११

शोक नावरे चित्त बावरे
ये, अनामया, वत्सला त्वरें,
मित्र हा तुझा दीन जाहला
वाटतो कसा त्याज्य तो तुला ?

१२

रम्य आपुला कुंज सोडुनी
मारुतावरी येइं बैसुनी,

वस्त्र नेसलों हीन मी जरी
खेद वाटला तो न अंतरी.

४

आप्त बांधवां टाकुनी घरीं
ग्राम सोडुनी चाललों दुरी,
संकटें जरी घोर पातलीं
भीति मानसा या न वाटली.

५

संगती तुझी दिव्य कामदा
दे सुखा सदा नाशुनी गदा,
ज्यांस लाधली दिव्य देणगी
धन्य धन्य ते जन्मले जर्गी !

६

जाहलों परी दीन संप्रती
रोग कोपले फार गांजिती,
हाय ! मानसा ह्लेश होतसे
त्रासलों अती शांतता नसे.

७

देशि औषधें इंग्रजी किती
घेतलीं परी मानलीं न तीं,
दान अर्पुनी तर्पिलें ग्रहां
फायदा परी नाल्पही अहा !

८

अंग रोडलें, तोंड सूकलें
गाल वैसले, नेत्र खोंचले,
तेज अंगिचें सर्व लोपलें
क्षीणतेमुळें धैर्य सूटलें.

९

विश्व हें मला शून्य भासतें
प्राणवापिका शुष्क वाटते,
अन्न पाणिही ना रुचे मला
भारभूत हा देह जाहला.

१०

काय मीं करूं, केंवि मीं करूं,
दीन मीं कृणा हाय हंबरूं,
कंठ दाटला, पूर लोटला
लोचनीं, अहा ! ऊर फाटला.

११

शोक नावरे चित्त वावरे
ये, अनामया, वत्सला त्वरें,
मित्र हा तुझा दीन जाहला
वाटतो कसा त्याज्य तो तुला ?

१२

रम्य आपुला कुंज सोडुनी
मारुतावरी येइं वैसुनी,

भेट दे मला, भेट दे मला
प्रार्थना असे एवढी तुला.

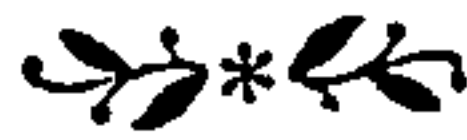
१३

येउनी त्वरें नाशुनी गदा
वारि आपदा दे सुखा सदा,
हीच याचना येउं दे दया
बा अनामया ! नान्य कामया.

१४

९ सप्टेंबर, १८९६.

१६. पुढें पुढें !

(अंजनी गीत.)

एक दरीच्या तोंडापाशीं
बसलों होतों एके दिवशीं
गाळित दुःखें मी अश्रूंनी
टपां टपां !

१

रम्य चंद्रिका होती पडली
प्रसन्न नयनां सृष्टी दिसली
परि मच्चिंता वाढत गेली
क्षणोक्षणी !

२

गत गोष्टींचें स्मरण करुनी
 प्रीतिस्वप्नें आणुनि ध्यानीं
 विफल जाहल्या आशा म्हणुनी
 मनांतल्या,

३

होतचि होतें दुःख मनाला
 दरींतुनी तों ध्वनी निघाला
 ' चलरे येथुनि ' तो मज वदला
 पुढें ! पुढें !

४

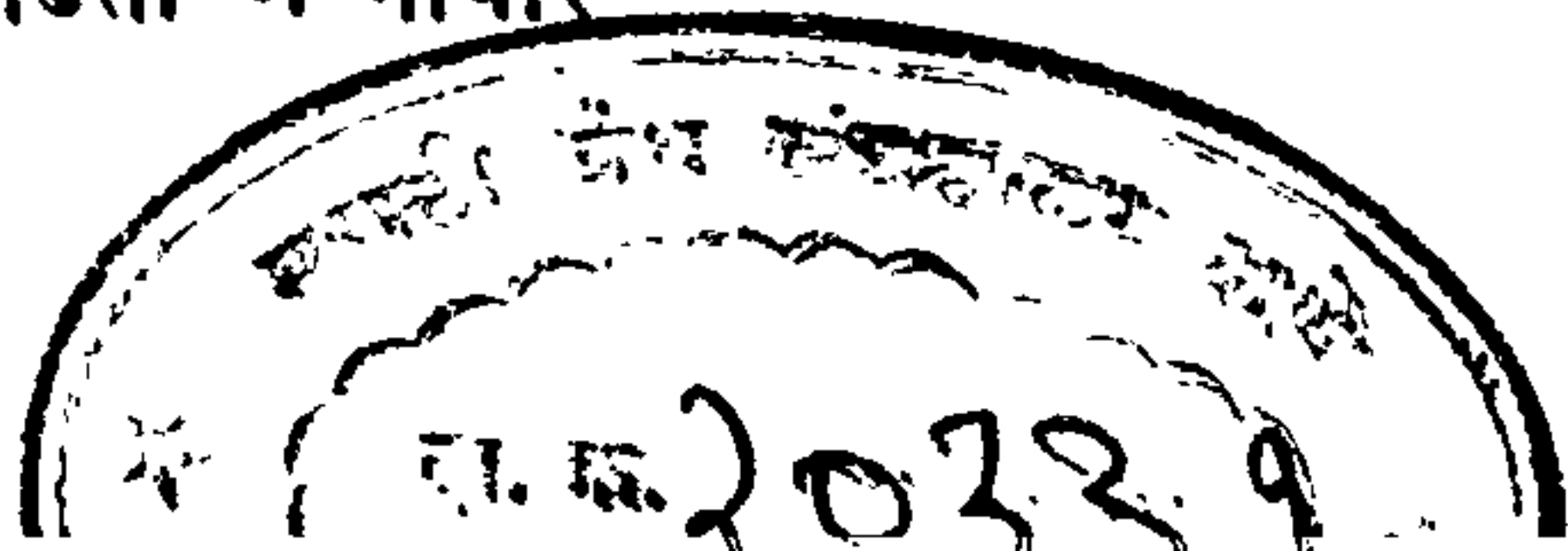
जो गेला तो दुःखी काल
 परी सुखाचा असे पुढील
 कळेल तुजला त्याचें मोल
 पुढें ! पुढें !

५

खरी प्रीति ज्या ठायीं वसते
 जेथें आशा विकल न होते
 असे सुखाचें जग वा परि तें
 पुढें ! पुढें !

६

तोड पाश रे येथिल सारे
 तुला ओढिती जे माघारे

डोळे मिटुनी चल वावारे

पुढें ! पुढें !

७

ध्वनि जें वदला तें समजोनी

हिंडत आहे डोळे मिटुनी

एकसारखा रानोरानीं

पुढें ! पुढें !

८

परंतु जग तें लाघत नाहीं

हेतु मनींचा सफल न होई

किती करूं मी प्रवास पायीं

पुढें ! पुढें !

९

अदृश्यरूपा भविष्यकाला !

मला येऊं दे तुझ्या स्थलाला

नको टाकुनी जाऊं मजला

पुढें ! पुढें !

१०

१७. दुष्काल.

स्वातंत्र्याचे दिवस अमुचे सर्व गेले लयाला
 गेलीं सारीं अनुपम सुखें, वांकडा काळ आला;
 आम्हां आतां सतत छळितीं संकटें घोर नाना
 दुर्दैवानें हरहर ! पुरें खावयाही मिळेना.

१

गेले सारे बहुत चढुनी शेतकी व्यर्थ गेली
 त्यांतूनी तो अदय बनला ये न पर्जन्य वेळीं,
 वृष्टी ! वृष्टी ! म्हणुनि रडुनी कोरडा कंठ केला,
 आक्रोशाचा तिळभर परी लाभ नाहीं जहाला.

२

गेलीं शेतें सुकुनि सगळीं जाहली ठार देना !
 नाहीं आतां खचित उरला खावया एक दाणा;
 जो गेला तो दिवस बरवा केंवि येई पुढील
 जाळी चिंता अकरुण अहा मानसा सर्व काळ.

३

आली पाळी निशिदिनि कुणा राहण्याची उपाशी
 कोणी कोणी उदर भरण्या चालले दूरदेशीं,
 पत्नीलागीं पति नच पुसे माय सोडी मुलांतें,
 जो तो आहे करित हृदयीं आपुल्या काळजीतें.

४

नाहीं चारा मिळत पुरता खावयातें गुरांतें
 पाणी त्यांतें विपुल न मिळे स्वच्छसें प्यावयातें;

नाहीं कोणी फुकटहि तयां बाळगाया तयार
देती प्राणां फिरुनि फिरुनि हंबरूनी अखेर.

दुर्दैवानें नकळत कसा घातला थोर घाला
भक्षायार्ते अवचित जनां क्रूर दुष्काळ आला,
होई आतां कुठुनि सुटका मार्ग कांहीं सुचेना
कंठावे हे दिन तरि कसे जीविताचे कळेना.

ये ये देवा ! सदयहृदया ! नाश चिंता अनंता
नाथा आम्हीं तुज विनविर्तो तारि आतां अनाथा;
दुष्काळार्ते त्वरित शमवी काळजी सर्व वारी
देवा आम्हां तुजविण दुजा संकटीं कोण तारी ?

९ डिसेंबर, १८९६.

१.८. दगड फोडतांना.

९४१

दुष्काळसंबंधीं जीं खडी फोडण्याचीं कामें चाललीं होतीं त्या ठिकाणीं
कवि असतां, खडी फोडणाऱ्या एका स्त्रीची स्थिति पाहून खालील
पद्यें त्यानें लिहिलीं आहेत. या पद्यांत, खडी फोडतांना तिच्या
मनांत चाललेले विचार लिहिले आहेत.

पट्कन् दगडा फुट् फुट् फूट
किंती कुटूं मी तुज कुट् कूट् ॥ ध्रु० ॥

ही हातोडी हातीं धरुनी
माझे सांधे गेले गळुनी
एकसारखी वर्षण पडुनी
गेले तळवे हे सुजुनी.

१

शक्ति न आतां अंगीं उरली
गात्रें सगळीं विकल जहालीं
तुज येऊं दे आतां करुणा
अन्नदायका जड पाषाणा !

२

खडिचीं अठरा जधीं वमेलीं
फोडिन तेव्हां मिळणें चवली
पोटापारीं दीन दशा ही
हाय ! कपाळीं आली पाही.

३

हा दुर्देवा दगड फुटेना
फोडाया तो हात उठेना
हे अश्रूनी वरती पडुनी
टाका दगडा या मृदु करुनी.

४

अश्रु तरी ते पडतिल कोठुनी !
गाळुनि गाळुनि गेले सरुनी !
हाय कपाळा काय करूं मी !
फोडूं कैसा दगड अहा मी !

५

य हस्तांनो आतां अंतीं
 काल्ये तुम्हां एक विनंति
 स्वीकाराहो काठिण्याला
 या दगडाशीं झुजायाला !

बेलापूर, १२ जानेवारी, १८९७.

१९. जात्यावर बसून.

दुष्काळ कामावर, एक स्त्री एके दिवशीं दळावयास जात्या-
 जवळ गेली; परंतु पहाते तीं जवळ धान्य नाहीं. त्यासमयीं
 तिनें खालील उद्गार काढिले आहेत.

अभंग.

दळूं बाई दळूं काय जात्यावरी
 नाहीं धान्य घरीं मूठभरी.

कशाची मी घालूं तयांत वैरण
 आळवूं गाऊन गाणें कैचें.

वेंचूनियां आणूं काय सूक्ष्म रेती
 रस्त्यांतील माती आणूं काय !

जरी रेती माती होती धान्यासम
 पर्जन्याचें काम काय होतें !

- निर्मियेली जेव्हां परेशानें सृष्टी
केली एक मोठी चूक त्यानें ६
- मृत्तिकावाळूंत पोषणाची शक्ति
ठेविली असती तरी मग— ६
- सारी दूर होती जीवांची विपत्ति
क्रूर चिंता चित्तीं नको होती. ७
- तरंग हे सारे कल्पनेचे परी
वस्तुस्थिति खरी वेगळीच. ८
- नाहीं दळायातें धान्य मूठभरी
बसूं जात्यावरी कशासाठीं ? ९
- ठेविल्यें मी तुला जात्यारे नेऊन
भिंतीशीं टेकून लाडक्यारे. १०
- जेव्हां कांहीं काळें धान्य येई घरीं
तुज कडेवरी आणीन मी. ११
- पवित्र गोमयें भूमी सारवून
तेथें मी स्थापान तूजलागीं. १२
- आणूनियां पुष्पें वनींचीं सुंदर
कणसें घासदार जोंधळ्याचीं. १३

खोवीन तुझ्या मी माथ्यावर तूरा
करीन साजरा समारंभ.

१४

नवीन गव्हांचा नैवेद्य करून
तुज मी अर्पिन मनोभावे.

१५

मंजूळशा मग गाण्यातें गाऊन
तूज आळवीन लाडक्यारे.

१६

स्वस्थपणे रहा भिंतीशीं संप्रति
मानूं नको खंती विनावित्ये.

१७

पोटाची भराया खांच कोठें तरी
जात्ये आतां दूरी येथून मी.

१८

बेलापूर, १५ जानेवारी, १८९७.

२० मुलांचा कोंडवाडा.

दुष्काळ कामावर काम न करणारीं मुले कोंडून ठेविलीं असतात;
भोवतालीं कांटेरी कुंपण, वर आकाश आच्छादन आणि खालीं
दगडाळ जमीन आसन, अशा ठिकाणीं तीं तळमळत असतात.
त्यांची दशा पाहून कोणाचें हृदय द्रवणार माहीं ?

दीन दशा वालांची । बघवेना

मज या साची

धृ०

निज मातेच्या अंकावरुनी
 क्रूरपणानें दूर करुनी
 ठेवियलीं हीं येथें
 नच कवणा करुणा यांची.

१

माळजमीनीवर हीं सारीं
 तळमळताती ऐन दुपारीं
 छत्र नसे वर कांहीं
 वाराया किरणें रविचीं.

२

घालुनिया कुंपण कांटेरी
 कोंडिलिं सारीं या आवारीं
 करिताती आक्रोशा
 राहति जननीविण कैचीं.

३

वत्स न राहे धेनूवांचुनि
 नदी न वाहे उगमा टाकुनि
 प्रीति कधीं नच सोडी
 संगति निज विषयांची.

४

अधिकार्यांनो, सूज्ञ तुम्हीना !
 ये न कशी मग तुम्हां करुणा !
 तारा हो या दीनां
 इतुके हा कवि याची.

५

२१. जाईचीं फुलें.

कवि आपल्या मित्राच्या भेटीस गेला असता त्याने त्याचा जाईच्या फुलांनी सत्कार केला त्या प्रसंगास उद्देशून.

स्वागत केलें माझे, सन्मित्रा, त्वां फुलांस देऊन
झाला मोद मनाला प्रेमें त्यांचा सुगंध सेवून. १

जीं ' जाईचीं ' फुलें त्वां अपुल्या मज आणुनी दिलीं सुमनें
होता पुंज गुणांचा नव्हतीं तीं सत्य जाईचीं सुमनें. २

कारण त्या पुष्पांनीं काथिलें भाषा स्वकीय बोलून
“ वरिवरि हुंगुनि आम्हां वेड्या देऊं नकोस फेंकून. ३

जे गुण असती साधे हितकर अंगांत आमुच्या चार
घे शिकुनी त्यां योगें स्वर्गाचेंही खुलें तुला द्वार. ४

जैसा परिमल अमुचा टाकी सज्जन मनास मोहून
तव कीर्तीचा परिमल जग मोहूं दशादिशीं दणाणून. ५

आहे जगांत अमुचें निर्मल अतिशुभ्र सर्वदा रूप
तैसें तुझे असावें वर्तन त्या नच शिवो कधीं पाप. ६

आम्ही कोमल तैसें हृदय असावें तुझे सदा साच
कोमेजावें त्यानें दीनांचा पाहुनी जगीं जाच. ७

रूप मनोहर अमुचें दिसतें परि तें नसे रहायाचें
जग हें असार सारें जें दिसतें तें अखेर जायाचें. ” ८

इतुकें बोलुनि थकलीं, मुकलीं, मुकलीं स्वकीय तेजातें
जाईचीं दिव्य फुलें असलीं फेंकलि कोण हो हातें ! ९

तीं धन्य रम्य कुसुमें, मित्रा, तूं धन्य सत्य त्यांहून
मी धन्य धन्य कां कीं माझ्या तीं पावलीं करीं निधन. १०

गण, २४ जानेवारी, १८९७.

२२. गाय विक्रत देतांना.

एका शेतकऱ्याने काढलेले उद्गार.

(चाल—अजि अक्रुर हा०)

मी अधम तुला विकतो, कापिले गाई
येथुनि तूं आतां जाई ५०

जोंवरि मज होतें देव गडे अनुकूल
केला मी त्वत्प्रतिपाल;
मानुनि तुजलागीं जननीसम मी केली
तव सेवा वेळोवेळीं ॥ चाल ॥

चारिलें तुला मीं रानीं
पाजिलें झऱ्याचें पाणी

तुज रंजविलें मंजुळशा गानांहीं
क्षणही तुज त्यजिलें नाही.

१

तव मजवरही झाले बहु उपकार
किती बोलूं नाही पार
जरि मजकडुनी केव्हां चुकली सेवा
त्वां नच गे धरिला दावा ॥ चाल ॥
सोडुनी दुधाच्या धारा
पोशिलें अनाथा पौरां
त्वां पडुं न दिली दुग्धाची कमताई
होउं कसा तव उतराई ?

२

आतां काळ परी हर हर आला खोटा
तृण धान्या पडला तोटा;
तुज पोशियलें आजवरी प्रेमानें
संग्रहिचीं विकुनी धान्ये ॥ चाल ॥
आणिलें गवत तुझ्यासाठीं
नच झालों केव्हां कष्टी
आतां नाहीं गे मजजवळी दमडीही
तृण कोठुनि आणूं वाई ?

३

पोटासाठीं मी टाकितसे तुज विकुनी
मन कष्टें निष्ठुर करुनी;

तूं झालिसगे आतां परकीयांची
 मत्संगति तुटली साची ॥ चाल ॥
 येथुनी त्वरें तूं जा गे
 पाहसी वळुनि कां मार्गे
 जा लौकरी जा क्षणही येथ न राहीं
 धनि तुजला ओढुनि नेई !

४

गोंदवणी, २८ जानेवारी, १८९७.

२३. धुकें.

सकाळीं टेंकडीवर उभें असतां पूर्वेकडे दाट धुकें पडलें होतें व कांहीं-
 एक दिसत नव्हतें, त्यावेळेस कवि आपल्या मित्रास म्हणतो.

धुकें आहे, मित्रा, बघ कितितरी दाट पडलें !
 दिसेना पूर्वेला रुचिर रविचें बिंब दडलें;
 हिमाचीं हीं खंडें बघुनि इतुकीं एक बनलीं
 गमे कीं संतांचीं सुविमल यशें एकवटलीं.

१.

धुक्यामाजी आजी शिखर गिरिचें पूर्ण लपलें
 तळीचें तें खेडें अवचितचि कोठें हरपलें;
 दिसेना कोठें ती विमल सरिता वाहत असे
 असोनी नाहींशी क्षण मजसि दृष्टी गमतसे.

२.

पुढें नाहीं कांहीं दिसत नयनांतें अपुलिया
मनांच्या चक्षूंतें परि सकल तें दृश्य, सखया;
करांनीं झांकोनी नयन अपुले घे क्षणभरी
मनश्चक्षूंनीं तूं निरखिशिल सारे झडकरी.

३

निघे आनंदाची सुवेमल नदी दिव्य जिथुनी
जया लागीं साधू सतत म्हणती स्वर्ग म्हणुनी;
वसे तो आकाशीं वचन गमते सत्य न मला
मला वाटे कीं या सकल जगतीं स्वर्ग भरला.

४

दिसे जी जी वस्तू मनुजनयना स्पष्ट जगतीं
असे ती दिव्यत्वे सतत भरली सत्य पुरती;
परी तें दिव्यत्व प्रकट न कधीं चर्मनयना
म्हणुनी वाटे कीं जवाळि नच तो स्वर्ग अपुणां.

५

धुकें मायारूपी सकल जगतीं या पसरलें
म्हणुनी स्वर्गांतें खचित जग सारें विसरलें;
विवेकें मायेचें पटल अवघें सारुनि जरी
बघे अंतर्दृष्टी जन खचित त्या स्वर्ग न दुरी.

६

जणूं सन्मातेच्या उदरिं लपुनी पुत्र बसला
महीगर्भीं आहे दडुनि बसला स्वर्गचि भला;
पहा, मित्रा, त्यातें त्वरित अपुल्या दिव्य नयनीं
नसे स्वर्ग व्योमीं परि वसतसे याच भुवनीं.

७

२४. कावळ्यास उद्देशून.

हीं पांच पद्यें ज्या दिवशां लिहिलीं त्याच दिवशीं संध्याकाळीं
कवीला पत्ररूपानें आपला प्रियकर मित्र भेटला !

‘ काव काव ’ शब्द असा करिसी कासया
काय गूढ हेतु तरी वा रवांत या ?
सुप्रभात जों न अजुनि जाहली पुरी
सोडुनि निज नीड पातलासि कां दुरी ?

१.

“ कोणि तरी येत असे पाहुणा घरीं ”
जन म्हणती सुचवि भाव काकवैखरी;
हाच जरी त्वदिय रवीं हेतु वायसा
शब्द करित वैस सुखें वा सरुया असा.

२

‘ मित्र भेट होय कधीं सौर्यवर्धिनी ’
चिंताकुल म्हणुनि असें जाहलों मनीं,
सोडुनियां मित्रवरा पुण्यपत्तनीं
स्वामिदास्य करित फिरें दूर निर्जनीं.

३.

प्रेमहृदय जवळि नसे कोणि संप्रती
एकाकी दीन असा जाहलों अती;
तुजसि तरी काकवरा येउं दे दया
बोलावुनि आण सरुया त्वरित माझिया -

४

सफल करों मद्रिय बसे हेतु जो मनीं
 तृप्त करिन खचित तुला गोड भोजनीं;
 विश्वमुनी मद्रिय वचन सुभग वायसा
 ' काव काव ' तूं खुशाल बोलरे असा !
 गोंदवणी, २ फेब्रुवारी, १८९७.

२५ काय कमी कविला !

पद.

(चाल—जाळं कामाला०)

काय कमी कविला, जगीं या काय कमी कविला
 त्रिभुवन मंदिर मिळतें सुंदर सतत रहायाला
 रविशशि तारे तत्पर सारे प्रकाश द्यायाला
 हिमनग देई उज्वल रत्नें मेरु सुवर्णाला
 सुरसरिता दे मधुर सुधेचा प्याला प्यायाला
 नंदनवनिच्या कुसुमित वल्ली देती सुमनाला
 स्वर्गसमीरण देवदूतही गाती गीताला
 परी कल्पनाधीन सुखें हीं सकल, गमे मजला
 धन्य कवी तो धन्य कल्पनासंग जया झाला.
 नगर, २० फेब्रुवारी, १८९७.

सफल करों मद्रिय बसे हेतु जो मनीं
 तृप्त करिन खचित तुला गोड भोजनीं;
 विश्वमुनी मद्रिय वचन सुभग वायसा
 ' काव काव ' तूं खुशाल बोलरे असा !

६

गोंदवणी, २ फेब्रुवारी, १८९७.

२५ काय कमी कविला !

पद.

(चाल—जाळं कामाला०)

काय कमी कविला, जगीं या काय कमी कविला
 त्रिभुवन मंदिर मिळतें सुंदर सतत रहायाला
 रविशशि तारे तत्पर सारे प्रकाश द्यायाला
 हिमनग देई उज्वल रत्नें मेरु सुवर्णाला
 सुरसरिता दे मधुर सुधेचा प्याला प्यायाला
 नंदनवनिच्या कुसुमित वल्ली देती सुभनांला
 स्वर्गसमीरण देवदूतही गाती गीतांला
 परी कल्पनाधीन सुखें हीं सकल, गमे मजला
 धन्य कवी तो धन्य कल्पनासंग जया झाला.

धृ०

१

२

३

४

५

६

७

८

नगर, २० फेब्रुवारी, १८९७.

२६. थंडी.

दुष्काळ कामावरील एक मनुष्य रात्री थंडीत कुडकुडत असतां म्हणतो.

करूं कसें

धु०

हा फार झोबतो गार शरीरा वारा

मज नसे उबारा, कोठें घ्यावा थारा

करूं कसें हो करूं कसें !

१

ही कडक अतीशय लागे अंगा थंडी

ही पार फाटुनी गेली पातळ माझी बंडी

करूं कसें हो करूं कसें !

२

मज गमे करावी शेकोटी शेकाया

परि नसे मुळींही सर्पण तें जाळाय

करूं कसें हो करूं कसें !

३

जर जाउन आणूं रानीं वनींचीं फाटीं

यमदूत शिपाई करिती मजलागीं अडकाठी

करूं कसें हो करूं कसें !

४

हा ! हाय ! हुडहुडी फार हिंवाची भरली

हीं अशक्त गात्रें सगळीं गारटुनीया गेलीं

करूं कसें हो करूं कसें !

५

नच सुचे सुखाचा उपाय दुसरा आतां
करुं कसें मनाला जाळी संतत चिंता.

करुं कसें हो करुं कसें !

६

तूं तरी सत्वरी जाळ मला गे चिंते !

मग फिरून न कधीं थंडी लागे या अंगातें

करुं कसें हो करुं कसें !

७

२१ फेब्रुवारी, १८९७.

३७. पोवाडे

—:~:—

इतिहासप्रसिद्ध स्त्रीपुरुषांचे पोवाडे वाचून सुचलेले विचार.

स्वामिकार्यार्थि जे झुजले संगरीं

वीरचूडामणी नष्ट झाले तरी

काय केल्या तयां विक्रमाच्या कृति

राष्ट्रगीतें अम्हां आज हीं सांगति.

१

स्वामिनिष्ठा तशा देशभक्ती गुरू

ठार मारुं रणीं शत्रुला वा मरुं—

शौर्य ऐसें दिसे स्पष्ट गीतांत या

वीर्य अंगीं चढे यांस वाचूनिया.

२

आज सत्ता लया पूर्ण गेली जरी
काळ कंठी प्रजा बंदिवानापरी;
पूर्वकालाचिया पाहतां योग्यते
क्षुब्ध होऊनि हें चित्त भांवावतें.

३

अंश तेजोनिधी पूर्वजांचे अम्ही
दास्यपंकीं बसूं काय कीं नेहमीं ?
सत्य केव्हां तरी पारतंत्र्यांतुनी
मुक्त होऊं अशी येत आशा मनीं.

४

जन्म ज्यांचे असे आर्यभूमीमधीं
धन्य शाहीर ते धन्य वाटे सुधी !
निर्मुनीया तयीं वीरकाव्यप्रति
ज्ञात केल्या जनां पूर्वजांच्या कृति.

५

मग्न होते अहा गाढ ऐशा तमीं
हे पवाडे, जशी मौक्तिके कर्दमीं;
मोल त्यांचे जधीं जाणियेलें खरें
उद्धरीलें तयां गौरकायें नरें.

६

बालकांनो तुम्ही हें पवाडे करा
पाठ, यांतें स्मरा गात यांतें फिरा;
देशसन्ना तुम्ही स्तंभ मोठे मनीं
आणुनी हें झटा फार रात्रंदिनीं.

७

वीर काव्ये अशीं सर्वदा वाचुनी
 कां न वाणे खरी देशभक्ती मनीं !
 शौर्य अंगीं रुजे देशभक्तीमुळे
 दैन्य ज्याच्या भये दूरि दूरी पळे.

खंडाळा, १५ मार्च, १८९७.

२८. लाजरी.

उद्यानीं फिरतां सुरेख दिसली कुंडीमध्ये लाजरी
 होते शोभत तीवरी किति तरी ताजे हिमाचे कण,
 गेलें बाप्प जळें भरुनि गमलें मातें तिचे लोचन !
 प्रातःकाळ उजाडला म्हणुनि ती आनंद वृत्ती वरी.

गेलों मी जवळीं तिच्या झरझरां तों ती मनीं लाजली
 भीतीनें बहु कांपली जणुं सती पापी नराच्या छलें,
 हस्तानें इतुक्यांत मी निज तिचे वेगें वपु स्पर्शिलें
 झाली तत्तनु कोमला पुलकिता दृष्टी झणी झांकली.

भारी वाइट वाटलें मज तिची पाहून ऐशी स्थिती
 झालें काय तरी कळे नच उभा मी ठाकलों विस्मयें,
 तों झाला मजला मुळीं न कळतां कानांत माझ्या ध्वनि
 'दुष्टा ! पापमयी तुझी निशिदिनीं आहे जगीं या कृति. ३

वागावें जगती कसें तुज, दिसे, माहीत नाही नये
नाहीं योग्य तुला सतीस छळणें जी शुद्ध वागे जनीं !' ४

ता. २२ एप्रिल, १८९७.

२९. गुडीपाडवा.

उभारा ! गड्यांनो गुड्यांतें उभारा !
मनींच्या झणी दूर चिंता झुगारा,
नवें वर्ष आलें नवा रोज आज
नसे राहिलें अल्प दुःखास काज. १

अहा प्रेम, आनंद, उद्योग आशा
अशांनीं किती शोभती सर्व आशा;
दिसे वस्तुमात्रांत आनंद साचा
कसा योग आला धडूनी सुत्वाचा. २

मनीं मानुनी चांगला आज वार
करावयास व्हा देश सेवा तयार;
बरा उद्यमा द्या रजा आलसांतें
बरा मार्ग हा सांगतो भी तुझांतें. ३

जयांपासुनी लाभ नाही रतीचा
कसा वीट तुझां न ये त्या कृतींचा ?

असे काय त्या शुक्लकृष्णांत सार
जळेंना नको तो त्याचा विचार.

असे आपुला देश दुःखीं बुडाला
कळेंना कुठें सौख्यभानू दडाला;
उठा हो उठा सत्वरी धांव ठोका
विषद्वैरि गांठूनिया त्यास ठोका.

घुसा पार्लमेंटांत जा हक्क मागा
खरी आपुली जी स्थिती तेथ सांगा;
दयाशील ती माउली थोर राणी
न ऐकेल कां आपुली ती कहाणी !

गड्यांनो नका घालवूं या घडीतें
त्वरें सज्ज व्हा कार्य न्याया तडीतें;
नका हो बसूं व्यर्थ मारीत माशा
नका दाखवूं अन्य लोकां तमाशा.

उभारा ! गड्यांनो गुड्यांतें उभारा
मनींच्या झणी दूर चिंता झुगारा;
करा देशसेवेस आरंभ आज
उदासीनतेला नको आज काज.

३०. कागदी पतंग.

उडे मजेनें गगनीं पतंग
तया बघूनी मन होय दंग;
खुले किती रंग तरी तयाचा
भुले न त्या पाहुनि कोण साचा !

१

क्षणांत येई पृथिवीतलाला
क्षणांत जाई उडुनी नभाला;
क्षणैक वृक्षावरती बसूनी
डुले मनीं मानुनि हर्ष मानी.

२

करून आंदोलक मारुतातें
घे झेलकावे अपुल्या तनूतें;
असून तो केवळ कागदाचा
सुखी किती देह तरी तयाचा.

३

पतंग मारी गगनीं भरारी
धरूनियां आश्रयभूत दोरी;
मला स्थिती ती जरि लब्ध होती
सुखास सीमा कुठुनी रहाती !

४

हे स्फूर्ति देवी ! कविराजमाते !
हे दिव्य शक्ते ! करिगे कृपेतें;

त्वद्दिव्य तेजांतुनि अंश मातें
दे थोडका सत्वर किंकरातें.

तेजांश तो मातुनि दिव्य दोरा
चढेन त्याच्यावर मी भरारा;
विचारवायूवरतीं बसूनी
पाहीन सृष्टी मग मी तिथूनी.

फोडूनियां द्वार झणीं नभाचें
शिरेन त्या रम्य पुरीं सुरांचे,
क्षणैक सौंदर्य बघून त्याचें
जाईन देवालयि कल्पनेचे.

लुटून भांडार तिचें प्रयत्नें
आणीन सारीं जमवून रत्नें;
सुवर्ण रज्जंत तयां गुफून
सुपद्यमाला स्वकरीं करीन.

हे स्फूर्तिदेवी ! मग त्वत्पदांला
वाहून ती सुंदर पद्यमाला;
वर्णीन मी किंकर तत्प्रभाव
नवीन काव्यें रचुनी सदैव.

३१. किती पर्वती दूर राहिली.

एके दिवशीं कवि आपल्या नवीन मित्रासह पर्वतीवर जात असतां कांहीं पायऱ्या चढून गेल्यावर त्याचा मित्र थकला व ' पर्वती किती दूर राहिली अजून ? ' म्हणून त्यानें कवीस विचारिलें त्यावेळीं कवीनें जें उत्तर दिलें तें खालीं दिलें आहे.

“ किती पर्वती दूर राहिली
मित्रा वद अजुनी,
उमेद गेली सारी पाहिली
गेले पद दसुनी. ”

१

“ चढुनि पायऱ्या आहे जाणें
शंभर वा अजुनी,
असे पर्वती जरी पहाणें
क्लेश तरी न गणी. ”

२

“ दुःखापासुनि असे सुखाचा
उगम मनीं हें जाण,
लाभ व्हावया सौख्य धनाचा
असुखाची सणखाण. ”

३

“ जरी मधाची तुला माधुरी
चाखायाची आस;

मधमाशीचा दंश विषारी
लागे सहणें खास.

४

“ जगिक सुखाचा आहे पाया
दुःखावर त्या साच,
दुःख जगींचें जातां विलया
नष्टचि सुख तेव्हांच !

५

“ या संसारीं जो दुखांना
सोशिल आधीं फार,
सुखें तयाला पुढती नाना
निश्चय कीं मिळणार.

६

“ अनंत दुःखें सोसुन गेले
जे जे पूर्वीं शूर,
पहा पहा ते स्वर्गीं झाले
देव किती तरि थोर !

७

“ स्वर्ग पाहिजे जरी मिळायी
खटपट कर मोठी,
उद्योगाविण सारें वाया
गोष्ट न हे खोटी.

८

“ जरी पर्वती पहावयातें
उत्सुक अससी फार,

तरी आपुल्या उचल पदांतें
मित्रा दारंवार ! ”

९

३२ चितूर.

—:~:—

हें कोंकणांत एक प्रकारचें फुलपांखळें आहे; कवि त्यास धरण्याचा प्रयत्न करीत असतां तें हातीं न लागतां दूर उडालें, तेव्हां निराश होऊन तो म्हणतो:—

थांब चितूरा । कां उडसी दूर भरारा ॥ धृ० ॥

ओळख अपुली बाळपणींची
विस्मृति पडली तुजला कैची
खेळगडी हा इतुकें याची
दे या थारा.

१

दाखिव मजला पंख तुझे ते
वर्णभिन्नता ज्यांवर खुलते
सुरधनु सोडी बघतां त्यातें
गर्वहि सारा.

२

प्रेमें चुंबित कोमल सुमनें
गा तूं गाणें गूढ रवानें
मला श्रवूं दे तया मजेनें
मन्मन चोरा.

३

बनलों पापी मी जगतीं या
 दूषित झाली माझी काया
 सोडूं नको तूं म्हणुनि गड्या या
 करि उद्धारा.

४

रम्य पांखरा माझ्या सखया
 स्पर्श घडूं दे तुझा करा या
 थांब जरा कां पळसी वायां
 सैरासैरा !

५

घडघवली.

३३. निधनवर्णन.

कवीच्या एका मित्राची कन्या वारली त्या प्रसंगी कवीने हें
 आपल्या मित्रास पाठविलें आहे.

(चालः—अजि अक्रुर हा नेतो श्रीकृष्णाला)

कन्यानिधनाची ऐकुनि वार्ता कानीं

ये पूर जलाचा नयनीं ॥ ध्रु० ॥

सत्प्रीतिलता सुंदर कालिका फुलली

यद्रूपा दृष्टी भुलली;

जों वास तिचा मधुर न पुरता आला

यमकर तों घाली घाला. ॥ चाल ॥

पारणें न फिटलें नयनांचें
 सन्मित्रा तुझिया साचें,
 तो हा ! हा ! ती गेली गेली गळुनी
 प्रीतिलता माता त्यजुनी.

ये चंद्राची कोर जणूं उदयाला
 गृहगगना उजळायाला
 क्षणभर चमकूनी अरतंगत ती झाली
 सर्वांतें फसवुनि गेली ॥ चाल ॥
 होतसे शोक अनिवार
 दुःखानें दाटे ऊर
 परि लाभ नसे सखया शोक करूनी
 जग भंगुर ठेवी व्यानीं.

अहमदनगर, १७ मे, १८९७.

३४. प्रेम.

—:~:—

(चाल:—अर्धतनू वारुळीं बुडाली०)

अखिल विश्व हें कां न दिसे मग शून्य वनाच्या परी
 गेलें प्रेम लयाला जरी ॥ ध्रु० ॥

या विश्वाचें जीवित केवळ चाले प्रेमावरी
 संसृति प्रेममुखाची करी

स्वरूप त्याचें वर्णायार्ते शक्त नसे वैखरी

तयाची मूर्ति न दृग्गोचरी ॥ चाल ॥

त्याचा संभव कोठें असे

स्थानीं कुठल्या केव्हां बसे—

अतर्क्य सकलां असुनी ज्याची खूण पटे अंतरीं. १

तेजोराशी दिनमाणि उगवे गगनीं प्रेमासुळें

तडागीं सारस तैसें फुले

चंद्र पाहुनी पयोनिधीला भरतें कीं येतसे

क्रांतमणी द्रवतसे ॥ चाल ॥

याचें कारण नाहीं दुजें

एका प्रेमाविण, गूढ जें

परंतु ज्यानें मोहितें केली सारी दुनिया खरी. २

स्फूर्ति तरंगी चित्त कवीचें उंच खळाळे किती !

कल्पना दिव्य अती नाचती

वृत्ति तयाच्या प्रसन्न होतां पद्यें वदनांतुनी

भराभर बाहिर येती जनीं ॥ चाल ॥

मंजुल मुरलीचा तो ध्वनि

सुंदर चित्रांची रेखणी

केंवि होतसे आश्रय नसतां प्रेमाचा पळभरी. ३

दिव्य प्रेमा ! शुद्ध प्रेमा ! सकल मुखाच्या घरा

मातें केवळ तूं आसरा

काळ कंठितों कृपेमुळें तव एकाकी काननीं
 दूर मी बंधु मित्र सोडुनी ॥ चाल ॥
 तूं कंटक शय्येवरी
 पसरुनी मखमालचि साजिरी
 विषम विषासम भवास देसी अमृताची माधुरी.

४.

दुष्काळ कॅंप, खंडाळा, जानुवारी, १८९७.

३५. सरस्वतीची प्रार्थना.

(चाल—अर्धतनू वाहळीं घुडाली०)

सरस्वती गे करितों तुझिया चरणांशीं याचना
 पुरवि तूं एक मनःकामना ॥ ध्रु० ॥
 सुंदर मंदिर नलगे मजला वास कराया जरा
 नको ती चारु जरी इंदिरा
 मृदुल फुलांची सुखकर शय्या नलगे सेवावया
 नको ते मिष्टान्नहि खावया ॥ चाल ॥
 लागे गोड शिळी भाकरी
 शय्या कंटकयुक्ता बरी
 हीन वसनही जरि नेसाया दुःख न त्याचें मना
 कावितेवांचुनि अन्य न वाटे विषय जर्गी या बरा
 माउली तुझिया या किंकरा

१

गोदावरिच्या रम्य तटाकीं राहुन रात्रंदिनीं-

रमावें कवितेतें घेउनी ॥ चाल ॥

वैसे भृंग सरोजावरी

सेवित मकरंदाची झरी

तसें करावें संतत वाटे काव्यरसस्वादना

२

संग कराया त्या कवितेशीं धडपडतो मी जरी

मला ती लोटुनि देई दुरी

अरसिक म्हणुनी दुर्वचनांहीं मजलागीं ताडिते

वदू मी जातां विव्कारिते ॥ चाल ॥

झालें खिन्न मनीं मी अती

गाळितो अश्रुजलातें किती

धिङ् मम जीवित, होती नाना चित्तातें वेदना

३

स्फूर्ति सखी तव आहे चतुरा प्रेष तिला तूं त्वरें

कारिल ती जननी ! माझे बरें

त्या कवितेचा गर्व हरुनी करण्या तिज किंकरी

स्फूर्ती शिकविल जादू खरी

मग जादूचें सहाय्य मिळतां कवितेला भारुनी

कारिन मी माझी अनुगामिनी ॥ चाल ॥

होतां कविता दासी, मन

जाइल रंगीं हें दंगुन

मनोज्ञकाव्यें रचुनी मग मी कारिन तुझ्या पूजना

४

३६. रूढीचा प्रभाव.

हे रूढि गे, तव पराक्रम थोर बाई
वर्णू तयास न शक्रे मम कल्पनाही;
स्त्रीजाति तूं असुनि, दास तुवां स्वकीय
केले किती नर सुबुद्ध जगांत हाय !

१

वाटे सदोदित तुझा सकलां दरारा
कांपे तनू बघुनियां तुजला थरारा;
आज्ञा कधीं नरवरां तव मोडवेना
शब्दांसही क्षणभरी तव तोडवेना.

२

मी मी असें सतत जे वदले मुखानें
ते हाय ! गाय बनले तव दर्शनानें
सत्कल्पना किती तरी हृदयांत आल्या
त्यांच्या, परी अहह त्या सगळ्या निमाल्या.

३

कोणी जरी धरुनि धीर तुझ्या विरुद्ध
वागे, तया त्वरित तूं करिसी निबद्ध;
छी थू करून करिसी पुरती फजीति
ऐशी विलक्षण तुझी जगतांत रीति

४

जे जे प्रशस्त गमते तुजला, तयाची
लोकीं घडो अनुकृति तव आस साचीं

देई न वा अनुकृती सुख मानवास
क्रूरे ! विचार तव हा न शिवे मनास

९

जो तूं अम्हां शिकविसी क्रम वर्तनाचा
त्यांतील दोषगण ये नजरेस साचा
ऐसें असून, नच धैर्य पुरें अम्हांतें !

‘ हा दोष ’ गे म्हणुनियां कथण्यास तूं तें

६

जादू तुझ्या अजब गे भरली शरीरीं
वाणीमधीं विलसतें तव तेज भारी
प्रज्ञा असून सगळे जन बुद्धिहीन
झाले, अहा ! तुजपुढें बनले सुदीन !

७

तूं क्रूर मूर्त विवशी गमसी मला गे
चित्तीं तुझ्या लवभरी करुणा न वागे
बोलून गोड वरि दावुनि शुद्ध हेतु
नेसी हरून अमुचीं सगळीं सुखें तूं

८

दुःखें समाज बहु भोगितसे सदैव
आहे तुझा सकल तो कुटिले प्रभाव
तूं घालिसि गरल सौख्य सुधारसांत
तूं कंटकां पसरिसी अमुच्या पथांत

९

हे रूढिराक्षसि ! तुला करितों विनंति
अंतीं, त्यजून हृदयांतील सर्व भीति

चांडाळिणी झडकरी करि तोंड काळें !

आतां पुरे छळ, तुझे रुचती न चाळे !

१०

डाळा, १२ जून, १८९७.

३७. कवि आणि कल्पना.

येई एकदिनीं कवि स्वसदनीं हिंडून रानांतुनी
 तों पाहे नयनीं सुखिन्नवदनीं दुःखें रडे कामिनी;
 गेला घाबरुनी पुसे विनवुनी तीतें करां जोडुनी
 कांगे दुःख मनीं मला वद झणी कां अश्रु हे लोचनीं. १

‘ नाथा काय विचारतां मज वृथा मी दुर्भगा तत्वतां
 खायातें पुरता न घांस मिळतां वस्त्रीं सदा हीनता;
 हाकोनी वनिता करीत कविता रानीं तुम्हीं हिंडतां
 आतां कष्टदशा अशी मज पुरे कंटाळलें जीविता.’ २

‘ काया कष्टविसी कशास करुनी गे कल्पने काळजी
 कांतेला कविच्या कुठून करणें लागे फुका काळजी
 तूझी प्रीति खरी सदा मजवरी राहिल कांते जरी
 इच्छा मी पुरवीन सर्व तव गे एका क्षणाभतिरीं’ ३

“ पूर्वीं सेवियला असेल न असा सीतासतीनें पति
 सावित्री भजली नसेल अपुल्या त्या सत्यवानाप्रति;

नाथा भीति मदीय त्यांहुन अती नाही तियेला मिति
जी आज्ञा मजला कराल करण्या तीते असे संमति." ४

‘ ये गे तू इकडे तरी झडकरी खेळूं जरा फूगडी
हस्तीं हस्त धरून वट्ट बसवूं स्वप्रीतिची गे घडी ’
ऐसें बोलुनि कल्पनाकर कवी हस्तामधीं घालित
जादूमंत्र झणीं मुखीं पुटपुटे तो वर्तले अद्भुत ! ५

काड्यांची मग झोपडी कडकडां खालीं पडे मोडुनी
येई सुंदर भव्य मंदिर तदा बाहेर भूमींतुनी;
पार्श्वीं निर्झर वारिनें भरुनियां वाहूं त्वरें लागला
रम्य प्रांगणदेश पादपलतापुष्पीं दिसे शोभला.

वृक्षीं बैसुनि पक्षि मंजुल रवें गायाप्रती लागले
क्रीडा हंस मयूर काक बकही चित्तांत आनंदले;
गेली दीन दशा कुबेरनगरी तेथे बने सत्वर
गर्वा सोडुनि सर्व लीन बनुनि ये स्वर्ग पृथ्वीवर ! ७

जेव्हां जेव्हां गरज पडली वस्तुची कल्पनेला
तेव्हां तेव्हां मग धरुनियां सत्वरी तत्कराला
जादूमंत्रा कवि पुटपुटे वस्तु तों प्राप्त होई !
या रीतीनें पुरवि कवि तो कल्पनाकामनाही. ८

३८. महाराष्ट्र भाषेचा विलाप.

कै. वामन दाजी ओक यांच्या मृत्यूवर कविता.

त्यजुनि सहसा मातें जासी कसा वद वामना !
उचित करणें ऐसैं कैसें दिसे तुझिया मना
तुजाविण दिसे पुत्राशून्या मला निखिला धरा
फिरुनि कुठुनि त्वन्मूर्ती ती दिसेल मनोहरा !

१

सहन करुनी दुःखें नाना मला जननीसम
समजुनि मनीं सेवा केली तुवां तनया मम;
पुरवुनि अहा आनंदानें मनांतील कामना
सतत दिधले सौख्यालागीं तुवां मज वामना.

२

तुझ्याविण कसें करूं अहह ! मी कुमारा तरी
बघून कवणाकडे सुख वरूं मदीयांतरीं ?
स्मरुन कृतितें तुझ्या भडभडून येतें उरीं
नको स्मरण तें नको दुखवितें शरांच्या परी.

३

सुदीन कविता रडे पिटुनि घे स्ववक्षस्थला
रडे धरणि तोडिते अपुलिया करे कुंतला;
तनूवरिल फेकिते रुचिर भूषणें कोमला
तुला स्मरुनि ती मुला अहह होय शोकाकूला.

४

तो काव्यसंग्रह तुझा मधु बाल दीन
झाला, तुला निशिदिनीं रडतो स्मरून;
आतां तया उचलुनी अपुल्या करांहीं
प्रेमें कडेवर दुजा वद कोण वेई ?

झाले न अब्द पुरते अजुनी तयाला
जन्मून सात इतुक्यांतचि वोर घाला
आला तयावर, असे करपून गेला
शोकानलीं प्रखर विव्हल बाल झाला.

वार्ता ऐकुनि वामना तव रडे स्वर्गीं कवी वामन
टाहो फोडितसे मधूर कवि तो दुःखें तुला बाहुन;
गाळी अश्रुजला स्मरून तुजला तो मुक्त मुक्तेश्वर
शोकें विव्हळ जाहली स्वहृदयीं ती शारदा सुंदर.

गेला हा ! हा ! काव्यरसाचा प्रेमळ भोक्ता गेला !
सर्व रसिकता घेउन संगें भेटाया अमरांला.

भरे हृदयिं माझिया अहह दारुणा शून्यता !
सुदीन कविता वरी तुजविणें सुता शून्यता !
तुजें निधन आणि तें रुचिर संग्रहा शून्यता !
जगीं तुजविणें दिसे सकल, शून्यता ! शून्यता !

३९. दुष्कालप्रस्ताचे सुस्कारे !

हल्लीं कवि ज्या ठिकाणीं आहे त्या ठिकाणाच्या आसपासच्या खेड्यांत दुष्कालाचें स्वरूप फारच भयंकर झालें आहे; व प्रत्येकजण आपल्या जिवास कंटाळला आहे; अशा कंटाळलेल्या मनुष्यांपैकींच एकाचें खालील उद्गार आहेत.

सोडुनि सोडुनि शिणलों वायां दुःखाचे मी सुस्कारे
हृदय करपलें तेज हरपलें नसे सुखाचें मज वारें;
तुझे जीविता प्रचंड ओझे पळभर आतां सहवेना
प्रवास कष्टद कंटकमय या शून्य जगांतुन करवेना.

माझी चिंता जळेल का ?

दुःख मनींचें पळेल का ?

तडफड तडफड हातपाय हे थकलों भारी झाडोनी
आशा आशा करीत बसलों हताश अंतीं होवोनी
जोंवरि आहे जिवंत तोंवरि सरतिल माझीं दुःखें का ?
नाहीं ! नाहीं ! अशक्य अगदीं मृत्यूवांचुन त्या एका ! १

जे गेले ते दिवस सुखाचे आनंदाचे अहा किती
क्रूरा चिंता या हृदयातें माहित तेव्हां ती नव्हती;
जाडी भरडी मीठ भाकरी दीन झोपडी सेवोनी
आनंदानें कंठित होतों; कालाचें अज्ञानसेमी. ४५१. स्वल्प

बनुम... ७५६३६... वि: ...

चिंतेचा मी दास परी
दुःखें गांजिति परोपरी

भक्षायातें अन्न मिळेना नेसायातें वस्त्र नसे
दुष्काळाचे दिवस कसे हे जाती चिंता मनीं वसे;
इकडुनि तिकडे तिकडुनि इकडे वेडा जणुं मी फिरत असे
या पोटाच्या लागुनि नादीं शिणलों आतां करूं कसें ! २

औतें गेलीं शेतें गेलीं बैलहि गेले ते मरुनी
घरांत वाजे नकार घंटा गेली शक्ति मम हरुनी;
कामासाठीं वणवण फिरतो सोय न लागे कुठे परी
धनिकजनाच्या जवळी जातां टेंचुनि वदती परोपरी.

देवा आतां काय करूं !

उदरीं कंटक काय भरूं ?

हरहर ! देवा ! किती हेलना होत असे या दीनार्ची
वसुंधरे गे ! घे मज उदरीं किंकर तुजला हा याची.
अंत कासया वघसी आतां उघड आपुले दरवाजे
येतो ! आलों ! वघ हें जननी टाकुनि देहाचें ओझे. ३

४०. पर्जन्याप्रत.

या पद्यांत एक दुष्काळपीडित स्त्री मृगनक्षत्रापासून म्हणण्या-
सारखा पाऊस एकही पडला नाही म्हणून पर्जन्याची
प्रार्थना करिते आहे अशी कल्पना केली आहे.

ये पर्जन्या विनवी तुज दीन कन्या ॥ ध्रु० ॥

देसी जीवन तूं या जगता
ऐसे असुनी कारे आतां
पाहसि अमुच्या सदया अंता
जहाली दैना.

१

किति दिन आतां दुःख सहावें
अन्नावांचुनि केवि रहावें
मुलां कसे मी या पाळावें
मार्ग सुचेना.

२

मडकीं भांडीं औतें शेतें
विकुनी केलें निर्वाहातें
परि मज आतां भक्षायतें
अन्न मिळेना.

३

कधीं सेवितें कंदमुळांतें
केव्हां कोमल तरुपर्णीतें
कधीं करुनी केवळ असतें
जलाच्या पाना.

४

क्षीण जहाली सारी शक्ति
 नुरलि जिवाची हृदयीं भक्ति
 कां न माझिया आतां मुक्ति
 मिळे या प्राणा.

ये दुःखानें हृदयीं भरतें
 रडतें धरणीवर मी पडतें
 आक्रोशनी तुजला मरतें
 धीर उरेना.

ये ये ये ये दीन दयाळा
 असाशिल तेथुनि धांव कृपाळा
 जीवन देउनि आह्मां बाळा
 करीरे त्राणा.

वडाळा, दुष्काळ कॅंप, ३० जून, १८९७.

४१. कोकिलाची वाणी ऐकून.

संध्याकाळीं कवि आपल्या झोंपडींत संचित बसला असतां त्यास
 कोकिलवाणी ऐकूं आली त्या समयीं तो म्हणतो:

संध्येची रुचिर प्रभा पसरली, गेली रवीची छवी
 लोपानी, तरुकोटरीं शिरतसे वेगें स्वगांची तती;

एकाकी बसुनी खुशाल वहलीं वृक्षाचिया कूजितीं
 नादी कोकिल आपुल्या, गमतसे गूढार्थ हा सूचवी.
 आतां रम्य वसंत येइल अहा आनंददायी मना
 प्रेमानें सहकार पूजिल तथा वाहूनियां मंजिरी;
 वल्ली पल्लवितां तशा निजकरीं वाहून माल्यें बरीं
 प्रीती मूर्तिमती वसंत दुहिता मोहील कामीजनां.
 लागे कोकिल कंठचंचु अपुली संशोधुनी गावया
 आतां काव्यविशारदा प्रिय सरुया, कां तूं उगा बैससी ?
 ये ये आश्रम आपुला झडकरी सोडून तूं अंगणीं
 प्रीतीच्या कवनास गा मजसवें चिंता झुगारूनिया.
 आलों ! थांब ! सरुया पिका, समजलों हेतू तुझा मानसीं
 गातों गान तुझ्यासवें कविजनां निद्रिस्त पाचारुनी.

खंडाळा, दुष्काळ कॅंप, मार्च १८९७.

४२. गोड स्वप्न.

दिवस झाले बहु पाहुनी प्रियेला
 म्हणुनि गेलों भेटण्या मी तियेला;
 नद्या नाले लंघून गिरी थोर
 निजागारा पांचलों मी अखेर.

गृहामाजी टाक़िला जों न पाय
बाळ कडियेवर घेउनी स्वकीय,
सखी आली जलकलश घेउनीया
वदे आश्चर्ये मजसि पाहुनिया.

२.

“ किती दिन हें राहणें दूरदेशीं
प्रिया ? टाकुनि काननीं दीन दासी !
बाळ तान्हा हा मधुर करी लीला
नसे कोणी कौतुके पहायाला. ”

३

शब्द इतुके बोलून कंठ दाटे
प्रिया--नेत्रीं अश्रुचा पूर लोटे;
कलश हस्तांतिल गळुनि पडे खालीं
तदा शोकाकुल फार मनीं झाली.

४

“ त्वरित चित्तांतील सोड गडे चिंता
तुला संगें नेईन सत्य आतां
आज पासुनि टाकूनि तुला दूर
न मी पळभरही स्वचित राहणार. ”

५

असें बोलुनि जों धीर द्यावयाला
तिच्या पाठीवर हात टाकियेला,
चूक पेटीची बोंचली कराला !
तयासरसा सुख-हेतु नष्ट झाला !

६

नेत्र उघडुनि पाहतां सभोंवार
 प्रिया दिसली नच तें न निजागार,
 परी होतों एकला झोंपडींत
 पडुनि शयनीं यामिनी बालवीत !

पुढें आलें मज कळुनि सर्व कांहीं
 स्वप्न होतें सत्य तें, सत्य नाहीं;
 स्वप्नसृष्टींतिल सर्व अहा खेळ
 मला त्यांनीं भुलविलें अल्पकाळ.

प्रिय स्वप्ना, त्वां फसाविलें मला ना !
 प्रिया कोठें ! मी कुठें ! बाल तान्हा !
 वृथा मातें क्षण त्यांसि भेटवूनी
 पुनः विरही टाकिलें ना करूनी !

जरी स्वप्नांतील भास खरे होते
 हाय ! सौख्या मग काय कमी मातें !
 मुळीं नसती बाटली मना चिंता
 जरी वसती सर्वदा दूर कांता.

४३. भंगलेली मुरली.

(' होय मला अपशकुन० ' शापसंभ्रम)

हा ! मुरली भंगली !

प्राणाहूनि जी प्रिय मज झाली. ॥ धू० ॥

जीते ओष्टीं धरतां प्रेमें

काव्य कराया स्फूर्ति जाहली. १

घेऊनि जीते सायंकालीं

मंजुल गीते बहु गायलीं. २

ऐकुनि जीची मधुरा वाणी

उदासनिही वृत्ति रंगली. ३

आनंदाची सारिता केवल

दुर्दैवानें आटुनि गेली. ४

हरहर ! मुरली जाय लयातें

टाकुनि मातें चिंताजालीं. ५

स्फूर्तिस गेली घेऊनि संगें

कवितेतें जी प्रेमळ व्याली. ६

कशी करावी कविता आतां

न कळे मातें मतिही भ्रमली. ७

४४. सत्य आणि प्रेम.

सत्य.

कालें करून नव यौवन नष्ट होई
सौंदर्यही सकल सत्य लयास जाई;
योद्धे रणीं पडति दुर्ग तसे अनेक
आहे ध्रुवासम सुनिश्चल सत्य एक.

१

प्रेम.

“ कच्चा धागा प्रेमका मत् खेंचो तूट जाय ”

विकारें जगीं पालटे रूप ज्याचें
तया कोण मानील हो प्रेम साचें ?
खरी प्रेम रज्जू तुटेना कधींही
जरी तोडिली ओढुनी दो करांहीं.

२

गतां, जुलई, १८९८.

४५. स्फुट श्लोक.

हे वृश्चिका तव असे विषयुक्त नांगी
गर्वा कशास म्हणुनी धरिशी निजांगी;
जातांच दुर्विधिवळें सहसा तुटून
दीनाहुनी पुढति होशिल सत्य दीन.

३

हे पारिजातकलिके तुजला बघोनी
संतोष पावति गडे मम नेत्र दोन्ही;
त्वत्सौकुमार्य तुजला परि सोडणार
होतों सुखिन्न मनि येउनि हा विचार.

२

मधुर मृदुल भृंगा गुंजतोसी कशाला
अशिशिरकर आतां पश्चिमाशेस गेला;
रुचिर कमल लागे सत्वरीं हें मिटाया
त्यजुनि म्हणुनि यातें जा कसा दूर ठाया.

३

शुद्धात्मा मी मजसम नसे कोणिही सत्वशील
दुग्धा ऐसें समजुनि मनीं तूं जरी फूगशील
एकाएकीं लवण पडतां थोडकेंहीं तुझ्यांत
त्वद्दवाचा खचित सखया नाश होई क्षणांत.

४

तूते शक्ति असे अपार अनला जाळावयाची जनीं
कां तूं गर्व म्हणुनि दाविसि असा बाहेर धूमांतुनी ?
सारे तेज निघोनि जाइल तुझे पाणी जरी ओतिलें
अनोन्याप्रति शत्रु विश्वपतिनें आहेत निर्मायले.

५

अस्ता जाउनि चंद्रमा झटकरी जेव्हां सरे यामिनी
प्रेमें ये परिरंभण्यास सविता प्राचीदिशा कामिनी,
त्यातें आडवुनी ढगें परि अहा त्याच्या सुखा नाशिती
अन्यातें बघुनी सुखी सुख जगीं होई न दुष्टाप्रती.

६

सदा वससि तूं जरी निजगुणें नृपाच्या शिरीं
तुला रुचिर कामिनी भुलुनि बैसवीती करीं;
परंतु वसतो हिच्या गुरु तुझ्यांत वा दोष हा
तुझा कणही सेवितां त्वरित जीव जातो पहा.

७

पाषाणा तुज योजिती जन जरी वा नीच कार्याप्रति
होऊं खिन्न नको मनांत सख्या आहेस मोठा अती;
येतां योजक सुज्ञ चारु पुतळा काढील तूझ्यांतुनी
वस्तूचा उपयोग होत नसतो कारागिरावांचुनी.

८

पुष्पाचा वास ज्याच्या ग्रहण करूनिया नासिके तोष होतो
ज्याची पाहून कांति तरुणिजन मनीं फार लज्जा वरीतो,
हा हा ! ऐशा गुलाबीं परि जगपतिनें निर्मिलें कंटकाला
दोषावांचुनि नाहीं खचित जगतिं या कोणि जन्मास आला. ९

‘का’ ‘का’ शब्द कशास फार करिसी वृक्षावरी वायसा
बैसोनी, तव हर्ष कर्कश रवें होणार लोकां कसा !

गर्वानें फुगुनी खुशाल कर तूं घोर स्वना यापरी
येतां कोकिल वा तुला पळुनियां लागेल जावें दुरी.

१०

कंदर्पा शुद्ध रूपा बघुनि तव मनीं कुंद लज्जित होय
होई साऱ्या जनांचा सतत तुज जरी सेविलें पुष्ट काय;
तूझ्या त्या दुष्ट दर्पे परि नच सुजनां वाटली माननीय
एक्या दोषे अहाहा गुणगणाहि कसा लुप्त होऊन जाय. ११

११

नेत्रा सौख्य करी तुझी बघुनियां हे दाडिमा चारुता
वाटे सत्य मला विधीं तुज अती दावी वृथा क्रूरता;
सौदर्यस्थिरता अहा तुजसि तो देता विधाता जरी
थोडाही मिळता न मान मग त्या वा माणिका भूवरी, १२

तूझें प्राक्तन पारिजात कुसुमा मातें गमे चांगलें
सौगंधें परिपूर्ण तूं असुनियां सद्रूपही थाटलें;
देती दुष्ट भुजंग ते परि तुला वासार्थ तो त्रास ना
जे जे थोर त्यांस लागति जगीं भोगावया यातना. १३

जेव्हां ये उदयास वासरमणी प्राची दिशेलागुनि
शोधाया निजभक्ष्य जाति उडुनी पक्षी स्वनीडांतुनी;
घेसी टांगुनि आपणास तरूच्या शाखेस तूं वाघुळा
किंवा कौटुनि गर्दभास कळणें गोडी असे जी गुळा. १४

मेघाची तीव्र वृष्टी जरि तव शिखरीं पर्वता होत आहे
सिंहव्याघ्रादि पृष्टीं तव पशुगण तो सर्वदा हिंडताहे;
त्वच्चित्तातें न ठावें कधिंहि तरि गड्या नांव तें खिन्नतेचें
अन्यार्थ त्रास पीडा निशिदिनि सहणें ब्रीद हें सज्जनार्चें. १५

४६. तुळसीदास.

तुळसीदास म्हणून जो एक प्रसिद्ध साधु होऊन गेला तो पहिल्याने फार स्त्रीलंपट असे. एके दिवशी त्याची स्त्री माहेरी असतां तो रात्रीचा उठून तिचे गांवास गेला व एका खिडकींतून भुईपर्यंत एक सर्प लोंवत होता त्यांस काम-मदानें अंध होऊन दोर आहे असें मानून त्यावरून तो चढून वर गेला व आपल्या प्रियेस भेटला. पतीनें केलेलें धाडस जेव्हां त्याच्या स्त्रीस समजलें तेव्हां तिनें “मजवर इतकी प्रीति करतां तीच जर ईश्वरावर कराल तर जन्माचें सार्थक तरी होईल ” असा उपदेश करून त्याची कानउघाडणी केली. तुळसीदास लागलाच शुद्धीवर येऊन त्या दिवसापासून तो पूर्ण विरक्त बनला. हाच प्रसंग खालील पद्यांत वर्णिला आहे.

जयें श्रीरामाचें चरित लिहिलें रम्य कवनीं
यशोरूपें जो या अजुनी करितो वास भुवनीं,
विरागी तो कैसा प्रथम तुळसीदास बनला
कथा ती ऐकोनी करितिल मनीं लोक नवला. १

तयाची स्त्री साध्वी बहु गुण युता देवि 'ममता
गमे साक्षात् लोकीं अवतरलि कीं देवि ममता;
असे ती प्रीतीची बहुत तुळसीदास तिजला
भजे भावें जैसा भ्रमर भजतो रम्य कमला. २

जरी नाही कांता क्षणभरि कधीं त्यास दिसली
सुचेना तच्चित्ता क्षणाहि न कुठें वृत्ति रमली;

मनीं ध्यानीं स्वप्नीं विषय न तयां ज्ञात दुसरा
करी कामक्रीडा विविध साखि संगें सुरुचिरा.

३

पुढें गेला ग्रामा सहज तुळसीदास निघुनी
तया मागें त्याची जनकसदनीं जाय गृहिणी;
निजागारातें तो त्वरित परते कार्य करुनि
परी पत्नी कोठें प्रियकर न पाहे स्वनयनीं.

४

हृदय मग तयाचें जाहलें फार खिन्न
निजगृह नयनातें भासलें सर्व शून्य;
क्षणभरि करमेना अन्नपाणी रुचेना
विरह जिवलगेचा ताप दे, त्या सहेना.

५

कांहीं न कार्य करणें सदनीं निवांत
एकीकडे तुळसीदास वसे सचिंत;
कांतेचिया निज करी प्रिय चिंतनाला
ऐशा स्थितीत दिन सर्व लयास गेला.

६

होतां निशा करुनि सत्वर भोजनातें
शय्यागृहीं निघुनि जाय निजावयातें;
शय्येवरी पहुडला परि झोंप येना
चित्तीं अती तळमळे मन आकळेना.

७

सुममृदु गमली जी एकदां रम्य शय्या
बहुत कठिण लागे कामिनी वांचुनीया;

विरह करित भारी वेदना तच्छरीरीं
जणु विषमय विंचू काय नांगीस मारी.

८

त्यातें सुचे मग उपाय सुरेख एक
निद्रिस्त पाहुनि गृहांतील सर्व लोक,
सोडून सत्वर निघे निज सन्न जाया
ग्रामास त्या वसतसे प्रिय जेथ जाया.

९

जेथें करी वास तदीय कांता
तो ग्राम दो कोसचि दूर होता;
जाया त्यातें बरवी न वाट
धोंडे बहू कंठक तीक्ष्ण दाट.

१०

जग घनतिमिरानें जाहलें व्याप्त सारे
मधुनि मधुनि सों सों सूटती घोर वारे;
श्रवण कटु करीती कीटके शब्द नाना
अवबड बहु त्यातें मार्ग डोळां दिसेना.

११

लागून ठेंच दगडावरि झोंक जाई
पायीं रुते हळुच कंठक रक्त येई;
ऐशापरि बहुत भोगुनि संकटांतें
कामार्त ये अपुलिया गृहिणीगृहातें.

१२

गृहामाजी जाया बहुत तुळसीदास झटला
परी नाहीं कोठें हरहर ! त्या मार्ग दिसला;

निराशेनें तेव्हां गरगर घराभोंवति फिरे
झुरे चित्तीं दुःखें आठवुनि मनीं स्वप्रियकरे. १३

आहे प्रेमा तुझीरे अघटित करणी वर्णवे ती न यासी
देसी अंधासि दृष्टी त्वरित करिसि तूं अंधही डोळसासी !
अशीतें शांतवीसि प्रखर, वितरसी सौम्यता कंटकासी
तूं जादूगार मोठा भयकर भुजगा रज्जुसा भासवीसी. १४

होता पन्नग कृष्ण लोंबत महा खालीं गवाक्षांतुनी
कामांधा नच ओळखे हरखला दोरी तथा मानुनी;
वेगानें चढुनी त्यावर शिरे तो कामिनीमंदिरीं
कांतेतें अपुल्या हळूच उठवी स्पर्शा करूनी करीं. १५

झाली जागृत देखुनी प्रियकरा चित्तीं करी विस्मया
रात्रीचे इतुकथा कुठून ? सखया आलां कसे ? कासया ?
साध्वी प्रश्न करी पतीस अपुल्या प्रार्थून दोहीं करीं
“ आलों दोर चढून मी वर सखे ”-तो बोलिला उत्तरीं. १६

हातीं घेऊन दीप ती मग बवे वेगें गवाक्षाकडे
सर्पाचें बहुथोर भेसुर कडे दृष्टीस तीच्या पडे ?
त्यातें पाहुनि ती मनीं दचकली भ्याली सती बोलली
“ नाथा साहस हें भयंकर तुम्हीं केलें किती यास्थळीं. १७

ज्यातें दोर तुम्हीं मनीं समजलां तो घोर आहे अही
केला दंश तुम्हां तयें न विधिनें केली कृपा थोरही;

नाथा जीवित सत्य आज तुमचें जातें लया हाय ना ?
माझेही तुमच्या सवें, अहह ती मातें नको कल्पना. १८

आतां मी करित्यें विनंति इतुकी जोडून दोन्ही करां
ऐसें साहस आजपासुनि तुम्ही केव्हां न हो आचरा;
आसक्ती विषयीं अशी नच बरी सोडून द्या लौकरी
जी प्रीती करितां तुम्ही मजवरी तैशी न कां ईश्वरी ? १९

जें नित्य तें त्यजुनि कां भजता अनित्या
हें नाशिवंत सगळें नच गोष्ट मिथ्या;
भावे धरा चरण त्या दृढ राघवाचे
तोडील जो सकल पाश झणी भवाचे ” २०

श्रवण पत्नीच्या करुनि दिव्य बोला
त्वरे शुद्धीवर तुलसिदास आला;
बने सोडुनि संसार तो विरक्त
पुढें झाला विख्यात रामभक्त २१

१९९८.

४७. ही रम्या वनभूमिका.

ही रम्या वनभूमिका कितितरी आनंद हे मन्मना
आयेतें पसरून वृक्ष करिती शांत श्रमार्ता जना;

नाना फुल्लता स्वकीय सुमनें प्रेमें मला अर्पिती
गाणीं मंजुळ गाऊनी खगतती कर्णास संतर्पिती.

पाहूनी मज हीं विलोल हरिणें भीतीमुळें धांवती
येथें या हिरव्या तृणांतुनि किती मुंग्या त्वरें चालती;
स्वच्छंदें फुल पाखरें सुरुचिरें नाना उड्या मारिती
कोळी काढुनि सूक्ष्म तंतु आपुलीं जाळीं नवीं बांधिती.

हें येथें हिरवें दिसे तृण अहा नेत्रां किती सुंदर
वेगें वाहत यांतुनी खळखळा हा चालला निर्झर;
तोयाचे उडती तुषार पडती ते या तृणाच्या वरी
पावोनी स्थिरता क्षणैक तुलती सन्मौक्तिकाचे परी.

साधाया स्वहिताप्रती झगडती जेथें सदा माणसें
कार्यें नित्य जिथें अनंत घडती शांती मनाला नसें;
ऐशी ती गमली गमो सुखकरी कोणास मुंबापुरी
ही माते वनभूमिका अधिक दे तीहुन सौरुयापरी.

वासार्ते करुनी प्रचंड नगरीं ज्याचें मन क्षोभलें
ध्याया शांति सुखोपभोग म्हणुनी जें फार उत्कंठलें;
त्याते या वनभूमिकेत मिळते भोगावया शांतता
चिंतासंतति जी मना मळविते जाई लया तत्वतां.

कार्यें शांतपणें समस्त करिती प्राणी इथें आपुलीं
नाहीं माहित नीच मत्सर त्यां ठावा न तैसा कळी;

त्यातें लावुनि एकदा नियम जे त्या ईश्वरानें दिले
प्रेमें पाळुनि, अल्प जीवित जगीं ते लोटिती आपुलें. ६

गेलों होउनि बद्ध मी सतत या संसार जालांतरीं
दुर्दैवें मज सांपडे न म्हणुनी वागावया त्यांपरी;
पापी दुष्टमति प्रमत्त नर या लोकीं बहू नांदती
त्यांचा तापद होतसे प्रतिदिनीं संसर्ग मातें अती. ७

कंटाळून जगास मी जरि कधीं आलों स्थळीं या पुन्हां
शांतीतें वनभूमिके वितर ही माझी तुला प्रार्थना;
एकांतीं मग मी बसून तुझिया गे रम्यकुंजांत या
भक्तीनें परमेश्वरास भजुनी नेईन आयू लया. ८

१८९८.

४८. कृष्णा कोयनांचा संगम.

(चाल—गडे हो सत्यहि गुरुची खुण०)

सखेगे, सुरेख संगम किती, कृष्णा मिळली कोयनेप्रति

किती विशाल तट हे अहा !

प्रिय सखे उभी तूं रहा

क्षण येथिल शोभा पहा

सखेगे०

बहु चकाकते यावरी
 ही सुरेख सिकंता, परी
 जाय गळुनि धरितां करीं
 सखेगे०

जगिं असे सुखाचे क्षण
 नर झटे धराया पण
 जाति त्यास ते फसवुन
 सखेगे०

झष जलीं उडया मारिती
 भय न या सुखी हे किती ?
 भव जलीं रमूं या रिती
 सखेगे०

बघ दोघिंचि मैत्री किती
 एकमोकिस आळिगिती
 दोन असून एकचि होती
 सखेगे०

जर अशींच अपुलीं मनें
 एक होतिल गे प्रीतिनें
 मग सुखास कुठुनी उणें
 सखेगे०

स्थळ पवित्र हें गे जर्गी
जन बवेल जो लोचनीं
अघ हरेल त्याचें झणीं
सखेगे०

७

४९. साहचर्यप्रेम.

(इंग्रजीवरून)

झालें जरी मन तुझे सखया उदास
मी रंजवीन मधु गाउनि गीत त्यास;
वृत्ति प्रसन्न असतां करुनी स्मितातें
संगें तुझ्या क्रमिन मी आपुल्या दिनातें.

१

निद्रा जरी तुजसि ये शयनीं पडून
राहीन सन्निध तुझ्या सखया बसून;
दुःखामुलें तुज कधीं जर ये रडाया
येई न अश्रुजल कां मग लोचना या !

२

बाहेर येइ हृदयांतुनि जो उभासा
तो मी प्रतिध्वनित वा न करीन कैसा ?
चिंतार्णवांत बुडतां तव सौख्य नौका
झालेंच सौख्य मम नष्ट न यांत शंका;

३

येईल जैं निधनकाल तुझा अखेर
 प्रेमें तदा रडुनि बोलुनी निश्चसून;
 सांगून हे तुजसर्वे दहण्या शरीर
 शांतींत दिव्य मग मी सखया मरेन !

६.

५० साझी आई.

कवि अहमदनगरास असतांना एके दिवशीं कांहीं कारणावरून त्यांस
 आपल्या आईचें स्मरण झालें. व मनास फार वाईट वाटलें;
 त्या प्रसंगीं खालील पद्यें त्यानें लिहिलीं आहेत.

जननि तव वियोगें दुःख होतें मनाला
 दिवस बहुत झाले पाहुनि त्वत्पदांला;
 त्यजुनि तुजसि आलों एकटा दूर देशीं
 तुजसम ममतेनें वागवी कोण यासीं !

१

स्मृति तव मज होते माउली फार फार
 तुजविण मज भासे शून्य सारें अगार;
 अशन शयन मातें गोड कांहीं न लागे
 तुझि सुराचिर मूर्ती मन्मनीं नित्य वागे.

२

खळ खळ खळ डोळां चालती अश्रुधारा
 स्मृति तव मज होतां अंग कापे थरारा;
 तिळ तिळ तुटतो हा जीव गे तूजवीण
 पळहि मजसि भासे एक वर्षासमान.

३

सदयहृदय माते तूज केव्हां बघून
तव सुखकर चित्तीं मूर्ति मी साठवीन;
निशिदिनिं हृदयांतें तोडिती हे विचार
म्हणवुनि मजलागीं होतसे दुःख फार.

कथिसि मजसि तूं जे शब्द माझ्या हिताचे
परिसुनि पुरवावें कोड केव्हां मनाचें;
मजवरि बहु झाले गे त्वदीयोपकार
क्रितिक तरि गणूं मी त्यां नसे सत्य पार.

ग्रहण करुनि मातें प्रीतिनें स्वोदरांत
जननि दशम मासीं सोडिले या जगांत;
प्रसव बहुत पीडा दे, परी तूं न कष्टी
तिळ, मजसि कृपेनें दाविली रम्य सृष्टी.

प्रतिदिनिं नियमानें दुग्ध तें पाजियेलें
मजसि हळद तैला लावुनि न्हाणियेलें;
चुकुनिहि मजलागीं काय लागेल दृष्ट
म्हणुनि मज तुवां गे लाविलें गालबोट.

चुकुनि जरि कधीं मी दृष्टीच्या आड जाई
सदय हृदय तूझें बावरें फार होई;
त्वरित निजकरीचें कार्य सोडून कांहीं
मजसि हुडकण्यांत जात होतीस आई.

जर कधिं चुकुनी मी लागलों कंदण्याला
 ' कुणि मम अगवाई मारिलें तान्हुल्याला; '
 म्हणवुनि इतरांतें पुरिलें त्वा भिऊन
 उपकृति तव कैशी सांग फेडील दीन. ९

शिशुपणिं बहुबाळा शोभतीं बाळलेणीं
 म्हणुनि करविली त्वां तायती एक आणी;
 सुभग मनगट्याही वागच्या डूल वाळे
 उपकृति तव कैशी मी वटूं गे प्रियाळे. १०

रुचिर गजनि तूं गे मुंबईहून उंची
 अणवुनि शिवली या बालका रम्य कुंची;
 तशिच बहुत केली अंगडीं टोपडीं ही
 खचित तव कृपेला माउली पार नाहीं. ११

जरि कधिं बसलों मी हट्ट वेऊन कांहीं
 त्वरित पुरविला तो तूंच ना सांग आई;
 क्षणतरि तुज आला राग गे सांग काय ?
 तुझि उपकृति कैशी बाळ वर्णिल माय. १२

जरि परगृहिं केव्हां जासि तूं भोजनांतें
 त्यजुनि न मजलागीं सत्य गेलीस माते;
 तनुमनधन सारें अपिलें बालकातें
 उपकृति तव कैशी वर्णवे वैखरीतें ? १३

निशिदिनि मलमूत्रीं लोळतां अज्ञ पुत्र
तुजसि न कधिं आली माउली खास खंत;
घडि घडि मळवीलें ओकुनी अंबराला
परि न तुज कदाही माउली राग आला.

१४

हळु हळु मग आई लागलें चालण्याला
मधुनि मधुनि तैसे शब्द उच्चारण्याला;
श्रवण करुनि माझ्या रम्य अव्यक्त बोला
जननि तव जहाली कौतुकें वृत्ति लोला.

१५

कितिक वद तुझ्या मी आठवूं सत्कृतींते
अगणित असती त्या पार नाहीं तयाते;
जणु उपकृति देवी पातली मूर्तिमंत
बधुनि तुजसि माते येतसे मन्मनांत.

१६

जरि करवुनि जोडा स्वांगिंच्या कातड्याचा
जननि तव पदीं गे घातला मीच साचा;
उपकृति तव नाहीं फेडणें शक्य वाई
वद वद उतराई हा कसा पुत्र होई !!

१७

अगणित अपराधां सर्वदा मी करोनी
खचित तव जिवाला टाकिलें त्रासवोनी;
उचित मजसि शिक्षा पामराते म्हणोनी
हर हर हर दैवें टाकिलें दूर रानीं.

१८

सतत जननिपारीं राहती जे सुखांत
 खचित मजसि वाटे धन्य ते धन्य होत !
 कितितरी हतद्वैवी सत्य मी पोर आई
 स्मरुनि तुजसि माते ओरडे सर्वदाही.

१९

तुजसि कितिक वेळां स्वप्नि मी पाहतों गे
 तुजसि कितिक वेळां स्वप्नि बोलावितों गे;
 जवळि वसत आहे अंबिका, काय भीती
 म्हणुनि कितिक वेळां चिंतितों मी स्वचित्तीं.

२०

उघड उघड आहे स्वप्न तें फार खोटे
 क्षणभरि परि चित्ता देउनि स्थैर्य मोठें;
 त्वरित निघुनि जाई, सत्य येई कळून
 तिळभरि सुख नाहीं हाय ! चिंता म्हणून.

२१

हर हर उदराची खांच या नीच फार
 प्रियकर तिजसाठीं सोडणें ये अगार;
 खचित खचित देवा त्रास देतो प्रवास
 अरिसही न घडो हा ही करी दास आस.

२२

सदय हृदय देवा एक आतां विनंती
 करित तुज असें मी ठेवि तीं नीट चित्तीं;
 जरि तव मनिं कांहीं द्यावयाचेंच मातें
 त्वरित मजसि देई मीच जें मागतों तें.

२३

मजसि मुळिच नाही आवडी दागिन्यांची
 सुभग बहुत उंची वस्त्र नेसावयाची;
 तरुण सुगुण ऐशा गोडशा कामिनीची
 वसति जवाळि व्हावी ही न इच्छा मनींची. २४

मजसि गरज नाही पार्वती शंकराची
 मजसि गरज नाही इंदिरेच्या वराची;
 मज भजन कराया आवडे फार आई
 तदितर जगतीं या देवता अन्य नाही. २५

सतत मम असो ती माय नेत्रांसमोर
 जननि हृदयसन्धीं बागडो हा कुमार;
 करथुगुल असो हें मातृसेवेंत मझ
 नयनमधुप राहो तन्मुखाब्जीं सुलझ. २६

मजवरि जरि आलीं संकटें घोर नाना
 जरि गुरु गदयोगें जाहलें दीनवाणा;
 विसर न तरि तूझा माउली गे पडेल
 हृदयिं तव असूं दे नम्र हा बाल-बोल. २७

जरि न मुळिं मिळालें अन्न भक्षावयाला
 जरि न मुळिं मिळालें वस्त्र नेसावयाला;
 विसर न तरि तूझा माउली गे पडेल
 हृदयिं तव असूं दे नम्र हा बाल-बोल २८

जरि करित पुरीं या वास विद्यार्जनाला
जरि उदर भराया चाललों मी पुण्याला,
विसर न तरि तूझा माउली गे पडेल
हृदयिं तव असूं दें नम्र हा बाल-बोल.

२९

शिशुपण दुरि गेलें जाहलों प्रौढ आतां
परि समज अजूनी अंबिके फार कोता;
म्हणुनि जरि जहाल्या या करानें चुक्या गे
जनानि मज नको तूं देउं सोडून रागें.

३०

उदय दिनकराचा पश्चिमे हें घडेल
चुकुनि अमृत बिंदु प्राणनाशा करील;
सहज शिशिरतेला चंद्रमाही त्यजील
परि न मम मनींची मातृभक्ती चळेल.

३१

स्मरण तव जहालें माउली फार याला
विपुल सालिल दुःखें पातलें लोचनाला;
क्षण मन रिझवाया गुंफिली पद्ममाला
सहज, जननि ती मी अर्पितों त्वत्पदाला.

३२

साधी कविता माला येई बरवा न वास कुसुमाला
मोल परि प्रेमाला देती जें रसिक तें न हेमाला

३३

५१. पश्चात्ताप.

नको तळमळूं दीन मना तूं आठवुनी गत काला
स्मरण त्याचें कारण होतें मातें अनुतापाला. १

म्या नीचानें म्या दुष्टानें आत्महितावर घाला
घालुनि हातें फेंकुनि दिधला ज्ञान सुधेचा प्याला. २

किती खरोखर सुखकर होती कोमल बाल्यदशा ती
नीच जगाशीं ओळख नव्हती, नव्हती चिंता चित्तीं. ३

स्वतंत्र होतें मानस माझे भ्रमरासम विहराया
आशा होत्या तरुण मनींच्या तेजोयुत ही काया. ४

नवीन तेव्हां सृष्टी दिसली रात्रंदिन नयनांतें
वृक्षलतांशीं पवित्र होतें बंधुत्वाचें नातें. ५

स्वच्छंदानें खेळुनि दिनभर रात्रीं जातां शयनीं
निजवित होत्या किन्नरयुवती गाउन मंजुळ गाणीं. ६

अशा रीतिनें काळ क्रमितां एके दिवशीं आली
विद्या देवी अवचित रात्रीं घेउनि मजला गेली. ७

कांचनमय निजपक्षांखालीं मजलागीं झांकोनीं
अमित योजनें लंघुनि गेली निजकुंजातें उडुनी. ८

तुंग गिरीच्या शृंगावर तो कुंज तिथेचा होता
कुंजामार्गे सुंदर निर्झर होता एक वहाता. ९

प्रेमें मग ती घेउन मजला देवी कुंजीं गेली
धरुनि कराते माझ्या मजला ऐसे वदती झाली. १०

“ द्वार उघडुनि आंत कुमारा जाई तूं त्यज भीति
आहे माझे विलास—मंदिर तेथे करि वा वसति. ११

तेथे तुजला ज्ञानसुधेने भरले घट दिसतील
परी तयावर घोर विषारी वृश्चिक ते असतील. १२

दंश तयांचा सहन करुनी त्यांतील घे घट हातीं
आनंदाने सुधा तयांतिल सेवित जा आतृप्ति. १३

नको वृश्चिकां दुखवूं त्यांनीं दंश जरी तुज केला
गोष्ट एवढी ठेवुनि ध्यानीं लाग झणीं कामाला.” १४

बरे म्हणूनी देवीचरणीं भावे केलें नमन
आशीर्वचना देउनि मग ती पावे अंतर्धान. १५

आतुर झालों सुधारसांचे घुटके घटघट व्याया
विलासशाळेमाजी दिव्य स्वैरपणें विहराया. १६

सत्वर म्हणुनि द्वार उघडुनी उत्कंठेने आंत
शिरुनि सुधेचा घट व्यायाते घातियला मी हात. १७

हाय ! हाय ! तों वृश्चिक अपुली वेगें नांगी मारी
तीव्रवेदना क्षणांत या मम झाल्या सर्व शरीरीं. १८

असह्य होतां दंशवेदना विसरुनि देवीवचन
अविवेकानें म्या नीचानें केले वृश्चिकहनन. १९

तयाबरोबर सुधा घटांतिल सारी आटुनि जाई
कुंज मनोहर न दिसे नयनां अदृश्य गिरिही होई. २०

तेव्हांपासुन पडलों आहे गतेमाजीं घोर
धडपड करितों निघावयातें तींतुन मी बाहेर. २१

प्रयत्न सारे निष्फळ होती शोक मनातें होय
एक जन्म तो कुठुनि हरहर ! कुंज दिसे रमणायि. २२

भयाण भासे वनसम मातें जग जीवित गतसार
श्रवणीं पडती सतत अमंगळ घुबडांचे घूत्कार. २३

तेव्हां चुकलों म्हणुनि मुकलों सौख्यालागीं सकल
तळमळ आतां पुरे मना तव एके माझा बोल. २४

५२. मणिशंकरास.

तारीख ७ ऑगष्ट सन १८९७ चे करमणुकीत 'माधवानुजास'
 म्हणून मणिशंकर कवीने एक कविता प्रसिद्ध केली. आहे
 तीस उत्तरादाखल खालची कविता आहे. ही
 कविता तेव्हांच लिहिली होती परंतु
 कांहीं कारणाने तशीच आज-
 पर्यंत पडून राहिली.

उशीर मणिशंकरा मजसि फार झाला खरा
 तुझ्या उचित सूचने त्वरित द्यावया उत्तरा;
 कृपा करुनि तूं नको म्हणुनि राग आणूं मनीं
 विनंति इतुकी तुला करितसे करां जोडुनी. १

तुझी उचित सूचना खचित वाटते या मना
 करीन बहु यत्न मी तिजपरी सदा वागण्या;
 परंतु जर म्यां कधीं चुकुनि चाल नाहीं दिली
 तुवा हृदयिं पाहिजे त्वरित गोष्ट ही घेतली. २

मदीय कवितासखी बहुत बा असे मानिनी
 अशीच धरि चाल तूं तिज असें म्हणावें कुणी !
 तिला मधुर जी गमे सतत चाल ती स्वीकरी
 अनाथ कवि हा तिची कुठुनि चाल जाणें तरी. ३

करी भ्रमण ती जिथे फिरत हा तिच्या मागुनी
 असे सतत लोल तत्सहज सुंदरक्रीडनीं,

जशीं शिकवि याजला सुकविता तशी हा पर्दे
हळूं हळुच टाकुनी सुवचनें मुखानें वदे. ४

दुजी कथुनि गोष्ट ही तुज, निरोप मी घेतसें
स्वभावरमणीयता सुवनिता-विलासीं वसे;
स्वभाव कृतिच्याहुनी अधिक रम्य सुजां दिसे
खरा रासिक त्यांतला सहज भेद जाणीतसे. ५

८९९.

५३. तस्करप्रत.

प्लेगच्यावेळीं कवि रानांत एकटा रहात असतां एके दिवशीं रात्रीचा
एक चोर आला. परंतु त्याचे हातीं कांहीं न लागतां त्यास
परतावें लागलें त्या प्रसंगास उद्देशून ही कविता आहे

ही भयानक निशा निशाचरी, स्वैरिणी फिरतसे महीवरी,
पाहतां भयद रूप लोचनीं, जातसे सकळ धैर्य लोपुनि. १

किर शब्द करिती चहूंकडे, रात्रिचे अदृश्य दूत हे किडे,
अंधकार भरला दिशांतरीं, प्राणि मात्र निजले घरोघरीं. २

तस्करा मम गृहास या क्षणीं, काय लाभ तुज सांग येऊनि,
द्रव्य हेतु वसतो जरी मनीं, जा कसापरत ये थुनी झणीं. ३

झांपडी तरुतलीं उभारुनी, वास मी करित एकला वनीं,
आप्तबंधु मम मित्र सोयरे, वाटती विहग वृक्ष हे खरे. ४

५२. मणिशंकरास.

तारीख ७ ऑगष्ट सन १८९७ चे करमणुकीत 'माधवानुजास' म्हणून मणिशंकर कवीने एक कविता प्रसिद्ध केली. आहे तीस उत्तरादाखल खालची कविता आहे. ही कविता तेव्हांच लिहिली होती परंतु कांहीं कारणाने तशीच आज-पर्यंत पडून राहिली.

उशीर मणिशंकरा मजसि फार झाला खरा
तुझ्या उचित सूचनें त्वरित द्यावया उत्तरा;
कृपा करुनि तूं नको म्हणुनि राग आणूं मनीं
विनंति इतुकी तुला करितसे करां जोडुनी. १

तुझी उचित सूचना खचित वाटते या मना
करीन बहु यत्न मी तिजपरी सदा वागण्या;
परंतु जर म्यां कधीं चुकुनि चाल नाहीं दिली
तुवा हृदयिं पाहिजे त्वरित गोष्ट ही घेतली. २

मदीय कवितासखी बहुत बा असे मानिनी
अशीच धरि चाल तूं तिज असें म्हणावें कुणी !
तिला मधुर जी गमे सतत चाल ती स्वीकरी
अनाथ कवि हा तिची कुठुनि चाल जाणें तरी. ३

करी भ्रमण ती जिथे फिरत हा तिच्या मागुनी
असे सतत लोल तत्सहज सुंदरक्रीडनीं,

जशीं शिकवि याजला सुकविता तशी हा पर्दे
हळू हळुच टाकुनी सुवचनें मुखानें वदे. ४

दुजी कथुनि गोष्ट ही तुज, निरोप मी घेतसें
स्वभावरमणीयता सुवनिता—विलासीं वसे;
स्वभाव कृतिच्याहुनी अधिक रम्य सुजां दिसे
खरा रासिक त्यांतला सहज भेद जाणीतसे. ५

८९९.

५३. तस्करप्रत.

प्लेगच्यावेळीं कवि रानांत एकटा रहात असतां एके दिवशीं रात्रीचा
एक चोर आला. परंतु त्याचे हातीं कांहीं न लागतां त्यास
परतावें लागलें त्या प्रसंगास उद्देशून ही कविता आहे

ही भयानक निशा निशाचरी, स्वैरिणी फिरतसे महीवरी,
पाहतां भयद रूप लोचनीं, जातसे सकळ धैर्य लोपुनि. १

किर शब्द करिती चहूंकडे, रात्रिचे अदृश्य दूत हे किडे,
अंधकार भरला दिशांतरीं, प्राणि मात्र निजले घरोघरीं. २

तस्करा मम गृहास या क्षणीं, काय लाभ तुज सांग येऊनि,
द्रव्य हेतु वसतो जरी मनीं, जा कसापरत ये थुनी झणीं. ३

झांपडी तरुतलीं उभारुनी, वास मी करित एकला वनीं,
आप्तबंधु मम मित्र सोयरे, वाटती विहग वृक्ष हे खरे. ४

संगतीत बसुनि तयांचिया, नेतसे दिवस आपुले लया,
 प्रीतिनें रुचिर वाहुनि फुलां, पूजितों सतत काव्यदेविला ५
 भक्तिनें करितसें तिचा स्तव, गीत गाउनि मुखें सदा नव,
 तत्प्रसाद मज तेंच वा धन, आवडे अधिक कांचनाहुन. ६
 पाहिजे जरि तुला तयांस ने, चोरुनि त्वरित योजि कल्पने,
 बोलती जन जया जगीं धन, माझियाजवळ येइ कोठुन ? ७
 जा गड्या परत आपुल्या वरीं, होउनी बहु निराश अंतरीं,
 शीण मात्र तुज फार जाहला, वाटतो म्हणुनि खेद वा मला. ८

१८९९.

५४. हा ओढा काय म्हणतो ?

दिधलें होतें मला निदाघें टाकुनि कारागारीं
 मुक्त जहालों परि मी येतां पर्जन्याची स्वारी. १
 स्वच्छंदें मी वहात जातों खालीं शैलावरुनी
 भीति न वाटे मजला जाया घोर दरींतुन विपिनीं. २
 असोत कंटक किंवा मोठे प्रस्तर मार्गामाजीं
 दिवस असो वा रात्रि तमोमय अप्रतिहत गति माझी. ३
 भानुकरातें निर्मल जळमय हस्तीं द्रेंमें धरुनी
 नाचतसे मी उच्चनीच या भेदातें विस्मरुनी. ४

पवन विकंपित वृक्ष अर्पिती सुंदर सुमनें माते
घेउनि त्यातें भेटाया मी जात असें सरितेते. ९

व्यक्त कराया स्वप्रेमातें गातो मंजुळ गाणे
खळखळ खळखळ खळखळ खळखळ ऐसा सच्छद्दाने. ६

जातो अंतीं सरित्प्रवाहीं मिळुनी आनंदाने
क्षुद्रपरी मी गुरूपद मजला लाधे सत्संगाने.

१८९९.

५५. मित्राची तसबीर.

कनिच्या एका प्रिय मित्राने आपली तसबीर कवीस अर्पण केली. त्याविषयीं
उत्तरादाखल खालील पद्ये कवीने त्याजकडे पाठविली होती

झालें सख्या दिवस भेटुनि फार तूते
मी जाहलें बहुत उत्सुक दर्शनाते;
हें जाणुनी मज तुवां तसबीर नामी
जी धाडिली तिजसी पाहुनि हर्षलें मी. १

येतां तुझी जिवलग्ना तसबीर हातीं
जाई उचंबळुनि ही मम चित्तवृत्ति;
गोष्टी अनेक घडल्या तव संगतींत
त्याचें मला स्मरण या समयास होत. २

संगे तुझ्या गिरिवरी सहलीस जाणे
तत्रस्थ पादपगणीं फिरणे मजेने;
हुंगावयास लतिकाकुसुमांस घेणे
प्रेमें कधीं मधुर वन्यफळांस खाणे.

३

तेथे शिलेवर सरुव्या बसतां सुखांत
माते मनोहर कथा कथिल्या अनंत;
ज्या ज्या चमत्कृति तुला दिसल्या प्रवासीं
तज्ज्ञान तूं करुनि सत्य दिलेंस यांसी.

४

मित्रा सुसंस्कृत तुझी रमणीय वाणी
वर्णू किती बहु तिची मजला शिराणी;
ती ऐकतां सकल दुःख लयास जाई
आनंदपूर्ण मम मानस तूर्ण होई.

५

नाहीं तुझा विसर बा पडणार याला
देईन जीव अपुला तुझिया जिवाला;
वाक्ये मुखे जिवलगा वदलास दिव्य
कर्णातरीं अजुनि तीं घुमती मदीय.

६

हा हा नको स्मरण त्या तव भाषणांचे !
माते नको स्मरण त्या मधुर क्षणांचे;
घेणे नको फिरुनि ही तसबीर हातीं
देई जिचे रुचिर दर्शन दुःख अंतीं.

७

मित्रा परी बघुनि ही तसबीर माते
जी स्पष्ट गोष्ट दिसली कथितों तुला ते;
माझे जसे कृश तुझ्या विरहे शरीर
तैसीच ही तनु दिसे तव अल्पसार.

८

जे एकदा मुख तुझे दिसले प्रसन्न
ते हाय आज दिसते मजला सुखी न;
नेत्रांतली चमक रम्य कुठे निमाली !
कैशी तुझी सुविरहे स्थिति दीन केली.

९

आतां कधीं वद परस्परदर्शनाचा
येणार योग घडुनी सखया सुखाचा ?
प्रत्यक्ष दर्शन करी ज्ञाणि दुःखहानि
होणार काय असल्या सदुपायनांनीं ?

१०

होई प्रभात खग मंजुळ गीत गाती
गोष्टी परी कुठुनिया मज तोष देती;
झालों तुझ्या खचित मी विरहे उदास
भेटीविणें तव मला दुसरी न आस.

११

५६. भवान्या.

भवान्या नांवाचा एक वेडा कवीच्या नेहमीं पहाण्यांत येत असे.
त्यास एके दिवशीं पाहून सुचलेले विचार.

भवान्या, तुला बोलती लोक वेडा
मनीं मानुनी तुच्छ देतात पीडा;
न कोणी करी त्वात्स्थितीचा विचार
मला वाटतें ती असे दिव्य फार.

शिला शोधुनी टेंकडीच्या तळाशीं
सुखें बैससी तूं सदा मोदराशि;
गड्या आवडे फार एकांत तूतें
तृणाच्या परी मानिसी या जगातें.

कधीं भक्षिसी भाकरी वाळलेली
कधीं रुक्ष भाजी कुणीही दिलेली;
करूनी कधीं राहसी तोयपाना
उद्यांची तुला अल्प चिंता असेना.

असो वस्त्र अंगावरी वा नसोही
तयाची तुला काळजी सत्य नाहीं;
शिला ही तुला भासते पुष्पशय्या
दिगाकाश वस्त्रें बरीं पांघराया.

रवीच्या करांचा न चाले दरारा
कडाडो तडित् वा पडो वारिधारा;
हिमाच्या भया अल्प देसी न थारा
न बाधो तुला ऊन पाऊस वारा.

६

कधीं हर्ष नाहीं, तुला शोक नाहीं
असेना मनीं वा जगीं काम कांहीं;
न भीति कशाची तुझा जीव वाही
फिराया दिशा मोकळ्या नित्य दाही.

७

शरीरास नानापरी त्रासवून
तपस्वी जनां होतसे साध्य जी न
प्रयत्नाविणें ती स्थिती प्राप्त झाली
भवान्या, तुला, तूं खरा भाग्यशाली.

८

असें कोण ? कोठील मी ? जावयाचें
कुठें ? देउनी ज्ञान हें जाणण्याचें,
जरी लाविलें ईश्वरें वेड मातें
अहा ! धन्य मानीन मी आपणांतें.

९

झुगारून दास्यास या नीच फार
त्यजूनी जगाचा पसारा असार;
अरण्यांत एकांतवासीं बसून
मुखानें सदा माधवा आळवीन.

१०

५६. भवान्या.

भवान्या नांवाचा एक वेडा कवीच्या नेहमीं पहाण्यांत येत असे.
त्यास एके दिवशीं पाहून सुचलेले विचार.

भवान्या, तुला बोलती लोक वेडा
मनीं मानुनी तुच्छ देतात पीडा;
न कोणी करी त्वात्स्थितीचा विचार
मला वाटतें ती असे दिव्य फार.

शिला शोधुनी टेंकडीच्या तळाशीं
सुखें बैससी तूं सदा मोदराशि;
गड्या आवडे फार एकांत तूतें
तृणाच्या परीं मानिसी या जगातें.

कर्धीं भक्षिसी भाकरी वाळलेली
कर्धीं रुक्ष भाजी कुणीही दिलेली;
करूनी कर्धीं राहसी तोयपाना
उद्यांची तुला अल्प चिंता असेना.

असो वस्त्र अंगावरी वा नसोही
तयाची तुला काळजी सत्य नाहीं;
शिला ही तुला भासते पुष्पशय्या
दिगाकाश वस्त्रें बरीं पांघराया.

रवीच्या करांचा न चाले दरारा
कडाडो तडित् वा पडो वारिधारा;
हिमाच्या भया अल्प देसी न थारा
न बाधो तुला ऊन पाऊस वारा.

६

कधीं हर्ष नाहीं, तुला शोक नाहीं
असेना मनीं वा जर्गीं काम कांहीं;
न भीति कशाची तुझा जीव वाही
फिराया दिशा मोकळ्या नित्य दाही.

६

शरीरास नानापरी त्रासवून
तपस्वी जनां होतसे साध्य जी न
प्रयत्नाविणें ती स्थिती प्राप्त झाली
भवान्या, तुला, तूं खरा भाग्यशाली.

७

असें कोण ? कोठील मी ? जावयाचें
कुठें ? देउनी ज्ञान हें जाणण्याचें,
जरी लाविलें ईश्वरें वेड मातें
अहा ! धन्य. मानीन मी आपणांतें.

८

झुगारून दास्यास या नीच फार
त्यजूनी जगाचा पसारा असार;
अरण्यांत एकांतवासीं बसून
मुखानें सदा माधवा आळवीन.

९

५७ स्मृति चित्र.

(चाल-अर्ध तनू वारुळी बुडाली)

स्मरतो मज तो प्रसंग अजुनी दिन बहु झाले जरी
नको तें स्मरण तयाचें परी ॥ ध्रु० ॥

बाळपणीं मी सहज मजेनें गेलों एक्या दिनीं
फिराया स्वच्छंदें उपवनीं.

दिसली तेव्हां प्रभातवेळा प्रसन्न नयनां किती
विहंगम मंजुल आलापिती.

दिनकरसंगें दिसे रंगली पूर्वदिशा सुंदरी
लोचना रूप जियेचें हरी ॥ चाल ॥

झाल्या कुसुमित नाना लता
होता मंदानिल वाहता

परिमलपूरित सेवुनि ज्यातें मन मोदातें वरी. १

उद्यानीं मी वेंचित असतां प्रफुल्ल सुंदर फुलें
सहसा एक नरा देखिलें.

उग्र तयाचें रूप पाहुनी उपजे भीती मनीं
सुटला कंप शरीरा झणीं.

पाहुनि मातें वदे, ' बालका, मज भीसी कासया
हें घे पुस्तक खेळावया ' ॥ चाल ॥

ऐसें सस्मित वच बोलुनी
हस्तीं पुस्तक मम देवुनी
दृष्टि पुढुनि मम नर तो झाला अंतर्हित सत्वरी.

२.

रम्य रेखिलीं होतीं चित्रें पशुपक्ष्यांचीं बरीं
मुद्रिलें होतें हैमाक्षरीं.
आशा, विभव, प्रीति, संपदा यांवर होते धडे
पुस्तकीं लिहिलेले रोकडे.

हर्षभरें मी नाचत गेलों सद्नातें घेउनी
त्याजला नीट दिले ठेवुनि ॥ चाल ॥
गेले वत्सर कांहीं पुढें
दृष्टिस एके दिवशीं पडे

पुस्तक तें मी औत्सुक्यानें धरिलें अपुल्या करीं.

३

सुरम्य चित्रें कुरूप दिसलीं गेलीं तीं अक्षरें
मागें पुस्तक कोरें उरे.

आशा, विभव, प्रीति संपदा सुदिव्य यांचे धडे
गेले विलयाला बापुडे.

एकवार जें कारण झालें सुखवाया लोचना
उपजवी उलटी तें भावना ॥ चाल ॥

झालों खिन्न बहू मी मनीं

बोललों आणुनि जल लोचनीं

क्रूरा काळा असे तुझी ही कठोर करणी खरी !

४

असती बाल्यां उड्या मनाच्या उंच अहाहा किती
बेतही नित्य नवे चालती.

वाटे विक्रम करुनि कीर्तितें वरुनी आणूं घरा
इंदिरा सकल सुखाचा झरा
सकल जगातें वदावयातें लावूं कीं हा खरा
जन्मला धन्य जर्गीं मोहरा ॥ चाल ॥

जातां बाल्य दशा ती दुरी
उलटा अनुभव येई परी

दुःख निराशा यांचा पगडा बैसे हृदयावरी !

पुणे, जून १८९९.

५८. विरोधाभास.

“ कालो न यातो वयमेव याताः ”

भर्तृहरी

‘ पळे अदय काळ हा पळभरी न कोठें ठरे ’
सखे, वचन बोलसी मजासि तें गमेना खरें;
असेंच असतें तरी सुकति हीं न गात्रावली
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

गुलाब नव एकदां विकसले कपोलांवरी
विशाल तव लोचनीं चमकली तडित् साजिरी;

गुलाब चपला तशी सकल या क्षणीं लोपलीं
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

२

वदून मधुर स्वरे ' जिवलगे सखे सुंदरी । '
सुधा विपुल चाखिली स्थित तुझ्या सुबिबाधरीं;
स्वरांत अधरांत वा मधुरता नसे राहिली
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

३

अहा किति नवे नवे सतत बेत केले तरी
उदात्त किति कल्पना उपजल्या तदा अंतरीं;
स्मरे न मज या क्षणीं खचित एकाहि त्यांतली
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

४

रथांतुनि जरी कुणी बसुनि जाय बापांचियां
नद्या तरुलता गिरी पळति सर्व वाटे त्यां
असे भ्रम समस्त हा फुकट दीन मोहीं पडे
न काळ पळतो कधीं मनुज मात्र जाई पुढें !

५

असती बाल्यां उज्या मनाच्या उंच अहाहा किती
 बेतही नित्य नवे चालती.
 वाटे विक्रम करुनि कीर्तितें वरुनी आणूं घरा
 इंदिरा सकल सुखाचा झरा
 सकल जगातें वदावयातें लावूं कीं हा खरा
 जन्मला धन्य जर्गी मोहरा ॥ चाल ॥
 जातां बाल्य दशा ती दुरी
 उलटा अनुभव येई परी

दुःख निराशा यांचा पगडा बैसे हृदयावरी !

पुणे, जून १८९९.

५८. विरोधाभास.

“ कालो न यातो वयमेव याताः ”

भर्तृहरी

‘ पळे अदय काळ हा पळभरी न कोठें ठरे ’
 सखे, वचन बोलसी मजसि तें गमेना खरें;
 असेंच असतें तरी सुकति हीं न गात्रावली
 सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

गुलाब नव एकदां विकसले कपोलांवरी
 विशाल तव लोचनीं चमकली तडित् साजिरी;

गुलाब चपला तशी सकल या क्षणीं लोपलीं
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

२

वदून मधुर स्वरे ' जिवलगे सखे सुंदरी । '
सुधा विपुल चाखिली स्थित तुझ्या सुबिबाधरीं;
स्वरांत अधरांत वा मधुरता नसे राहिली
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

३

अहा किति नवे नवे सतत बेत केले तरी
उदात्त किति कल्पना उपजल्या तदा अंतरीं;
स्मरे न मज या क्षणीं खचित एकहि त्यांतली
सदा अचल काळ हा गति परी पुढें आपुली.

४

रथांतुनि जरी कुणी बसुनि जाय बापांचियां
नद्या तरुलता गिरी पळति सर्व वाटे त्यां
असे भ्रम समस्त हा फुकट दीन मोहीं पडे
न काळ पळतो कधीं मनुज मात्र जाई पुढें !

५

५९. विसरलेलें गाणें.

(चाल-लावाइला वेलाचें पान माझ्या महादेवाला)

दे शांति

गान मनातें मधुर किती ?

दिनरजनी

होतों गुंगत मी वदनीं,

हतभागी

गेलों विसरून त्यालागीं,

बणवण मी

संप्रति फिरतों वनभूमीं,

गिरिकुहरीं

निर्झरवल्ली तरुनिकरीं,

मज न सुचे

गीत परी तें हृदय खचे,

नीरससैं

जीवित गीताविण भासे,

स्मृति करुनि

कवण त्याची दे फिरुनि !

१

६०. त्रिवेणी-संगम.

प्रयागास असतां हा संगम पाहून कवीला सुचलेले विचार त्याने
पद्यांत ग्रथित करून आपल्या पत्रांत पाठविले होते.

(चाल:- ' सारे मजला म्हणतिल कीं ')

हृदयंगम संगम, रमणी । धृ०

गंगा नाचे निर्मलनीरा
वाहे यमुना शांत गभीरा,
सरस्वती करि गुप्त विहारा
सरितात्रय गुंफी वेणी.

१

गंगेसमं तू उत्साहानें
यमुना जैशी शांतपणानें,
सरस्वतीसम अनुपम मौनै
कर लोकीं सखये करणी.

२

ब्रह्मा विष्णू महेश तीन्ही
सरितारूपें येती भुवनीं,
दर्शन त्यांचें व्हावें म्हणुनी
सुलभ जनां दिनरजनीं.

३

या वेणीचा प्रवाह मोठा
लाटां मागुनि गर्जती लाटा,

जणों वाजती घणघण घंटा
जन व्हावे जागे म्हणुनी.

४

या वेणीच्या विशाल पात्रीं
रमती जलचर किति दिनरात्रीं,
उरे त्यांच्या पाप न गात्रीं
शोधितसे मल्लहारिणी.

५

तापपापहर दर्शन ध्यावें
या वेणीचें स्नान करावें,
भावें तिजला ध्यावें जावें
भवसागर वाटे तरुनी.

६

कित्ती दिसे हें तीर मनोहर
धवल वालुका खुलते यावर,
मधुनी मधुनी चमके सुंदर
जणुं तारा निर्मल गगनीं.

७

नवनीताचें साम्य न साहे
स्पर्श सुखवी मृदु सिकता हे,
चालू जातां बिलगुनि राहे
बघ कैशी माझ्या चरणीं.

८

सिकतेसम या हृदय सखे तव
सदा असूं दे निर्मल पेलव,

सद्गुण तेजें चमको अभिनव
हृदया मम राहो धरुनी.

९

खिन्न मना तव रसवायातें
रचुनि धाडितों मी गीतातें,
विश्रांतीच्या समयीं यातें
वाच सदा प्रियकरणी.

१०

प्रयाग, १९००.

६१. प्रश्नोत्तरमाला.

- सूर्या, स्वयंप्रकाशा, प्रातःकाळीं कशास तूं येसी ?
जनहो, कर्तव्य करा, व्हा जागे, वचन हें वदायासी ! १
- रंजितरंजनशीला चंद्रा, तूं क्षीण कासया होसी ?
देवासही चुकेना नीचोच्च दशा जगा कथायासी. २
- बोला, नवग्रहांनो, कवण तुम्हां दावितो तरी पंथ ?
दिव्याशक्ति चिरंतन दृश्य न नयनास कल्पनातीत. ३
- नक्षत्रांनो, बोला, कां तुम्ही चमकतां सदा गगनीं ?
स्वर्गाची वाट तुम्हां दावावी स्पष्ट कोणती म्हणुनी. ४
- मेघांनो, भरुनि रिते वर्षाकालीं कशास हो होतां ?
कथण्या कीं द्रव्याचा संचय विनियोग दुर्दशा येतां. ५

कोठुनि वहात येतां, वायूनों चालला कुठें त्वरित ?
स्वर्गांचा मर्त्यांना सांगुनि संदेश चाललों परत. ६

सुंदर हिमबिंदूनों, कां येतां काय भूवरी आहे ?
चमकुनी पृथ्वीवर या स्वर्गा जनहो चला कथाया हें. ७

सांगाहो मजलागीं कुसुमांनो कासया तुम्ही फुलतां ?
सौंदर्याची तुम्हां मर्त्यांना कळविण्यास भंगुरता. ८

उठसी क्षणांत फुटसी कां सालिलीं लीन बुडबुड्या होसी ?
जें जें सृष्ट तयाची गति अंतीं यापरी वढायासी. ९

काळा, झरझर कोठें जासी पळुनी सदैव वढ यातें ?
अक्षयता देवीच्या दिव्योज्वल मंदिरा पहायातें. १०

अक्षयते, अससी तूं न कळे मज देवता तरी कोण ?
गत वर्तमान भावी कालाचीं माउली मला जाण. ११

प्रश्नोत्तरमाला ही वाचक हो, करितसे तुम्हां बोधा;
वस्तूंत गूढ असती ईशाचे भाव कायते शोधा. १२

६२. शरयू तटाक.

कवि अयोध्येस गेला असतां शरयूचै तटाक पाहून
त्याच्या मनांत आलेले विचार.

तट शरयूचें । हें किती मनोहर साचे । ध्रु०

रामपदांचा स्पर्श जहाला
सुवर्णता ये या सिकतेला
चमकुनि दिपवी मम नयनांला
तेज इयेचें । वर्णी फळ सत्संगाचें.

श्रीसीतेच्या चरणीं मृदुता
होय तदंशें कोमल सिकता
नवनीतासम लागे हाता
मार्दव हीचें । वर्णी फळ सत्संगाचें. २

स्नेह राघवीं अनुपम होता
लक्ष्मणजीचा माहित जगता
तो हां वहे होउनि सरिता
रूप जल याचें । प्रक्षाली पाप जगाचें. ३

उदकांतिल या पाहुनि मीना
चिद्रूपातें वाटे मिळण्या

आली भाविक वानरसेना

मीनरूप हीचें । चिन्ह खरें भक्तिपथाचें.

स्नान जलाचें ध्यान जलाचें

अशन जलाचें शयन जलाचें

स्थल उत्पत्ति स्थिति विलयाचें

जलचि झपाचें । जल केवळ जीवनें त्याचें.

रामपदास्थित गंगास्नान

निशिदिनीं रामपदाचें ध्यान

तत्पदरज हें केवळ अशन

तच्चरणांचें । शयन मला लाभे कैचें !

उदकीं घेई मीन समाधि

ब्रह्मतां तैशी रावव पादीं

जाईल विलया आधिव्याधि

भयहि भदाचें । बीज नुरे अज्ञानाचें.

दिव्यस्थल हें अक्षयतेचें

स्वरूप उज्वल चैतन्याचें

धाम सुमंगल आनंदाचें

स्फुरवी काव्या । माधवानुजाच्या वाचे.

६३. दीपविस्मर्जन.

एके दिवशीं संध्याकाळीं नर्मदा तटाकावर कांहीं मुली दिवे सोडीत
होत्या; तो प्रसंग स्मरून खालील कविता लिहिली आहे.

करीं आरती घेउनी आर्यबाला
त्वरें पातल्या नर्मदेच्या तटाला;
करुनी त्यांनीं सरित्पूजनाला
प्रवाहीं दिली सोडुनी दीपमाला.

१

अहा काय शोभा वदूं त्या क्षणाचो
तृषा शांत झाली मदीयेक्षणाची;
तदा अस्तगामी जरी अंशुमाली
मना वाटलें यामिनी काय झाली.

२

सरित्पात्र तें स्वच्छ तैसें विशाल
तदा भासलें की दुर्जे अंतराल;
तती त्यावरी शोभली दीपिकांची
उदेली जणो पंक्ति कीं तारकांची.

३

जशी अंतरिक्षीं फिरे चंद्रकोर
प्रवाहीं करी रम्य नौकाविहार;
नभों स्वैर संचारती मे उदंड
जलीं खेळती वीचि तैशा उदंड.

४

अशी दिव्य शोभा पहातां पहातां
मनीं शांत झालें लया जाय चिंता;
झणी सूचली कल्पना एक चित्ता
असे सर्व सृष्टीस जी मूलभूता.

६

दिले सोडुनि दीप जें बालिकांनीं
दिला सारिखा वेग सर्वा तयांनीं;
तयांची स्थिती तत्क्षणीं भिन्न झाली
वरी दृश्य कोणी कुणी जाय खालीं.

६

कुणी गुंतुनी राहिले भोवण्यांत
जलौघासर्वें जाय कोणी वहात;
तयांतील कांहीं तटा अन्य गेले
पुढें जाउनी अल्प मार्गेचि आले.

७

जसे दीप तसे असंख्यात जीव
प्रभू निर्मितो थोर ज्याचा प्रभाव;
तया सोडुनी देत काल—प्रवाही
वहाती तदौघासर्वें सर्व देही.

८

कुणी रंक होई कुणी होय राजा
दुजा देखणा हो तिजा हीनतेजा;
कुणी मूर्ख होई कुणी हो शहाणा
कुणी घैर्यशाली तसा भ्याड जाणा.

९

तसें कां करावें ? असें मी करीन
वृथा वलगना मानवांच्या अजाण;
स्थितीचा असे किंकर प्राणिमात्र
स्थिती त्या करी पात्र किंवा अपात्र.

१०

जरी राहिलें नर्मदा तीर दूर
जरी आज बाला न दृष्टीसमोर;
स्मरोनी तरी दीपसर्गप्रसंग
झणी हर्षयोगें भरे अंतरंग.

११

प्रयाग, १९००.

६४. दोन ध्वनि.

पः—

प्रीती असे खचित फार परोपकारी
अन्यार्थ ती निजसुखावरि लाथ मारी;
अर्पी स्वकाय करण्यास सुखी परातें
दे स्वर्गरूप नरकाप्रति देवता ते.

१

दुः—

स्वार्थापुढें तिज कधीं दुसरें दिसेना
साधावया निजहिता भुलवी परांना;
दुःखी परास बघुनी सुख होय तीस
स्वर्गाप्रती नरक ती बनवी उदास.

२

प्रयाग, १९००.

६५ तुळस आणि सब्जा.

तुळसी, सब्जा झालीं वसुधा मातेस बालकें दोन;
होतीं सुरूप दोन्ही, नव्हतें कांहीं तयांमधीं उन. १

प्रेमं सदोदित होतें वसुधेचें सारखें तयांवरतीं;
लालनपालन त्यांचें नियमं ती जाहली सदा करती. २

क्रमिलें बालपणातें दोघांही खेळखेळुनी नाना;
शैशव सरुनी गेलें प्रौढदशा पातली पुढें त्यांना. ३

जों झाली मोठी तों तुळशीचे पावले गुण विकास;
विनयवती शीलवती लवती पाहून सर्व जन तीस. ४

उज्वल तुळसी कीर्ति श्रवुनी वैकुंठनाथ कां नाहीं;
आला पहावयातें सतिला बघणार देव कां नाहीं ? ५

सद्गुण तिचे बघोनी झाला आनंद देवरायातें;
विनवी तो वसुधेतें तुळसी युवतीप्रती वरायातें. ६

वसुधेच्या संमतिनें झाली ती दिव्य विष्णुची नवरी;
सद्गुणगणमंडित ती देवी तिज वासुदेव कां न वरी. ७

तेव्हांपासुनि तिजला प्रेमानें देव वागवी स्वशिरीं,
आहे म्हणुनी झाली इहपरलोकीं सदैव पूज्य खरी. ८

इकडे हळू हळू तो सब्जाही होत चालला मोठा;
प्राप्त जहालें यौवन आला त्यातें परी अती ताठा. ९

‘सब् जा’ ! ‘सब् जा’ ! ऐसैं बोलुनि दर्पें जनांस धिक्कारी;
डोळां भुईं दिसेना यौवनमद् पातला तथा भारी. १०

झाला अप्रिय सकलां अपुल्या उद्दाम वर्तनानें तो;
गर्व नसावा कोणा कारण नाशास तो जना नेतो. ११

सुझ पुसेना कोणीं तुलसी भगिनी परी न ती मानी;
सेवा करी पिराची म्हणुनी मशिदींत दीन होवोनी. १२

या लोकीं जन पावे निज तेजें उच्चनीच पद्वीतें;
रावाचा रंक बने रंकाचा राव आपुल्या हातें. १३

१९००.

६६. सांत्वन.

कवीचें प्रियबालक वारलें त्या प्रसंगीं त्यानें आपल्या दुःखाकुल
पत्नीस केलेंला उपदेश.

प्रियकरे, रडशील किती तरी
कर विवेक जरा हृदयांतरीं;
प्रिय जरी तुज बालक तें अति
रडुनि का परते वद संप्रति ?

उगवतां गगनीं नव चंद्रिका
मुदित हो मन पाहुनि ती न कां;

क्षणभरें मग जाय लयाप्रति
रडुनि काय पुनः परतेल ती ! २

चमकतां चपला बहु चंचला
कवण हर्षभरें न बघे तिला ?
झडकरी परि जाय लया द्युति
रडुनि काय पुनः परतेल ती ! ३

सुचतसे कवितें नव कल्पना
विपुल होय तदा सुख तन्मना;
क्षणभरें न उरे जरि तत्स्मृति
रडुनि काय पुनः परतेल ती ! ४

उमलतां कलिका लतिकेवरी
मधुर रूप तिचें नयना हरी;
विकसुनी सुकली जर मागुती
रडुनि काय पुनः फुलणार ती ! ५

बहुत सुंदर जें असतें तया
स्थिरपणा असणार कुठूनिया ?
नच करी स्थिर सुंदर संगती
रडुनि काय बरें घडणार ती ! ६

असुनि सुंदर अल्प बरें जिणें
नच कुरूपपणें बहु वांचणें;

समजतो तुज भाग्यवती सती.

प्रसवलीस अशी रुचिराकृति.

मृदु मना तव होय जरी क्षति

करुनि शोक कशी भरणार ती ?

प्रभु भिषग्वर गे सख्ये सुधी

स्तव तया तुज देइल औषधी.

कल्याण, १९००.

६७. प्रियेचे अश्रू.

अश्रु हे किती तरी रमणीय, यांस पाहून मना सुख होय;
प्रीतिचा खवळला तव सिंधु, स्पष्ट दाविती सखे जलबिंदु.

प्रीति सत्य नसतां हृदयांत, कोठुनी जळ निघे नयनांत ?

प्रीति अश्रुजननी मज वाटे, दाटतां जलमिषें उर फाटे.

अश्रु दुःख तव हे कथिताती, सुंदरी मज परी सुख देती;

प्रीतिची उलट ही बघ रीति, भिन्नभाव हृदयीं उठवी ती.

अश्रुनो ! स्थिर रहा नयनीं या, चाललां त्वरित कां गळुनीया;

कामिनी नयन कंज दलाचीं, संगति प्रिय तुम्हां नच कैची ?

दिव्य शक्ति तुमची समजे मी, टाकितां सहज भारुनी कामी;

कोणता प्रणयि जो नच कांचे, अश्रु चारु बघतां ललनेचे ?

- प्रीतिमुग्ध असतो जन कामी, दूषितो म्हणवुनी न तयां मी;
जे परी गतविकार महंत, तेहि पाहुनि तुम्हां द्रवतात. ६
- स्फूर्तिदान करुनि बहु दिव्य, सांगतां कविस या नव काव्य;
भाग्य त्यास अनुकूल न झालें, ज्यांस साह्य तुमचें न मिळालें. ७
- अश्रुनो ! स्थिर रहा नयनीं या, चाललां त्वरित कां पळुनीयां;
हाय हाय ! परि अश्रु गळाले, स्फूर्ति सर्व मम घेऊनि गेले. ८

अश्रूंस या घन जरी करण्यास येतें,
मातें अहा ! विपुल सौख्य सदैव होतें;
गुंफूनि अश्रुमणिंचा मग रम्य हार,
कंठांत घालुनि तया कारितों विहार !

६८. स्मशानगीत.

स्मशानांत रात्रीं आठ वाजण्याच्या सुमारास कदि एका लहान मृत
वालकास आपल्या हातांतून खणलेल्या खाचेंत ठेवून मातीआड
करण्याचे बेतांत आहे अशा वेळेस त्याच्या मनांत आलेले विचार.

या क्रूर माझिया हातीं
लोटितों तुझ्यावर माती;
दगडाची करुनी छाती

शिशुवरा !

ये चंद्र नभीं उदयाते
स्पर्शितसे तुझिया तनुतें;
परि शक्त न उठवूं तूतें
प्रियकरा !

२

हा रम्य वाहतो वारा
बहु हलवी तव कचभारा;
परि उठवी तव न शरीरा
प्रियकरा !

३

मी येथ गातसे गाना
काहुनिया भेसुर ताना;
परि शके न घालूं प्राणा
प्रियकरा !

४

लय होता चैतन्याचा
या चंद्र मरुद्गानांचा;
उपयोग न होई साचा
प्रियकरा !

५

हे अश्रु टपाटप खालीं
गळतात शुष्क तव गालीं;
यांहीं तुज न्हाऊं घालीं
शिशुवरा !

६

कर जो जो बा अंगाई
चिरकालिक निद्रा घेई;
भय तुजला उरलें नाहीं
प्रियकरा !

७

जातों मी अपुल्या ठाया
यम येइल तेव्हां न्याया;
येईन तुला भेटाया
प्रियकरा !

८

कल्याण, १९००.

६९. अळवावरचें पाणी.

(चालः—कसें मी माहं । माझे नवलाचें पाखरुं)
धरीरे ध्यानीं । जग अळवावरचें पाणी ॥ धृ० ॥

पडतां पत्रीं बिंदु जलाचा
मुक्ताफलसम शोभे साचा;
मनुजा उपजे लोभ तयाचा
जाय भुलनी.

१

सुंदर किति हें दिसतें मोतीं !
घेईन ऐसें चितुनि चित्तीं;

जातां त्यातें धरण्या हातीं
जाय फुटूनी.

२

मोहक चंचल कण सालिलाचे
जीवित तैसें नश्वर साचें,
होइल केव्हां हरण त्याचें
ये न कळूनी.

३

मिथ्या सारा जागिक पसारा
दुःखें भरला न सुखा थारा,
मोह घालिती धनसुतदारा
सत्य न मानी.

४

दिव्य चिरंतन सुख जें त्यातें
निशिदिनिं झट तं मिळवायातें,
जाउं नको त्या ईशपदातें
क्षण विसरूनी.

५

पडघवली.

७०. नामलेख.

हिंडतां सहज सागरतीरीं
लाधली मजसि शिंप रुपेरी,

तीस घेउनि करीं लिहिलें मी
आत्मनाम सिकतेवर नामी. १

राहिलों मग जरा जलधीची
कांति देखत मनोहर साची,
लाट एक इतुक्यांत निघाली
अक्षरें धुवुनि ने लिहिलेलीं. २

अब्धिची अदृश्य देखुनि लीला
जाहलें विपुल दुःख मनाला,
दूषिलें कटुवर्चे बहु त्याला
मानसीं क्षण विवेक न केला. ३

वीचि वारिधि पुन्हा वर फेंकी
योग्य बोध मजला करण्या कीं—
“ दुःख सोड, मनुजा सकलांची
शेवटीं स्थिति अशी घडण्याची. ४

काल सागर भयंकर फार
गर्जतो निशिदिनीं अनिवार,
फेंकुनी अपुलिया लहरीतें
जें दिसे त्वरित सर्व हरी तें. ५

नांव गांव तव सद्म शरीर
सर्व जाइल लयास अखेर,

जें असे उघड नश्वर त्याचा
मानसी वद विषाद कशाचा " ?

६

दिव्य बोध किति हा जलधीचा !
घेउनी समजुनी मनिं साचा,
जो जगांत निज वर्तन ठेवी
दुःख त्यास कुठुनी भय दावी ?

७

सुंदई, मे १९००.

७१. फुलांचा झेला.

एका पौर्णिमेच्या रात्री उद्यानांत फिरत असतां कवि
आपल्या परनीस म्हणतो.

फुलला बघ हा गुलाब सुंदर उद्यानाचा प्राण
इंदुकरांहीं खुलला न भुले पाहुनि याला कोण ?

१

लाजवील हा निजसौंदर्ये रतिच्या रक्त कपोला
सुजनां जैसे नीच पीडिती कठोर कंटक याला !

२

किंवा जैसे जगीं वेष्टितें दुःख सदा सौख्याला
तैसे कंटक वेष्टुनि बसले कांते ! या कुसुमाला.

३

व्हावा तुज हा जरी सुंदरी स्वशिरीं घालायार्ते
रुतले कंटक करांस कोमल सोस तरी तूं त्यातें.

४

- मंदमंद किति सौरभ सोडी निर्मल हा निशिगंध
पसरुनि वदना अमृत करांतें सेवितसे स्वच्छंद. ६
- लावुनि गगनाकडे स्वदृष्टी शांतपणें वर जाई
सरल सदोदित वाट वाकडी माहित यातें नाहीं. ६
- निशिगंधासम सरल जंगीं या मनुज जरी वागेल ?
मोक्ष त्याला मिळावयाला विलंब का लागेल ? ७
- पहा मोगरा वळुनि जरा हा डुलतो कलिकाभारें
फुलविति याच्या गोंडस गेंदा स्पर्शुनि चंचल वारे. ८
- प्रिये पाकळ्या पहा कशा ह्या कथिती गोष्ट हिताची
परस्परांतें बिलगुनि शोभा वाढविती कुसुमाची. ९
- इतुक्या प्रेमें परस्पराशीं वर्तन होय नराचें
तरी सुखा मग काय कमी त्या ? दुःख उरे ना साचें १०
- पुष्पवती ही सदाफुलीची वेल मनातें मोही
विनयवतीला पाहुनि ऐशा मुग्ध न कां कवि होई. ११
- या लतिकेचें पुष्प दाखवी रंग तीन बहु रम्य
प्रथम पांढरें लाल मागुनी अंतीं मिश्र अगम्य. १२
- प्रिये ! इंदिरे ! प्रेमें असावें तुझें असें मजवरती
निर्मल आधीं रक्त मागुती अगम्य केवळ अंतीं. १३

चार फुलांचा रचुनी झेला करितो केशाभरण
जातिल माल्यें सुकून त्यांचें ठेव परी तूं स्मरण. १४

सुमनांसम या मानस अपुलें सखये ठेवित जाई
सरळ सहिष्णू सहानुभूतिक सत्प्रेमल सुखदायी ! १५

कल्याण, १९००.

७२. भगवद्गीता.

ज्यांचीं रम्य शिरें नभा कवळिती उत्तुंग ऐसे गिरी
विस्तारें निज भूमिभाग तटिनी ज्या टाकिती व्यापुनी;
नाना घोरवनें किती उपवनें यां पाहिलीं लोचनीं
पक्षीही रमणीय कर्णमधुरा ज्यांची असे वैखरी. १

तैसे देश अनेक आज चढले जे वैभवाचे शिरीं
केला वादविवाद सुझ नर जे त्यांशीं वृथा गर्जुनी;
औत्सुक्यें बहु पुस्तकें मिळवुनी तीं पाहिलीं वाचुनि
नाहीं शांति परी खरी उपजली या माझिया अंतरीं. २

जैसा मीन जळाविणें तळमळे तैसा जळे मीं मनीं
कांहींही न रुचे जगांत जयणें वाटे नकोसैं मला,
तो दैवें मज लावली भगवती गीता तयोनाशिनी
जीतें अभ्यासितां शमे तळमळी आत्मा वरी शांतिला ३

आत्मज्ञान तुझ्यांत दिव्य भरलें गीते ! मुनिप्रेरिते
लाखांहीं लुटिलें तरी तव कधीं भांडार नाही रितें. !

कल्याण, १९००.

७३. थिऑसफिकल सोसायटी.

वरील नांवानें आज काल प्रसिद्ध असणारी तत्वविवेचक मंडळी
ही कोण आहे व हिचे उद्देश काय आहेत, हें खालील
पद्यांत स्थूल मानानें वर्णिलें आहे.

कामधेनु जी चालत आली जनहो तुमच्या घरीं
नका ती हांकुनि लावूं दुरी ॥ ध्रु० ॥

नित्य सुखाचा लाभ व्हावया मानव यत्नां करी
भोगितो दुःखें नाना परी,

स्वार्थपरायण कपटपटूंच्या लागुनि नादीं फसे
तयाला मार्ग न बरवा दिसे,

मिलेल का मज कधीं सद्गुरू चिंतुनि ऐसें मनीं

झुरतसे दुःखें रात्रंदिनीं ॥ चाल ॥

ऐशा आर्त जहाल्या जना

सुखाचा मार्ग खरा दाविण्या

थिऑसफीची नम्र मंडळी प्रेमे साह्या करी.

मंग रचावा विश्व बंधुता—भाववर्धना जनीं

भेद ते उच्चनीच विसरुनी,

तुलनात्मक अध्ययन करावें परधर्मांचें नरें
 तयांतुन वेंचुनि व्यावें खरें,
 गूढ शक्ति ज्या वसती विश्वीं तैशा मानव मनीं
 तयांतें काढावें शोधुनी ॥ चाल ॥

तीन हे हेतु पुढें ठेवुनी

मंडळी कार्य करी या जनीं

आद्य हेतु ज्या मान्य जहाला प्रेमें त्या स्वीकरी. २

कल्याण, १९०१.

७४. जादूचा प्रभाव.

श्लोक.

हातीं पुस्तक घेउनि भटकतां एक्यादिनीं काननीं
 बाला एक मनोरमा लवकरी माझ्यापुढें पातली;
 प्रेमानें अवलोकुनी मम सुखा गालांमधीं हांसली
 बोले गूढ वचांस ती करतला वेगें झणीं फुंकुनी. १

नाहीं अर्थ मला जरी समजला तत्भाषणाचा मुळीं
 त्याचा अंमल बैसला मजवरी तत्काल जादूपरी;
 वाचा बंद पडे उरीं धडबडे चिंता जडे अंतरीं
 चेष्टाहीन मुढीन निश्चल उभा मी ठाकलों त्या स्थलीं. २

वेणीतील तिनें फुलें झडकरी माझ्याकडे फेंकिलीं
झाली आपण तेथुनी न कळतां अंतर्हिता सत्वरी;
झालों मी पुरता भ्रमिष्ट कुसुमा मोदास त्या सेवुनी
तेव्हांपासुनि लागलों भटकण्या वेड्यापरी भूतलीं. ३

स्वच्छंदें फिरतो सदैव वटुनी गुंगीत कांहीं तरी
अन्या मूर्ति न चेटकीविण कधीं त्या येतसे मन्मनीं. ४

१९००.

७९. गुरांचा वाडा.

प्रसंग आतां दारुण आला
दुर्दैवानें घालुनि घाला,
संसाराचा नाशाचि केला
काय करूं देवा ! १

पूर्वीं गोठा भरला होता
मजसि गोधना तोटा नव्हता,
उदासीनता परि ये आतां
सहसा या लागीं. २

तूण सेवोनी दिनभरें रानीं
संगे वत्सा निज घेवोनी,

अनेक धेनू मग येवोनी
वसल्या या गोष्टीं.

३

बलीवर्द ते कितिक मनोहर
शेतामध्ये श्रमुनी दिनभर,
ध्याया विश्रांतीतें सुखकर
आले या ठाया.

४

भक्षायार्तें तृण न मिळोनी
कळप गुरांचा गेला मरुनी
दुष्काळानें नेली हरुनी
माझी संपत्ति.

५

गोटा आतां उघडुं कशाला
स्थिति दे त्याची दुःख मनाला,
म्हणुनि लावितों मी द्वाराला
आतां या स्वकरें.

६

दुष्काळांतुन पार पडोनी
येतां शक्ति द्रव्य मिळोनी,
सुंदर गोगण मग आणोनी
बांधिन आनंदें.

७

७६. अंबा नदीच्या तीरावर.

या तीरावर कवि गेला असतां त्याला तेथें आपल्या
प्रिय मित्राघरोदर केलेल्या क्रीडांची व अनु-
भवलेल्या सुखाची आठवण झाली.

तव तीर मनोहर होतें, हाय परी क्लेशा देतें
या क्षणीं !

पुलिनीं तव केल्या केली, स्वच्छंदें वेळोवेळीं
येवुनी.

विसरलों देहभानाला, अंबे तव मधुगानाला
सेवुनी.

स्मरतां त्या मंगल काला, दुःखाचा येत उमाळा
मन्मनीं.

नयनांत । अश्रुजल येत । अंधही होत ।

दृष्टि मम सारी

जडतां ये सर्व शरीरीं

या क्षणीं.

मत्सखा गुणांचा ठेवा, होता मत्प्राण विसावा
या जनीं !

किंति रम्य वदन तें त्याचें, फुललें जणुं सारस साचें
जीवनीं.

ती मोहक उज्वल दृष्टि, करितसे सुधेची वृष्टि
त्या क्षणीं.

ती प्रेमल मधुरा वाणी, स्नेहाची गमली खाणी
त्या क्षणीं.

ती मूर्ति । सर्व सुख पूर्ति । देतसे स्फूर्ति ।
गान मज गाया
लावितसे हाय रडाया
त्या क्षणीं.

२

जल संचय सरतां सारा, सरसता जाय कासारा
सोडुनी.

वीणेच्या तुटतां तारा, ध्वनिते मग तेथे थारा
कोठुनी ?

अस्तंगत होतां तरणी, अंधकार टाकी धरणी
व्यापुनी.

सत्प्रेम लयाला जाई, शून्यता अहा ये हृदयीं
त्या जणीं

मत्प्राण । दुजा कीं जाण । मित्र त्यावीण ।
शून्य तट भासे
सोडिलें मला उल्हासें
या जनीं.

३

७७. खंडाळ्याचा घाट.

६४७

पर्जन्यकाळीं या घाटांत सृष्टि सौंदर्याचा देखावा फारच रमणीय दिसतो
या दिवसांत पुणें-मुंबईहून जातां येतांनां भाडी घाटांत आल्या-
वर हा देखावा पाहून मन तल्लीन होऊन जातें.

हा किती मनोहर घाट । स्वभाव कृतीचा येथें थाट ॥ धृ० ॥

दों बाजूनीं सह्याद्रीचे विशाल तुटले कडे
पाहुनी हृदय धडाडा उडे.

जिकडे तिकडे घोर मातलीं भयाण झाडे झुडपें
बघतां ऊर नराचा दडपे.

धो धो धो धो कड्यावरुनी गर्जत येती ओढे
बघाया चित्त त्याचें ओढे.

ऋर पशूंची घोर गर्जना रात्रंदिवसां चाले
ऐकतां शरीर थरथर हाले.

१

बिकट फोडुनी वाट नेटकी वाट असे काढिली
चतुरता आंग्लप्रभुची भली.

फों फों फों फो ' आगिनगाडी ' सांसावे यांतुनी
खळेना पळही रात्रंदिनीं.

घोडे बैला वांचुनि धांवें वाफ भरारा किती
पाहुनी गुंगे माझी मति

अद्भुत कामें करी मानवी बुद्धि विशाला असे.
तियेला दुष्कर कांहीं नसे.

२

चिंताशीनें चित्त जयाचें गेलें पोळुनी अती
जयातें शांति नसे माहिती,

नाना दुःखें निशिदिनि ज्यातें क्रूरपणें पीडिती
जयातें सौख्य न लाभे रति,

विश्वचमत्कृति पहावयाची इच्छा ज्याच्या मनीं
स्थलीं या यावें त्यानें झणीं;

हरतिल चिंता, विरतिल दुःखें होइल इच्छा पुरी
मानसीं शांति प्रकटे खरी.

३

२० आगष्ट, १९०१.

७८. अशोक वृक्षास पाहून सुचलेले विचार.

वृक्षा तुला पाहुनि या प्रसंगीं विचार येती बहु अंतरंगीं,
आहेत सृष्टींत तरू अपार त्यांत तूं केवळ एक थोर.

१

छाया तुझी शीतळ सांद्र भारी पुष्पें तुझीं लोचनसौख्यकारी,
देतो तुला मी म्हणुनी न मान तूं मकरामायण सत्य जाण.

२

- लंकापती रावण मत्त झाला नीती अनीती समजे न त्याला,
तयार झाला कुल संहाराया बळें पराची पळवून जाया. ३
- साध्वी सुशीला सुकुमार सीता सोडूनी सद्गीं रघुवीर जातां,
आणावया हेम मृगा धरूनी ने जानकीतें खळ तो हरूनी ४
- आणून ठेवी मग तीस मत्त वृक्षा तुझ्या प्रेमळ संगतींत,
हा मर्मभेदी इतिहास चित्ता स्मरे तुला वृक्षवरा पहातां. ५
- स्वनाथ—पादांबुज—चित्त—लज्जा एकाकिनी शोकसरोतिमग्ना,
सीता सती कंठित काळ होती वृक्षा तुझी फार सहानुभूती. ६
- टाकूनि हर्षे कलिकांस खालीं त्या जानकीची जपमाळ केली.
तीतें करीं घेउनि दीन रामा रामा जपे संत मनोभिरामा. ७
- होतां श्रमे विव्हळ गात्रयष्टी केली तुवां कोमल पुष्पवृष्टी,
शय्या सतीला दिधली रचून परोपकारीं असमी निमग्न. ८
- अशा रितीनें बहु काळ लोटे सीता रडे नाथ परी न भेटे,
उलंघुनी दुस्तर सागराला ये राम तों सांगत दूत आला. ९
- विध्वंसुनी दुष्ट दशाननाला भेटे अयोध्यापति जानकीला,
करी तिला शांतवुनी अशोका त्वन्नाम हो सार्थ खरें अशोका. १०
- लंका जंघीं सोडुनि जाय सीता मनीं तिच्या जो अनुराग होता,
तुझ्यावरी ठेउनि सर्व गेली पुष्पें गमे लाल म्हणून झाली. ११

प्रचंड झाला रघुरावणाचा संग्रास विख्यात जगांत साचा,
रचूनि रामायण वाल्मिकीनें वर्णीयला तो, वदती पुराणें. १२

गेलीं पुराणें सगळीं लयाला रामायणाचा जरि नाश झाला,
स्मरेल ती वीर कथा अशोका त्वद्दर्शनें केवळ सर्व लोकां. १३

१९००.

७९. वनवास.

(चालः—राम स्मरावा राम.)

रम्य किती वनवास खरोखर रम्य किती वनवास ॥ ध्रु ॥

क्रूरा चिंता या हृदयातें देति न येथें त्रास
नीच विकारा न मिळे थारा चित्त न होय उदास
सुखविती कर्णा खगवर गाउनि मंजुळ संगीतांस
शीतळ छाया देउनि हरती तरु रवि संतापास
तुष्टि पावते दृष्टि देवुनी गगनीं मेघ विलास
हो सुख सेवुनि वन्य लतांच्या चारु फुलांचा वास
परिमळपूरित मारुत वाहे शांत करी गात्रांस
सुखें लाधती सहज मला हीं सुलभ न जीं धनिकास
वाटे येथें गावें भावें ध्यावें भगवंतास । खरोखर ॥ ध्रु० ॥

१९०१.

८०. कवि आणि कोकिल.

“ गाऊं नको कर पुरें तव दिव्य गान
जा येथुनी कविवरा विपिनीं निघून;
येणार काय तव दिव्य कवित्व कामा ?
कां कंठ शोषविसि तूं अपुला रिकामा ?

१

बैसून कोकिल मनोहर आम्रवृक्षीं
गाणें म्हणें तुजहुनी रमणीय लक्ष्मीं; ”
ऐकूनि हें वचन खिन्न मनांत झाला
गेली कवि त्यजुनि निष्ठुर या जगाला.

२

कर्णीं पडे न मग कूजित कोकिलाचें
झालें समस्त जग गानविहीन साचें;
गाणार तो पिक कसा मतिहीन दीन
जो नित्य गीत कवि पासुनि घे शिकून.

३

आलें महत्व कविचें कळुनी जगाला
दुःखें तदा हळहळे अनुताप झाला;
अन्वेषिलें बहु परी कवि तो न भेटे
अंधार घोर पसरे जग शून्य वाटे.

४

८१. मूर्तिभजन.

गेलों एकदिनीं स्वयें उपवनीं आणावया वेंचुनी
माल्यें मंगल भक्तिनें प्रभुवरा अर्पावया पूजनीं;
कांहीं लाल निळीं तयांत पिंवळीं कांहीं तशीं श्वेतही
दूर्वा बिल्वदळें पवित्र तुळसी घेऊनि आलों गृहीं. १

गेलों देवघरांत पूजनविधी भावें कराया झणीं
बैसें आसन घालुनी मन बळें एकाग्रते आणुनीं;
मूर्ती तों सहसा उपास्य मम ती भंगूनि गेली पुरी
कैचें पूजन ? शून्यता सभयता माझ्या भरे अंतरीं. २

गेलों घाबरुनी सुचे न मजला तेव्हां करावें कसें
चित्ताची समता समग्र ढळली तें होय वेडें पिसें;
केला कोप असा कसा मज्जवरी देवें कळेना मला—
ऐसें मी वदलों ध्वनि प्रकट तों मूर्तीतुनी जाहला. ३

“ आकारास वृथा भुलूनि रडसी मूढा कशाला बरें ?
नाहीं शाश्वत नामरूप अवघें जाणें लयाला त्वरें;
जे चैतन्य चराचरीं विलसतें पूजी तथा शोधुनी
आहे निश्चल, पूर्ण, अन्यय, खरें, तें ऐकलें या जनीं. ४

राहे तें हृदयांतही तव, न कां त्या पाहसी शोधुनी ”
ऐसी जागृति देउनी मम मना तो लीन झाला ध्वनी;

आत्माराम कसा दिसेल मजला हा मंत्र रात्रंदिनीं
माला वेउनि मी करीं जपतसें भावें मनापासुनी.

६

कल्याण, १० आश्व १९०४.

८२. मराठी ग्रंथकरांचें संमेलन.

चलाहो जाऊं । सारस्वत मंडल पाहूं ॥ ध्रु० ॥

वसंत ऋतु हा सुंदर आला
श्रौवनभर ये तरुलतिकांला
प्रेमें मोहित. कोकिल झाला
लागला गाऊं.

१

सद्विद्येच्या क्रीडास्थाना
पुष्पपत्तना येतिल नाना
विद्वद्रत्नें वंदुनि त्यांना
शांतिस लाहूं.

२

अहंभावना सांडुनि बोलूं
परस्पराशीं, हृदये खोलूं
विचार रत्नें हर्षे झेलूं
मनीं त्या ध्याऊं.

३

सरस्वतीचा उत्सव करुनी
नम्र आपुली जी जी करणी

अर्पुनि भावें तीच्या चरणीं
तियेते सेवूं.

४

महापर्वणी आनंदाची
नका घालवूं आली साची
विनंति इतुकी कविदासाची
संमत होऊं.

५

८३. वनभोजन.

आत विषयांचें चित्र मनोहर काढावें वाटतें
परी हें दुखें मन दाटतें । ध्रु०

एके दिवशीं मित्र जिवाचे मिलुनी सगळेजण
कराया गेलों वनभोजन.

मंगलकारक उषा अहा ती रम्य वसंतांतली
यौवनें वनदेवी मातली.

कुसुमित कोमल सुंदर वल्ली तरुसंगें रंगती
गानीं मंजुल पिक दंगती ॥ चाल ॥

आला आम्रांतें मोहर

येई करवंदाचा भार

गोड तोरणें घोसदार तीं सेवन केलीं पथें.

१

जातां जातां जीर्ण शिवालय दिसलें एक्या स्थलीं
 मागुनी निर्झरणी चालली
 स्फटिक विमल त्या जलीं करोनी गात्रप्रक्षालना
 लागलीं शिवगिरिजापूजना.

नादब्रह्मद्योतक घंटा वाजवुनी पाहिली
 शिवातें बिल्वदळें वाहिलीं ॥ चाल ॥
 रजतमसत्वाचा देह हा
 प्रभूच्या चरणीं त्यातें वहा
 रहस्य आम्हां सुचवित होतीं त्रिदळें माझ्या मते. २

विविध मजेच्या कथुनि कथातें सारियलें भोजना
 क्षणीं त्या दुःख न शिवलें मना.
 याच दिनीं या स्थलींच येऊं आपण सारे पुन्हां
 आणिली मित्रानें सूचना.

उत्तम उत्तम म्हणुनि त्यातें वेगें अनुमोदिलें
 विचारा स्थान न हृदयीं दिलें ॥ चाल ॥
 आलों सायंकाळीं घरीं
 चिंतित तोंच विषय अंतरीं
 शुभ दिवसाची वाट जहालों औत्सुक्यें पाहते. ३

दिवसा मागुनि मास लोटले वर्षहि सरलें जरी
 पुन्हां तो योग न जुळला परी.

कांहीं मेले कांहीं गेले निघुनी चोंहींकडे
स्थितीचे दास मित्र बापुडे.

मागें तैसें करीन फिरुनी व्यर्थ मनाची उडी
पुन्हा नच परते गेली घडी ॥ चाल ॥
लिहितो काळ आपुल्या करीं
शब्द हे सकलहि वस्तूंवरी
' पुन्हा न परते ' वाचुनि दुःखें हृदय अहा फाटतें ! ४

जर्गी मानवा प्रभुवर देई सारे एकेकदां
परतलें बाल्य कधीं कां वदा ?
तारुण्याचा बहर एकदां येउनि जाई दुरी
परत तो काय कधीं ये तरी ?
प्रेमग्रंथी जी पहिल्यानें जुळते तीची सरी ॥
पुढें मग होते काहो तरी ? ॥ चाल ॥
होतसे भाग्योदय एकदां
तयातें उपभोगावें तदा
' पुन्हा न परते ' वचन विसरतां अनुतापा लावितें. ५

८४. नवीन बधुबरांचें स्वागत.

आज भंगल गमे दिन फार

‘ मार्ग-शीर्ष महिना ‘ गुरु’-वार;

येइ आर्यभगिनी नव धामीं

‘ स्वागतास ’ करितों तव आम्ही. १

‘ दादा ’ सत्वगुणी सुवृत्त अमुचे धर्मीं तयांची रत्ति

तूही शीलवती तशी कुलवती ज्ञानार्जनीं त्वन्मति;

झाली वंद्य जशी जगा निजगुणें सीता प्रियाही धवा

तैशी होउनि तू कृतार्थ अनुच्या आर्ये करी बांधवा. २

सद्मीं आजवरी सुखांत बसलों एक्यांच चौघेजण

केलें प्रेम परस्परीं दुखविलें नाहीं कुणाचें मन;

प्रेमीं त्या भर घालुनी सुभगिनी आम्हां सदा वागवी

केव्हांही न शिवो विकल्प तुजला शांतीस जो नागवी. ३

होतां आजवरी तुम्हीं रत सदा सद्ब्रह्मचर्यव्रती

संसारी बनलांत आज इथुनि नांदा सुखें दंपती;

हो ‘ दादा वहिनी ’ तुम्हांस करितों ही प्रार्थना संप्रति

राहूं घा तुमच्या सदैव हृदयीं ‘ धर्मालयाची ’ स्मृति. ४

उभयतां तुम्ही आजपासुनी

‘ धर्मकार्य ’ हें व्रत धरा मनीं;

‘ लग्न लाविलें धर्म जीवना ’

धर्मवर्तने दाखवा जनां.

कल्याण, १९०७ (मार्गशीर्ष शु० ४ शके १८२७.)

८५. पलीकडे काय आहे ?

गुरुशिष्यसंवाद.

- ‘ समोर येथुन भव्य टेकडी नयना दूर दिसे जी
पैल तिथेच्या वसे काय तें सांगा मजसी गुरूजी. ’ १
- ‘ दरी भयंकर असे विशाला शोभित तरुलति कांहीं
स्वच्छ जलाचा निर्झर तींतुनि झुळझुळ वाहत जाई. ’ २
- ‘ असे दरीच्या पुढें काय तें कथन करावें मातें
उत्सुक झालों वचन आपुलें गुरूजी परिसायार्ते. ’ ३
- ‘ नदी मनोहर, सुंदर नगरी, पुढती पर्वत अन्य
पुढें तयाच्या दलदल मोठी विशाल सागर रम्य. ’ ४
- ‘ या सर्वांच्या पुढतीं पुढतीं काय दिसे नवलाई ? ’
- ‘ भूमिजलाचीं भिन्न भिन्नही रूपें अन्य न कांहीं ! ’ ५
- ‘ जन्मापासुनि पहावयाचें हेंच काय नयनांहीं !
सुगम दिव्यतरं याहुनि दुसरें काय गुरूजी नाही ? ’ ६

- ‘ सोड निराशा कथितों तुजला उत्तम दिव्यस्थान
पहा दिसतसे पूर्व दिशेला सुंदर तत्सोपान. ७
- अन्य सोडुनि विषय त्याचें कर तूं हृदयीं ध्यान
क्रमाक्रमानें परंपरेचें होईल तूतें ज्ञान. ’ ८
- ‘ असे विकट तो काय चढाया उंच असे का फार ?
आतां किंवा वृद्धपणीं मी करुं तेथें संचार ? ’ ९
- ‘ गगनस्पर्शीं उंच जरी तो वरही अनवड जाया
भेसुर त्याचें रूप पाहुनी भिऊं नको तूं वांया. १०
- आतांपासुनि चढावयाला कर बाळा सुरवात
कांहीं कालें दिसेल तूतें दिव्य चिरंतन ज्योत. ११
- जोतिर्दर्शन घडतां जाइल नश्वर तनु तव गळुनी
दिव्य सनातन चैतन्यार्शीं जाशिल तूही मिलुनी ! ’ १२

कन्याण, ११ जुलई, १९०६.

८६. चिमणी.

- बघ बघ बाळा वळुनी इकडे लौकर ओटी खालीं
चतुर चिमुकली चिमणी तुजला भेटायार्तें आली. १
- गोड गोडसें पहा गातसे ‘ चिंक् चिंक् चिंक् चिंक् ’ गाणें
बागडते ही उडते फिरुनी पडते आनंदानें. २

प्रयत्न करुनी सदा मिळविते अपुल्याही अन्नाशी
पोटासाठीं भीक न मागे केव्हां कोणापाशीं. ३

मातीमध्ये इकडे तिकडे पडले सुंदर दाणे
कसे वेंचुनी ध्यावे त्यांतें हीच बरोबर जाणें. ४

पहा पहा ही मुर उडाली करुनी अपुलें काम
बसल आतां घरच्यामध्ये उपभोगित विश्राम. ५

चिमणीपासुनी शिकुनी घे घे बाळा तूं आनंद
रडणें कढणें सोडुनि देईं भलता सलता छंद. ६

दाणे जैसे वेंचुनि खाते चिमणी चातुर्यानि
शोधुनि सेवीं ज्ञानकणा तूं भरले जे अज्ञानें. ७

परावलंबी नको कधींही होऊं गेल्या प्राण
परावलंबी जिणें त्याहुनी बरवें मरणाचि जाण. ८

आनंदाची, स्वातंत्र्याची, ज्ञानाची तूं मूर्ति
होशिल जेव्हां, तुझी चिरंतन राहिल लोकीं कीर्ति. ९

या लोकींच्या कर्तव्यातें करुनी बाळा अंती
चिमणी गेली तैसा तूंही सेदाया जा शांती. १०

८७. दिवाळीचा सण.

(चाल—जाळं कामाला०)

आली दिपवाळी, गड्यानों, आली दिपवाळी ॥ धृ० ॥

रोज रोज शाळा, पुरे ती आला कंटाळा
चार दिवस आतां, मनाला कसली ना चिंता
उडूं बागडूं जशीं पाखरें स्वैर अंतराळीं.

मौजेनें न्हाऊं, कपाळीं लाल गंध लावूं
अलंकार लेवूं, करोनी थाटमाट जेवूं
लाडु करंज्या शंकरपाळे खाऊं कडबोळीं.

खेळ गडी नाना, जमवुनि खेळूं खेळांना
बांधुनिया किल्ले, करूंया त्यांवरती हल्ले
भावी पुरुषार्थाचे, कित्ते गिरवूं या काळीं.

नळे चंद्रज्योती, फटाके फुलबाज्या वाती
दारु काम सोडूं, धडाधड बार नवे काढूं
उडवूं बंदुक लटोपठीची घालुनिया गोळीं.

खेळाचा धंदा, येतसे भरती आनंदा
फारच गमतीचे, खरोखर दिवस दिवाळीचे
तुच्छ त्यांपुढें कडीं आंगळ्या कंठी भिगवाळीं.

८८. काल, कीर्ति आणि विस्मृति.

मातें भव्य अशी इमारत पुढें विच्छिन्न झाली दिसे
कोणाच्या करण्या चिरंतन यशा ही बांधियेली असे ?
काला प्रश्न विचारला; मज परी देतां न तो उत्तरा,
गेला पंख उभारुनी उडुनिया व्योमीं करोनी त्वरा !

[२]

व्हावें स्मारक हें म्हणोनि कवणें प्रासाद हा बांधिला ?
केला प्रश्न असा मियां फिरुनिया देखोनिया कीर्तिला;
माझा प्रश्न तिनें जसा परिसिला, दुःखीं बुडाली सती,
वेगें निश्चसुनी बघे, निजमनीं लाजून ती खालतीं.

[३]

गेलों चालत मी तसाच पुढती, तों देखिली विस्मृति,
प्रासादावरती दिसे विहरतां स्वच्छंद गर्वें अती;
केला प्रश्न तिला न जों मजसि दे ती सत्वरीं उत्तरा
“ पूर्वीं बांधियला कुणास्तव असो—तो आज माझा खरा ! ”

कल्याण, ६ मार्च, १९०७.

८९. बालकवीचा गौरव.

ता. १ मार्च १९०७ या दिवशीं जळगांव येथें भरलेल्या कविसंमेलन प्रसंगीं अध्यक्ष डॉ० कीर्तीकर यांनीं एका बालकवीचा गौरव केला तो प्रसंग या पद्यांत वर्णिला आहे.

‘ कौतुक वाटे बालकवे तव पाहुनि कविताशक्ति
हृदयीं माझ्या तुजविषयींची उपजे वत्सल भक्ति. १

ये ये इकडे हें वे बाळा वस्त्र—जरीचें पान
असेल मोलें उणें परी त्या बहुमोलाचें पानें. २

प्रेमें वस्तू अर्पण केली दिसे जरी ती सान
रसिक मानिती मोठी, देती प्रेमातें ते मान. ३

सूक्ष्म काढुनी तंतू विणिलें पट हें कार्पासाचें
किनार त्याची खुले सुवर्णीं दिसतें सुंदर साचें. ४

असेल कोष्टी किती कुशल तो जो साधा कार्पास
घेउनि हातीं विणी तयाचें मृदुल मनोहर वास. ५

घेउनि तैसे व्यवहारांतिल साधे विषय लहान
सूक्ष्म कल्पनासूत्रें करि तूं काव्यपदा निर्माण. ६

ओतुनि अपुली दिव्य प्रतिभा—सत्कवितेचा प्राण
सुवर्ण योजुनि काव्यपटाला शोभा अधिकचि आण. ७

हाय आपुली भार्यभूमिही झाली वस्त्रविहीन
चिंताव्याकुल रडे विचारी दिसते दुःखे दीन.

८

खर्चुनि रचना चातुर्यातें कर बसनास तयार
लाज राख तूं निजजननीची गांजुनि गेली फार.

९

उणीव मोठी असे कवींची तुजसम आर्यावर्ती
दीर्घायू तुज करो प्रभू तो देवो कवितास्फूर्ति.

१०

जळगांव, १ मार्च, १९०७.

१०. माझ्या लहानपणाची बाग.

(चाल—चंद्रकांतराजाची कन्या.)

नको नको ती या हृदयाला व्हाया आठवण !
गहिवर येउन अश्रुजलानें भरती मन्त्रयन.

बाळपणीं मज फुलझाडांचा नाद असे फार,
केली होती मागिल दारीं बाग मजेदार.

गुलाब, जाई, जुई, शेवती, बटमोगर, निशिगंध,
मदनबाण, मोतिया, चमेली लावियला कुंद.

ठायीं ठायीं हरित तृणाचे लावुनियां पुंज,
मध्ये केला एक मनोहर मालतिचा कुंज.

नित्य सकाळीं प्रेमभरें मीं जलसिंचन करुनी,
वाढविलीं जीं झाडें, गेलीं कुसुमांहीं भरुनी.

फुललेली ती पुष्पवाटिका पाहुनि नयनांहीं,
हर्ष जहाला जो हृदयाला, उपमा त्या नाही !

शाळा सुटतां सायंकाळीं तेथें म्यां जावें,
सुखें बसावें, तसें हंसावें, गाणेंही गावें.

कोकिळ, मैना, रावे, यावे तैसे भृंग, पतंग,
ऐकुनि त्यांचीं मंजुळ गाणीं व्हावें म्यां दंग.

अशा रीतिनें काल क्रमितां सहसा एक दिनीं,
प्रिय बागेतें सोडुनि गेलों निज मातुलसदनीं.

“ नीट काळजी या बागेची माझ्या घे ताई, ”
ऐशी विनती निजभागिनीला करुनी मी जाई.

वर्ष लोटलें, आलों फिरुनी अपुल्या सदनाला,
मार्गे जाउनि बाग पहातां खेद मना झाला.

गेलीं होतीं सकलहि झाडें हरहर तीं सुकुनी !
फूल कोठुनी मग त्यांवर तें दिसणारें चुकुनी ?

ती जाईची कोमल लतिका पाहुनि सुकलेली,
अश्रुजलाची वृष्टि तिथेवर मोहभरें केली.

अश्रुबिंदुही नेत्रीं नुरला, रडलों मी इतुका,
सजीव नाहीं फिरुनी जहाली दुर्दैवे लतिका.

“ प्रीतिच केवळ आहे जीवन जगतीं जीवांचे,
प्रीति लयाला जातां हरहर ! जीव कसा वांचे ?

ज्या वस्तूवर असेल अपुली या जगतीं प्रीति,
देणें हातीं अन्याच्या ती मूर्खाची रीति !

प्रिय विषयाला नको विसंबू, प्राण जरी गेला । ”
बाळपणीच्या बागेनें हा बोध मला केला.

कल्याण,

९१. कावळ्यांची कावकाव.

‘ कावकाव ’ करितात कावळे, मोकळे करुनि आपुले गळे;
शांति सर्व हृदयांतली उडे, दुःखमग्न दिसतात बापुडे !

१

अंबरीं न उडणें तयां सुचे, भक्ष्यपेय बघणें न त्या रुचे;
संकटांत निजबंधु पाहुनी, धावले सकल एक होउनी.

२

वृत्ति ही किति उदार या स्वर्गीं, धिक् जिणें स्वचित आमुचें जर्गीं !
ज्ञानबुद्धि मनुजीं जरी वसे, बंधुभाव न तयांत हा दिसे !

३

काज नित्य बघुनि नवें नवें, एक बंधु झगडे दुज्यासवें;
संकटांत पळतां तयास तो, गृध्रसा मृत पशूस टोचितो. ४.

व्यर्थ व्यर्थ तुमचीं सुभाषणें, व्यर्थ शंभर समाज मी म्हणे.
त्या जळोत तुमच्या महासभा ! बंधुभाव हृदयीं न जो उभा. ५.

संकटीं बघुनि बंधु तत्क्षणीं, अश्रु जो प्रकटती न ईक्षणीं;
एकराष्ट्र बनवूं असें म्हणा, वल्गना विफल वाटते मना. ६.

‘कावकाव’ परिसूं नका फुका, बंधुता प्रथम आर्य हो ! शिका.
बंधुता—उदय जाहल्या विना, शक्य काय तुमच्या सुधारणा ? ७.
कल्याण.

९२. मधमाशी.

बाळा, मधमाशी बघ मधमाशी,
गुंगतसे मधुकोशीं. ध्रु०

उडुनि सकाळीं जाय वनातें
गाउनि मंजुळ मोहक गीतें,
रंजवुनी नव रम्य सुमातें
त्यांतिल मधुतें शोषुनि नेते,
उद्योगाची दासी. १

मधुर मधूचे आणुनि बिंदु
करी तयांचा संचय—सिंधु,

मवें घेउनि भागिनी बंधु;
पोळें रचिते ती स्वच्छंदु;
दावी संघबलासी.

२

माशी शिकवी उद्यमभक्ति,
कोश मधूचा संहतिशक्ति,
कण मेणाचे कार्यासक्ति,
किंवा शिकविति जनानुरक्ति;
घे तूं उपदेशासी.

३

भाग्य आपुलें उत्कर्षावें,
दैन्य लयाला सत्वर जावें,
हेतु जरी हा हृदयीं साचा,
धडा शिकें तर मधमाशीचा;
सोडीं आलस्यासीं.

४

अथवा.

१३. जीवितसाफल्य.

प्रफुल्ल कमलावरी चमकती रवीचे कर,
तसें स्मित तुझ्या मुखीं शिशुवरा ! दिसे सुंदर;
बघनि वदना तुझ्या रुचिर, हर्ष होई मना,
पावित्र तव दर्शना सुरमनांतही कामना.

१

तुझे हृदय भासते विमल गांगतोयापरी,
अजुनि शिरली नसे कपटभावना अंतरीं;
सदा हसत तूं रहा जननिच्या सदंकावरी,
करीं श्रवण तद्विरा स्रवत जी सुधा माधुरी. २

फुलें विकसती किती उपवनीं अहा ! सुंदर,
मरंदमधु सेवण्या भ्रमर गुंगती त्यांवर;
क्षणैक चमकूनि तीं त्वरित सर्व कोमेजती,
अशीच तव अर्भका ! क्षणिक शैशवाची गती. ३

शिशुत्व तव संपलें, झडकरी उठीं बालका !
सखे संवगडी तुझे जमवुनी रमे, घे सुखा;
घडी न दवडी फुका, विविध रम्य लीला करी,
असा समय का पुन्हा तुज मिळेल केव्हां तरी ? ४

विहंग उडती किती तरुतलांतुनी सुंदर,
फळें मधुर सेवुनी करिति गान चेतोहर;
सुखें निशिदिनीं सदा विहर बालका ! त्यांपरी,
न जों उदय पावली अजुनि काळजी अंतरीं. ५

कसे अहह ! बालका ! त्वरित संपले त्वद्दिन,
तुझ्या तनुवरी दिसे सुभग थाटलें यौवन;
असे उदय पावला प्रणय अंतरीं वा ! तुझ्या,
न काळ तरुणा ! वृथा दवड तूं करीं रे मजा ! ६

असत्य अपवित्रता, अनय या जर्गी संचला,
न सौख्य कवणा मिळे मनुज संकटीं त्रासला;
असें जरी असे, तरी प्रणय दे सुखा त्याप्रति,
तयास उपभोगितां क्षण पडे विपाद्विस्मृति.

७

परी प्रणयकाल तो नच सदा, सुखस्वप्न तें,
क्षणैक रमवी मना, फिरुनि त्या तमीं लोटतें;
तुझ्या प्रणयसागरा भरति ये पुरी संप्रति,
तयांत तरुणा ! रमे अनुभवीं सुखातें अति.

८

अहा ! हिमकणांपरी क्षणिक संपलें यौवन,
त्वदीय; तरुणा ! तुला पुरुषभाव दे दर्शन;
प्रयत्न कर तूं जर्गी सतत निश्चये संप्रति,
प्रयत्न मनुजास दे अधम उत्तमा वा गति.

९

प्रयत्न करिशी जरी मिळविण्या नरा ! तूं धन,
जरी झगडशील तूं मिरविण्या जर्गी मीपण;
तुवां मिळविलें नरा ! विपुल वैभवातें जरी,
सुखा न वितरील तें, क्षणिक सर्व या भूवरी.

१०

दिलें प्रभुवरें तुला सुमन मानवा ! सद्धन,
करीं विमल तूं तथा सकल पाप संशोधन;
समस्त पशुवृत्तितें त्यजुनि नीच निंदास्तुति,
अहर्निश करावया झगड तूं निजात्मोज्जति.

११

जर्गी असति मूढ जे सतत निंद्यमार्गी रत,
 अशां मग सुधार तूं करुनि तन्मनें संस्कृत;
 परार्तिहरणीं करीं मन परोपकारीं रत,
 जरी तुजसि पाहिजे सुख नरा ! खरें शाश्वत.

उदात्त पुरुषार्थ हा जगुनि या जर्गी साधणें,
 गमे खचित त्याविना विफल मानवाचें जिणें;
 करुनि कृति यापरी, सफल जीवयात्रा करी,
 खरा पुरुष वा तुला समजतील लोकीं तरी.

कल्याण.

१४. आत्मयज्ञ.

अव्यक्त स्थिति सोडुनि अपुली प्रभु घेई अवतार,
 दीन जनांतें तारुनि करितो दुष्टांचा संहार.

रवि शशि तारे गगनमंडळीं उदयालागीं येती,
 नेती हरुनी तमास, जीवन विश्वातें नव देती.

गंगा यमुना नद्या विशाला संतत वाहत जाती,
 निजजल—दानें सकल जगाचा ताप लयातें नेती.

वनीं उपवनीं नित्य मनोहर सुमनें फुलती नाना,
 रूपें गंधें रसें आपुल्या देती हर्ष जनांना.

करिती सारीं आत्मयज्ञ हीं, बा मनुजा ! तुजसाठीं,
आत्मयज्ञ हा नियम जगाचा चाले त्यावर सृष्टि.

असे चालला यज्ञ निरंतर जो हा ब्रह्माण्डांत,
होई मनुजा ! तयार अपुली आहुति द्याया त्यांत.

जें जें अपुलें असेल तें तें अन्यहितास्तव द्यावें,
वैभव अपुलें खर्चुनि आपण वैभवशाली व्हावें !

वचन मनीं हें नित्य वागवीं, सोडी स्वार्था नीच,
दीन नराचा मग तूं होशिल गुरुनारायण साच.

कल्याण.

९५. मूर्तिकार.

दृष्टि फेंकित आपुली सभोंवार,
फिरत असतां स्वच्छंद मूर्तिकार;
शिला दिसली मार्गांत भव्य त्याला,
बघुनि तीतें थांबला मुग्ध झाला.

मूर्ति होती प्रच्छन्न शिलेमाजी,
मूर्तिकारा मात्र ती दिसे आजी;
दिव्यदृष्टी कवि चित्र-मूर्तिकार,
त्वरित येतें त्या कळुनि वस्तुसार.

कशी आणूं मूर्ति ती व्यक्ततेला,
 विचारीं या तो कुशल मग्न झाला;
 पुरें जाणुनि तद्रूप कल्पनेनें,
 करी सुस्थिर तें शांत चिंतनानें.

करीं एक्या टांकीस धरुनि वेगें,
 शिलेवर तो आघात करूं लागे;
 स्वकर्तव्यां संलग्नचित्त होत,
 इतर सारें विसरला वस्तुजात.

करायाचें ज्या असे महत्कार्य,
 वचन त्यानें हें सदा शिरोधार्य;
 जरी उत्तम वाटतें कार्य व्हावें,
 स्वकार्यातें सर्वस्व तयें द्यावें.

शिलेवर जे हळुहळू होत घाव,
 दिसूं लागे सत्त्वरी तत्प्रभाव;
 रूप पूर्वीचें जाउनी लयाला,
 शिला लागे साकार दिसायाला.

दूर सारे जें कृष्ण मेघ होती,
 रम्यं तारे चमकती नभःप्रान्तीं;
 शिलाशकलें त्यापरी निघुनी गेलीं,
 सुभग सत्त्वर बाहेर मूर्ति आली.

मूर्तिकारें काढिली शिलेंतूनी
मूर्ति सुंदर संपन्न अवयवांनीं;
तीस पाहुनि कृतकृत्य मनीं ज्ञाला,
हर्षरंगीं नाचला ! गृहा गेला.

८

सफल होती सद्यत्न मानवाचे,
हृदय त्याचें तें हर्षभरें नाचे !
शीण सत्वर सर्वही लया जाई,
कार्य करण्या सामर्थ्य नवें येई.

९

त्याच ठायीं मग एक भक्त आला,
मूर्ति पाहूनि चित्तांत फार धाला;
रम्य मंदिर बांधूनि एक तेथें,
मूर्ति नेउनि ठेविली तयें हातें.

१०

शिला पूर्वीं जी एक रूपहीन,
तीस देऊं लागले लोक मान;
विजन होती जी भूमि एककालीं,
तीच पुण्यक्षेत्रभू पुढें ज्ञाली !

११

क्षुद्र दगडा देवत्व द्यावयाचें,
असे मनुजा ! सामर्थ्य तुझें साचें !
कसा दीनाहुनि दीन असा होसी ?
मूर्तिकाराचा कां न धडा घेसी ?

१२

तुझ्या मार्गीं जे दगड आड येती,
 घाव त्यांवर आपुल्या घाल हातीं;
 काढ त्यांतुनि रमणीय दिव्य मूर्ति !
 करिल मग ती तव सर्व कामपूति !

१३

कल्याण, १८ ऑक्टोबर, १९०७.

९६. कवि आणि मयूर.

किती भाग्यशाली अहा ! तूं मयूरा !
 प्रभूनें दिला दिव्य तूतें पिसारा;
 उभासूनि त्या थयथया नाच नाच !
 नसे त्याहुनी थोर आनंद साच !

१

मला पाहुनी दूर जाऊं नको तूं !
 धरायास भीती मनीं काय हेतू ?
 सरुव्या ! सत्वरी सोड साऱ्या भयार्ते,
 तुझें आणि माझें असे सत्य नातें.

२

चिरंजीव तूं दाम त्या शारदेचा,
 करीतो मनीं ध्यास मीही तिथेचा;
 मिळाले तुला स्थान वा तत्पदाशीं,
 जगीं येउनी धन्य तूं जाहलासी !

३

निमाले कवी कालिदासा समान,
असंख्यात जे गाउनी दिव्य गान;
सदा शारदाराधनीं रंगलेले
तुझ्या सारखे सर्व ते मुक्त झाले.

४

करीं घेउनी शारदा दिव्य वीणा,
तिर्यंतूनि काढीतसे नाद नाना;
सदा गुंग होऊनि त्या नादरंगीं,
करीती सुखें तांडवा स्वैर अंगीं.

५

जयापासुनी विश्व निर्माण झालें,
जयाच्यामुळें विश्व हें सर्व चाले;
अशा दिव्य नादीं मिळालें रमाया,
जयां, धन्य ते धन्य झाले जर्गी या !

६

मना वाटतें शारदाध्यान भावें,
करावें, भजावें तिला, स्तोत्र गावें;
परी ध्यान तें हाय ! साधे न मातें,
प्रपंचांत या वृत्ति भंगूनि जाते.

७

जरी बैसलों स्तोत्र तीचें कराया,
कधीं लागलों आरतीठें रचाया;
झणीं विघ्न येई, द्विधा चित्त होई,
क्षणार्धांत तो योग्य भंगूनि जाई.

बहुत... वि: ...

नको व्यर्थ संसार वाटे पसारा,
पुरा शीणलों वाहुनी थोर भारा;
वृथा गुंतुनी घोर संसार पाशीं,
असे साध्य जें टाकिले दूर त्यासीं.

९.

जयाच्या मनीं साध्य कांहीं करावें,
तयानें तयाशीं सदा युक्त व्हावें;
पुरा योग झाल्याविना साध्य नोहे,
जगीं एकही कार्य हें स्पष्ट आहे.

१०.

असो; नाच मित्रा मयूरा ! असाच,
मनीं माझिया अल्प हेवा न साच;
सहस्रावधी आपुल्या लोचनांहीं,
मुखें शारदादर्शना नित्य घेई.

११

परी शेवटीं प्रार्थना एक तूतें,
सरुया ! सांग संदेश त्या शारदेतें:—
“ पदीं दीन दासास या स्थान देई;
दुजें याहुनी साध्य कांहींच नाही. ”

१२

९७. फुलांतला वास.

मधुर तुझा कुसुमवरा ! वास हा किती !
गुंगतसे हुंगुनि तुज खचित मन्मति.

उपजविसी हर्ष नवा प्रतिपदीं मनीं
अंगीं तव वसत असे काय मोहिनी ?

गंधहीन असुनि तुझी वल्लरी फुला !
परिमल हा कवणें तुज सांग वा दिला ?

‘ पृथिवी ही गंधगुणा ’ बोलते श्रुति,
काय तिनें उकलेना गूढ हें अति.

स्वर्गीं जें मधुर सुधा अमर सेविती
तींतिल मधुबिंदु अमित गळुनि खालतीं.

हिमरूपें पुष्पवरा ! पडुनि तुजवरी
अर्पियली काय तयीं मधुरता तरी ?

अमरत्वा मर्त्यजनां द्यावया सुरीं
सोडियले श्वास मधुर विमल तुजवरी.

भिनले ते तुजमध्यें सकल तत्वतां
म्हणुनी तुज लब्ध सुमा ! काय मधुरता ?

जाणे तो ईश एक गूढ रोकडें
मनुजाचें ज्ञान किती क्षुद्र बापुडें.

वैभव तव पाहुनि परि वाटतें फुला !
 मर्त्य न तूं नंदनवनयोग्य कोमला !
 सुखवावें असुखहतां मानवांप्रति
 दिव्य वस्तु धाडुनि दे देव खालतीं.
 दिव्याची संगत दे दिव्यता नरा,
 होवो तव संगति या म्हणुनि पामरा.
 कोमेजुनि जाशिल तूं यापुढें जरी
 तव संगें मरण्यांतचि धन्यता खरी !

कल्याण, ५ एप्रिल, १९०७.

१८. मुलींची विद्येची भुपाळी.

प्रभात झाली गडे, उगवला गगनीं वासरमाणि
 चला शिकूं या आनंदानें विद्या सगळ्या जणी. ॥ ध्रु० ॥

गंगा यमुना गोदावरी
 तीर्थें पावन हीं भूवरी
 परी न विद्येची यां सरी
 मानस—मल—हरणीं.

विद्या शिकवी व्यवहार
 सत्य न्याय सदाचार

जगांत विद्या गुरु थोर
अज्ञानोद्धरणीं.

२

मातापितरां बंधूजनां
विनवुनि वळवूं त्यांच्या मना
तत्साह्यानें विद्याधना
घेऊं संपादुनी.

३

महत्कार्य हें साधाया
नमन करूं या प्रभुराया
ईशकृपेविण सारे वाया
प्रयत्न या भुवनीं.

४

कल्याण, १ आगष्ट, १९०७.

९९. उषास्वप्न.

चाल—चंद्रकांत राजाची कन्या०

“ स्वप्नसंगमीं देउनि मजला अधरामृतपान,
कोठें जासी सोडुनि नाथा ! दासीतें दीन ?

तव विरहें ही विव्हल झाली अबला हतभागी,
वदत मुखानें उषा जहाली निर्द्रेतुनि जागी. ”

होय अनावर दुःख मनाला, नयनीं जल लोटे,
सख्या भोंवतीं पाहुनि तीतें शरम परी वाटे.

सखी जिवाची तिची तिथेला पुसे चित्रलेखा,
“ नाथा, म्हणुनी कवणा वाई मारिसि तूं हांका ?

पाणिग्रहण न तुझे, कुमारी अजुनी तूं अससी,
अनुचित मग हें वचन मुखानें कैसें गे ! वदसी. ”

उषा बोलली “ काय कथूं तुज गडे चित्रलेखे !
निद्रागत मी असतां स्वप्नीं पुरुषवरा देखें.

सुंदर त्याचें रूप पाहुनी मदनें लाजावें,
नयनयुगातें बघतां कमलें कोमेजुनि जावें.

मेघासम सांवळा, मनोहर पीतांबरधारी,
शूर, विक्रमी पाहुनि होती मुग्ध जया नारी.

प्रेमाचा निज लावुनि चटका प्रियकर मम गेला,
लोटुनि शोकार्णवीं सखे ! मज कैसा अबलेला !

शोधितसें त्या, व्याकुल होतें चित्तीं संस्मरुनी,
प्रियकर माझा कवण मला दे आणुनि गे ! फिरुनी ? ”

चित्रलेखिका वदे उषेला “ शोक पुरे आतां !
त्रैलोक्यां जर असेल तर मी आणिन तव नाथा.

शूर, विक्रमी, सुंदर जीं जीं लोकीं नवरत्नें,
काढिन त्यांचीं गडे हुबेहुब चित्रें मी यत्नें.

हलुच खुणेने त्यांतुनि दाखिव रमण तुझा मजला,
उगी ! पुरे कर, किती रडावे पदर दिसे भिजला ! ”

वदुनि असे ती काढुनि दावी चित्रे दनुजांची,
देवगणांची, गंधर्वांची, तेवीं मनुजांची.

हळू हळू मग काढू लागे यादव नरवीर,
प्रद्युम्नाचे चित्र उषेचा अस्ता ने धरि.

अनिरुद्धाच्या काढी चित्रा चतुरा ज्या काली,
एकाएकीं लाजुनि खालीं मान उषा घाली.

उदासीनता जाय लया, ती, हर्षभरें डोले,
“ प्राणेश्वर हा ! हाच सखे मम ! ” हांसुनियां बोलें.

योगबलानें चित्रलेखिका घेउनि मग आली,
अनिरुद्धातें उषेस दाउनि कृतकार्या झाली.

कवि म्हणती कीं “ जें जें दिसतें स्वप्नीं तें खोटें,
स्वप्न उषेचें खरें जहालें नवल गमे मोठें !

उषेपरी जर दिव्य स्वप्नें हाय ! खरीं होतीं,
या संसारीं दुःखें सारीं त्वरित लया जातीं !

धन्य उषा ती अप्राप्याचा लाभ जिला झाला,
कथुनि तिचेच्या दिव्य स्वप्ना कविकिंकर घाला.

१००. छत्रसाल आणि शिवाजी यांची भेट.

बुंदेलचा भूपति छत्रसाल,
कर्तृत्वशाली नयधर्मशील;
कीर्ती शिवाची परिसुनि त्याला,
भेटावया उत्सुक फार झाला.

संकेत आधीं ठरवून त्याशीं,
जाया निघाला नृप दक्षिणेशीं;
सोसुनि मार्गी बहु संकटांला,
भीमानदीच्या उतरे तटाला.

पात्रा नदीच्या बघुनी विशाल,
आनंद पावे बहु छत्रसाल;
मार्गी तया जे श्रम फार झाले,
क्षणांत सारे विलयास गेले.

त्या रम्य तीरीं शिवराय आला,
धाला मनीं भेटुनि छत्रसाला;
दोघांस पाहूनि गमे मनाला,
कृष्णार्जुनांचा नव योग झाला.

होतें करीं जें निज खड्ग त्याला,
अपीं शिवाजी प्रभु छत्रसाला;

न खड्ग ते क्षत्रिय तेज मूर्त
समर्पिले त्यास रिपुक्षयार्थ.

६

प्रेमें शिवानें उपदेश केला
वीरोत्तमा त्या मग छत्रसाला;
वाणी शिवाची अमृतप्रवाह
ज्या सेवितां जाय शमूनि दाह.

६

“ स्वधर्मरक्षा कर तूं श्रमानें
नरा खरा तारक धर्म जाणें;
ज्याची असे जागृत धर्मबुद्धि
त्याची षडे निश्चय कार्यसिद्धि.

७

देशावरी ठेवुनि भक्ति आर्या
सर्वस्व अर्पी निजदेशकार्या;
झाली जरी देशहितार्थ हानि
चित्तांत वीरा नच खेद मानीं.

८

जो दे स्वदेशास जर्गी न मान
नीचाहुनी नीच त्यास जाण;
कीं जन्मला तो अवनीस भार
ते व्यर्थ त्याचें जगणें असार.

९

स्वातंत्र्यसंपादन वा कराया
करीत जा यत्न सदैव राया;

मार्गीं तुङ्ग्या येतिल आह त्यांते
संहारुनी बा मिळवी यशांते.

१७

स्वातंत्र्य नाही तर सर्व नाही
स्वातंत्र्य ही वस्तु अमोल पाहीं;
स्वातंत्र्य नाही तर जन्म वायां
स्वातंत्र्य हा हेतु जर्गीं जगाया.

११

निर्माण आधीं कर संघशक्ति
' सामर्थ्य संघीं ' स्मर ही सदुक्ति;
योजूनि नाना मग धीट युक्ति
संपादुनी घे निजदेशमुक्ति "

१२

ऐशापरी बोधुनि छत्रसाला
देई निरोपा शिवराय त्याला;
केली कृती काय तरे पुढारां
तें सर्व ठावे इतिहासकारां.

१३

१०१. विषवृक्ष.

(चाल—अर्धतनू वारुळीं घुडाली.)

[१]

जळो जळो तो वृक्ष विषारी स्मरतां त्या अंतरीं,
भयानें धडकी भरते उरीं. ॥ ध्रु० ॥

मत्प्रिय भगिनी फुलें वेंचण्या गेली एके दिनीं,
बरोबर घेउनिया मैत्रिणी;

होता श्रावणमास मजेचा, सृष्टि जहाली नवी,
तरुंतें रम्य फुटे पालवी;

जिकडे तिकडे रान उगवलें हिरवें नयना दिसे
गमे कीं जलमय वसुधा हंसे !

फुललीं वन्यसुमें सुंदर,
कचोरा कुरडू चेतोहर,

वेंचित वेंचित पारिजातकासन्निध ये सत्वरी.

[२]

पारिजातका हातीं धरुनी गद्गद ती हालवी,
फुलांची वृष्टि जहाली नवी;

फुलें नव्हे तीं रम्यतारका गळल्या गगनांतुनी
गमे ! तत्सौंदर्या पाहुनी.

जों मद्भागिनी औत्सुक्यें तीं वेंचूं लागे अहा,
 वर्तलें अद्भुत सहसा पहा !
 निघाला तरुच्या गर्भांतुनी,
 फों फों करित विषारी फणी,
 कोमल चरणीं मम भागिनीच्या दारुण दंशा करी !

[३]

अंजावार्ते कदली तैशी ताई खालीं पडे,
 भयंकर मूर्च्छा तीतें जडे;
 विकल जहालीं गात्रें, पडली परडी हातांतली
 बिचारी मरणोन्मुख जाहली !
 दूर भयानें उभ्या, कांपती ताईच्या मैत्रिणी,
 धजेना जवळी जाया कुणी;
 कांहीं घटका गेल्यावरी,
 पहाती हलवुनी तीतें करीं;
 परी उठेना; दीन बिचारी ! मृत पडली भूवरी !

[४]

अमरवृक्ष ज्या समजुनी निर्भय आलिं गावें करीं,
 लपावा सर्प त्याभीतरीं !
 हार फुलांचा सुखकर म्हणुनी घालावें त्या गळां
 निघावा त्यांतुनि का इंगळा ?

प्राणरक्षणाकरितां व्यावी मात्रा संजीवनी,
 हरावे प्राण तिनें का झणीं ?
 अथवा नवल कशाचें तरी ?
 अनुभव संसारीं यापरी !
 बाह्यमनोहर वृंदावनफल विषमय गर्भा धरी !

चुल्याण, १७ ऑगस्ट, १९०७.

१०२. समाधि आणि जाईची वेल.

होती एक समाध सुंदर उभी एक्या नदीच्या तटीं
 जाईची फुलली लता तिजवरी छाया करी गोमठी;
 तेथें एकदिनीं मजेंत बसला होता कवी जाउनी
 संवादास त्यांचिया परिसुनि आश्चर्य पावे मनीं. १

“ जे ताजे हिमबिंदु नित्य तुझिया पुष्पांवरी वर्षती
 त्यांचें तूं करितेस काय लतिके सांगे मला संप्रति;
 बोले प्रश्न समाधिचा परिसुनी तीतें लता सुंदर
 देही जो वसतो तुझ्यांत कसलें त्या रूप देसी तर. २

“ देही येइल जो तया ”—ध्वनि निघे तेव्हां समाधींतुनी

“ कालानें प्रतिदेव मी बनवितें त्याचें अघ क्षालुनी; ”

“ ताजे जे हिमबिंदु नित्य पडती माझ्या प्रसूनावरी
 त्यांचें तैल सुगंधयुक्त करित्यें ” वल्ली वदे उत्तरीं. ३

१०३. भाऊबीज.

दिवाळीचा सण, भाऊबीज आली
 म्हणुनि गंगू आनंदमग्न झाली;
 वरीं येतां आपुला भाउराया
 झटे त्याचा सत्कार ती कराया.

किती त्याशीं भांडली याजमार्गे
 किती लावुनि बोलली त्या रागे;
 किती वेळां धरियला अबोलाही
 आज त्याचें नच भान तिला कांहीं.

भाउराया लाडक्या पहातांच
 भरे प्रेमानें हृदय तिचें साच;
 नव्या रंगीं बापुडी दंग झाली
 पूर्ववर्तन विसरून सर्व गेली.

बाळपणचें प्रेम तें खरें प्रेम
 निर्विकारी निस्सीमही अकाम;
 जगीं दुसरें त्यापरी प्रेम नाहीं
 असे अनुभविलें धन्य ते जयांहीं.

तया मग ती आढरें स्नान घाली
 कुंकुमाचा दे रम्य तिलक भालीं;

वरी मंगल अक्षता लावुनीया
स्वयें ओवाळी गंगु भाउराया.

५

निज प्रेमातें व्यक्त करायाही
एक पुतळी तिस भाउराय देई;
प्रीति यानें व्यक्त का होय साची ?
परी केवळ समजूत ही मनाची !

६

भाउराया बसवून भोजनास
करी गंगू मग फार आग्रहास;
सुपक्वान्नें वाढुनि त्यास गोड
करी मनिचें आपुल्या पुरें कोड.

७

विनोदानें बोलतां चालतांना
एकमेकाशीं खेळ खेळतांना;
उभयतांतें चित्तांत धन्य होई
भाउबीजेचा सुदिन सुखें जाई.

८

बालकांनो सोडुनी द्वेष रागा
जशी गंगू वागली तसे वागा;
प्रेम शांती आनंद सौख्य चारी
तुम्हां शोधित येतील घरीं दारीं.

९

१०४. लहान मुलें.

या इकडे या रम्य मुलांनो खेळा सुंदर खेळ
संगें तुमच्या आनंदानें जातो माझा वेळ.

तुम्हां पाहुनी मनिचे सारे विरती खिन्न विचार
हृदयीं आनंदाचें भरतें येतें या अनिवार.

क्रूरा चिंता न करी तुमच्या कोमल हृदयीं वास
विचारमार्गीं सदा वाहती मंद समीरण खास.

परी हृदय हें भरलें माझें गाढ तमानें सारें
विचारमार्गीं वाहति माझ्या सोसाट्याचे वारे.

गोड मुलांनो खेळा खेळां गा गा मंजुल गाणीं
गृहदेवीतें हर्ष होतसे परिसुनि तुमची वाणी.

अस्तित्वानें तुमच्या केवळ संसारा शोभा या
रम्य भूषणें तुम्ही गृहाचीं बाकी सारें वायां.

गुप्त जहालां एकाएकीं तुम्हीं कांहीं काल
गमेल एका क्षणांत सारें जीवित कवढीमोल.

सकल पुस्तकी ज्ञान लाभतें तुमच्या रम्य कृतींत
नलगे पुस्तक उघडायतें तुमच्या सान्निध्यांत.

अहां मधुर तर तुम्ही खरोखर सकल सुकाव्यांहून
सजीव काव्यें एकच तुम्ही बाकी प्राणावीण.

१०५. जाईजुईचें भांडण.

उद्यान होता मम एक नामी,
गेलो फिरायास तयामधें मी;
तेथें फुलें चित्रविचित्र नाना
म्यां पाहिलीं, सुंदर हासतांना !

१

गुलाब होता फुलला नवीन,
सदाफुली, चंपक कामबाण;
पाहोनियां मोहक मोतियाला
आनंद झाला मम मानसाला.

२

राणी फुलांची सुकुमार जाई,
प्रेमें मला ' ये ! ' म्हणवूनि बाही !
जाऊनि तीतें मग म्यां करानें
आलिंगिलें चुंबुनि आदरानें.

३

जुई तियेची भगिनी लहान,
पहात होती कृति ही दुरून;
तीतें न ऐसा अवमान साहे
माझ्याकडे होउनि रुष्ट पाहे !

४

अत्यंत माझा सदय स्वभाव,
अंतस्थ तीचा समजोनि भाव;

करावया सांत्वन दुःखितेचें,
प्रसून मीं चुंबियलें जुईचें.

६.

“ हे चंचला ! धिक् ! अनुदारता ही—
प्रेमीं तुझ्या निश्चलता न कांहीं ! ”

जाई तदा निष्ठुर शब्द बोले,
ममीं तयांहीं मम घाय केले.

६.

व्हावा न त्यांचा झगडा म्हणोनी,
आलिंगिल्या मीं स्वकरांत दोन्ही;
कोमेजल्या तों लतिका क्षणांत !
मी मात्र दुःखें झुरलों मनांत !

७.

१८ जुलई, १९०८.

१०६. देवाचे दूत.

दिनान्तीं लया जाय जें अंशुमाली
करस्पर्शनें पश्चिमा रक्त झाली;
मनोहारि तें दृश्य पाहोनि सारें
त्वरें चित्र आलेखिलें चित्रकारें.

६.

निघाला युवा जावया दूर देशीं
करी सांत्वना भेटुनी स्वप्रियेशीं;

कवीनें प्रसंगास त्या पाहियेलें
झणी त्यावरी काव्य निर्माण केलें.

२

रडूं लागलें लाडकें बाळ तान्हें
तया शांतवी माय गाऊनि गाणें;
तिच्या वादकें ऐकुनि गोड ताना
सतारींतुनी निर्मिलें सुस्वरांना.

३

करीं आपुल्या बांधितां केश बाला
तयां शोभवी घालुनी पुष्पमाला;
तिला पाहुनी मोहिला मूर्तिकार
शिलेची करी मूर्ति तैशी तयार.

४

जर्गी व्यक्त होतात जे दिव्य भास
कथायास गूढार्थ त्यांचा जनांस;
चितारी कवी वादनाचार्य थोर
खरे भूवरी जन्मती मूर्तिकार.

५

प्रभूचे न जाणोनि हेतू, सदैव
जर्गी भोगिती दुःख जे अज्ञ जीव;
अशांच्या कराया मनःसांत्वनातें
प्रभू प्रेषितो दूत हे या जगातें.

६

असंख्यात दुःखें जर्गी नांदताती
नसे सौख्य कांहीं मना क्लेश होती;

परी सत्य केली असे जिवयात्रा
गमे याच दूर्ती सदा प्राणिमात्रा.

७

जरी भवरी चित्र संगीत काव्य
कला तीन ना प्रेषिता देव दिव्य;
अरण्यापरी भासती सर्व भू ही
जगाया जर्गी त्रासते सत्य देही.

८

जया लाभली संगति प्रेषितांची
जयी सेविली माधुरी तत्कलांची;
अहा वाटती धन्य ते लोक यार्ते !
असे लाधला स्वर्गसौख्यांश त्यांते !

९

प्रभो मागणें अन्य मार्जे न कांहीं
कलांचें मला दिव्य या ज्ञान देई !
तुझा दूत मी सर्व ठायीं फिरोनी
जगांतील टाकीन दुःखें हरोनी !

१०

कल्याण, १९०९.

१०७. बाऊ. !

रात्री जाउनि बैसलों सहज मी एके दिनीं अंगणीं
आली धांवत मागुनि दुडदुडा मत्कन्यका तों झणी;

प्रेमानें करपाश घालुनि गळां अंकावरी ती बसे
लोळे निर्भय कौतुकें मजकडे सप्रेम पाही हंसे.

१

होती तें नव चंद्रिका उगवली व्योमीं तमोवारिणी
जोत्सना शीतल शुभ्र सुंदर तिची फाके मनोहारिणी;
तेजस्वी नव तारका चमकल्या त्या चंद्रिकेमोवतीं
देखावा रमणीय तो बघुनियां आनंदलों मी अती.

२

माझी प्रेमळ कन्यका मज गमे तेव्हां दुजी चंद्रिका
इंदूचा नव कौमुदीसम मला दे हास्य तीचे सुखा;
नक्षत्रांस असंख्य ये नच तिच्या नेत्रद्वयाची सरी !
वाटे स्वर्गसुखानुभूति जणुं मी तें घेतसे भूवरी !

३

ब्रम्हानंद सुखास मी क्षणभरी सेवीत जो यावरी
कन्या मामक तों बघे मुरडुनी मार्गे हळू सत्वरी;
कांपे त्या सरशी भये दचकुनी वेगें रडूं लागली
घर्मनें भिजली तिची तनुळता दीना दिसे भागली.

४

मार्गे पाहुनि ओरडे म्हणतसे ' बाऊ ' अशी अक्षरें
बाऊ ये कुठुनी तिथे मजसि हें कांहीं कळेना खरें;
मी ही गोंधळलों सुचे न मजला मूढा जहाली मति
ब्रम्हानंदनगाहुनी घसरलों आलों झणी खालती.

५

वृत्ती बावरल्या स्थिरा करुनियां मार्गे एन्हां पाहतां
कन्येची पडली भयप्रद दिसे छाया मला तत्वतां;

बाऊ मानुनि साउलीस रडते ही पोर वेडी खरी
अज्ञाने फसलीच केवळ दिसे शंका पळाली दुरी. ६

ईषत् हास्य करोनि म्यां बघुनिया दीना सुतेची स्थिती
वेगें दर्पण आणवोनि धरिला तो मी तिच्या मागुती;
पाहोनी प्रतिबिंबलें शिशु दुजे तें स्वच्छ त्या दर्पणीं
हांसे गद्गद कन्यका भय तिचें गेलें लयातें झणी. ७

बाऊ तो नव्हता, भ्रमांत तिजला अज्ञान घाली परी
होतां ओळख वस्तुची झडकरी भीती तिची हो दुरी;
मत्कन्येसम मूढ अज्ञ जन या आहेत लोकीं किती !
रज्जूतें नच ओळखुनि तिजला सर्पभ्रमें ताडिती ! ८

आहे कोण ? जगांत या मज कुणी निर्माण केलें तरी ?
जन्मा येउनि कोणतें मज असे कर्तव्य या भूवरी ?
आहे सत्य मदीय रूपहि कसें नेणोनि हें अंतरीं
भीती आदरिती वृथा जन जर्गी मानूनि माया खरी ! ९

जेव्हां ये मग सत्स्वरूप कळुनी ज्ञानाचिया दर्पणीं
माया जाय लया समस्त मनिची भीती उडे तत्क्षणीं;
जो जाणे निजरूप सदुरुकृपें ज्ञानाचिया साधनें
त्यानें मात्र जर्गी कृतार्थ अपुलें जन्मूनि केलें जिणें ! १०

१०८. तीन वृत्ति.

जाई मी फिरण्यास नाद म्हणुनी कोठें तरी एकला
जातां एक दिनीं बकूल तरु मी मार्गामधीं देखिला;
नक्षत्रें गगनीं जशीं चमकती नाना अपारद्युति
होतीं भूमिवरी फुलें पसरलीं मार्गें पुढें भोंवतीं.

१

होती वेळ सकाळची कितितरी आनंददायी मना
भासे तें जग जीर्णता त्यजुनिया तारुण्य घे कीं पुन्हा;
पुष्पांचा सुटला सुगंध पसरी चौफेर वायू जया
सेवाया बसलों तदा तरुतलीं मी शांत चित्रें तया.

२

त्या उन्मादक सौरभें हरखलों मी गुंग झालों मनीं
माझे भान मला उरे न, नकळे स्वर्गीं असें वा वनीं;
वेचायास फुलें करांत परड्या घेवोनि तों सत्वरी
आल्या तीन मुली पदध्वनि मला जागा तयांचा करी.

३

आहा त्या वनदेवताच अथवा दिव्यांगना ना मुली
त्यांचा संभव होय काय न कळे किंवा रमेच्या कुळीं;
त्यांच्या कोमल मुग्ध रम्य बघुनी रूपा गमे अंतरीं
आल्या नूतन कल्पवृक्षकलिका स्वर्गांतुनी भूवरी.

४

एकीनें परिधानलें धडलसें दुग्धापरी उंबर
नेसे दाडिमरक्त वस्त्र दुसरी अत्यंत चेतोहर;

आली कज्जळ कृष्ण रम्य तिसरी लेऊनि बाला पट
त्यांचा संगम पाहतां स्थलचि ते मासे त्रिवेणीतट ! ६

एका मागुन एक त्या तरुतलीं वेंचीत होत्या फुलें
पुष्पें कोमल फार, मंद म्हणुनी त्या टाकिती पाउलें;
होत्या हांसत गातही मधुनिया गाणें कुणी मंजुल
त्यांच्या सुस्वर संगमा परिसुनी मच्चित्त हो विव्हळ. ६

बालांनीं परब्यातुनी जमविलीं ताजीं फुलें सुंदर
नेत्रीं बाष्प तसे नवे चमकती बिंदू हिमाचे वर;
बोले एक दुर्जास ' हीं तुजहुनी माझीं पहा गे किती '
' यांचें तूं करणार काय ? ' पुसती त्या एकमेकींप्रती. ७

' यांचा हार रचूनि मी प्रभुपदीं वाहीन भावें तया '
' पुष्पांचा रमणीय गुच्छ करुनी अर्पीन नाथा प्रिया; '
' वेणी गुंफुनिया मनोहर करीं घालीन मी कुंतलीं '
एकामागुन एक बोलत असें तेथोनि गेल्या मुली. ८

बाला ते स्थल सोडुनी अपुलिया गेहास गेल्यावरी
त्यांच्या उक्तिवरी विचार करण्या मी लागलों अंतरीं;
' पुष्पें एकच वेंचिलीं तरुतलीं होतीं तिघीं हीं जर
कां त्यांच्या उपयोजनेत पडलें मोठें असें अंतर ? ' ९

सृष्टी ही त्रिगुणात्मिका वदत हा सिद्धांत आले मुनि
त्यांचा प्रत्यय आज ये मज पुरा त्या बालिका पाहुनि;

होती सात्विक वृत्तिची प्रभुपदीं अर्पीतसे जी फुलां
देवा भक्तिसमर्पणाविण न जी अन्या धरी हेतुला. १०

बाला राजस वृत्तिची प्रियकरा जी गुच्छ अर्पीतसे
प्रेमाचें प्रतिदान नाथ वितरो हेतू मनीचा असे;
होती तामस जी वदे ' गुफुनि मी घालीन वेणी शिरीं '
स्वार्थावांचुनि कोणता न दुसरा हेतू तिच्या अंतरीं ! ११

त्यांचे वेषहि वृत्तिसूचक असे होते कसे ते पहा
सत्वा श्वेत रुचे रजा अरुण तो काळा तमार्ते अहा;
ज्याची वृत्ति जशी तशीच घडती कार्ये त्याहातुनीं
हें तों सत्य असे सनातन परी मी जाणिलें या क्षणीं. १२

मी ज्या ज्या समयीं बकूल तरुतें अहीं वनीं हिंडतां
येती मन्त्रयनापुढें झडकरी बाला तिन्ही तत्वतां;
त्यांनीं जें कृतिनें मला शिकविलें तें तत्व मातें स्मरे—
' सृष्टी ही त्रिगुणात्मिका मनुज हा वृत्तीं तसा आचरे. ' १३

कल्याण, ७ ऑगष्ट १९०९.

१०९. सोनचांपा आणि निवडुंग.

“ नकळे मज निवडुंगा ! केलें तुज कां म्हणोनि निर्माण,
भूमीस भार केवळ अससी तूं व्यर्थ जन्म तर जाण. १

- भरलें शरीर सारें कांट्यांनीं सौकुमार्य लव नाहीं,
न रमे चित्त बघोनि क्षुद्र तुझे तें प्रसून नयनांहीं. २
- तूं मजपुढें कितीसैं ? दिनमणिची काजव्यास ये न सरी,
माझे सुमन पहा हें रूपें गंधें जनास मुग्ध करी. ” ३
- “ बडबड पुरे मदान्धा सोडुनि दे त्वारित मूढपण हें तूं,
प्रत्येक वस्तु केली ईशें धरुनी विशिष्ट मनिं हेतू. ४
- तुजसम माल्य न माझे म्हणुनि मला खेद अल्पही नाहीं,
त्वत्कुसुमसंगतीनें विषयीं मन सक्त सर्वदा होई. ५
- मर्यादोलंघन जे करिती त्यां योग्य मार्ग दावाया,
सृजिलें प्रभुनें मातें कां देशी दोष त्याजला वाया. ६
- ईशपदप्राप्तीचा मार्ग असे बिकट कंटकीं भरला,
हें तत्व सांगतो मी, जाणे जो तोचि एक जन तरला. ७
- रूप तुझे रम्य परी व्यर्थ त्याचा कशास अभिमान ?
सृष्टींतिल सुंदरता क्षणभंगुर चंपका ! मनीं जाण. ” ८
- चंपक निवडुंगातें पाहुनि सुचले विचार जे चार,
कथिलें त्यांतें कवनीं व्यावें रसिकीं त्यांतुनी सार. ९

१.१०. सुरवंटास पाहून सुचलेले विचार.

शुर्वाँ यांतिल एकही न पडला दृष्टीस माझ्या मुळीं
आले हे सुरवंट आज इतुके कोठोनियां या स्थळीं ?
ही यांची नवसृष्टि पाहुनि अशी वाटे मदीयांतरीं
माया अद्भुत ईश्वरा तव, कळे कोणा न ती भूवरी. १

प्राणी निर्भुनि साधिलें हित तुवां हें आमुचें कोणतें ?
देवा एक तुलाच माहित खरें आम्ही असूं नेणते !
त्वां निर्भुनि सुतीक्ष्ण दाहक अशीं यांच्या शरीरीं कुसें
यांतें तापद भार फार मनुजा केलें कशाला असें ? २

यांचा स्पर्श न होय जों, त्वरित त्या हो तीव्र दाह स्थळीं
लागे काय पिसेंच, आग न शमे होई अती काहिली;
ऐसे हे सुरवंट तापद जरी आम्हां समस्तां अती
देसी सुंदर रूप सत्वर कसें तूं ईश्वरा यां प्रती ? ३

कांहीं काळ असाच ताप मनुजा देऊन झाल्यावरी
यांचीं सर्व कुसें गळूनि पडती ये तेज अंगावरी;
यांतें सुंदर पंख दोन फुटती जाया उडोनी दुरी
होऊनी फुलपाखरें उडुनि हे जाती प्रसूनांवरी ! ४

तापा देउनि पाप नित्य करिती जे जीव या भूवरी
त्यांच्या तूं करिशी हिता प्रभुवरा हो त्वत्कृपा त्यावरी !

हे देवा तुजला ' दयानिधि ' असें जें सुज्ञ संबोधिता
वाटे सार्थाचि तें, समान तुजला सारे जर्गी भासती ! ६

प्राणी तो सुरवंट हीन, करिसी त्याचें स्वरूपांतर
झाली कां मग वा तुझी अवकृपा जाणे न माझ्यावर ?
द्यावें नूतन रूप सत्वर तुवां आतां दयाळा मला
तूतें मी विनवीतसें न करुणा ये कां अजुनी तुला ? ७

जन्मा येउनि या जर्गीं नच परां मी दुःख केव्हां दिलें
अन्यांपासुनि जाहले प्रभुवरा अन्याय मी साहिले;
पापाचें भय बाळगूनि हृदयीं मी वर्तलों नेहमीं
कां ऐसा असुनी, कृपेस तुझिया सत्पात्र वाटे न मी ? ८

देहाचा जड भार वाहुनि सदा कंटाळलों मी अती
दृश्यें स्थूल जगांतलीं बघुनियां ये मांघ दृष्टीप्रती;
येऊं दे म्हणुनी दया प्रभुवरा माझी तुला अंतरीं
दे मातें रमणयि पंख, उडुनी जाईन मी सत्वरीं ! ९

पक्षांतें पसरूनियां विहरतो चंडोल जैसा नमीं
आनंदें पथ आक्रमीन गगनीं. मातें कुणाची न भी;
तेजःपुंज खगोल दिव्य नयनीं मी पाहतां तेथुनी
माझें मीपण विस्मरोनि सहसा भोगीन कीं उन्मनी ! १०

१११. गाण्याची उत्पत्ति.

हैं निर्मिलें प्रथम जें जग ईश्वरानें
कोणीहि तैं मनुज गानकले न जाणे;
चित्ता श्रमार्त अपुल्या रमवावयाला
कांहींच साधन तदा नव्हतें तयाला. १

जो तो करी अविरत श्रम सर्वकाल
शांतीविणें सरुनि जाय निशा विशाल;
ऐशा क्रमें हळुहळू निज जीविताला
कंटाळला मनुज दुःखित हाय ! झाला. २

गाण्याविणें मनुज विव्हळ फार झाला
आली म्हणून करुणा परमेश्वराला;
पाचारिलें मग तयें निजगायकांतें
गंधर्व गानपटु सुंदर अप्सरांतें. ३

गाणें नसे म्हणुनि मानव खिन्न झाला
'जा जा तयास शिकवा झणि गावयाला—'
आज्ञा अशी परिसुनी प्रभुची जहाली
गायास लागति समस्तची अंतराली. ३

तादें भरे सकल तैं गगनावकाश
आरंभ होय जणुं गानकलोत्सवास;

आलाप ते मधुर दिव्य सुराप्सरांचे
कीं लोटले प्रबल ओघ सुधारसाचे !

होता तदा फिरत कोकिल अंतरिक्षीं
तो गानलोलुप करी श्रवणास पक्षी;
आकंठ गानरस सेवुनि तृप्त झाला
गाणें जगास मग ये शिकवावयाला.

स्कंधीं बसोनि पिक आम्रमहीरुहाचे
आलाप काढित मनोहर पंचमाचे;
तें ऐकुनी मधुर कूजित कोकिलांचें
नाचे तदा हृदय हर्षित मानवांचें.

संसार हा विषम कंटकपूर्ण सारा
दुःखें अनंत छळिती न सुखास थारा;
मार्गा तरी मनुज आक्रमितो सुखानें
आतां मनास रिझवूनि म्हणूनि गाणें !

ऐशापरी अमर गानकला जगांत
द्यायास शांति मनुजा अवतार घेत !
ज्या मानवास समजे रुचि या कलेची
वाटे तयावर कृपा सदय प्रभूची.

गाणें क्षणांत हरितें मनिंचा विषाद
चित्तास शांत करितें वितरी प्रसाद;

गाणें असे प्रबल मोहक सर्व जीवां

गाणें अहा विसरवी निज देहभावा !

१०

आहा ! जिणें खचित गानविहीन वायां

स्वर्गीय गान नव जीवन दे जगा या;

निर्गान जीवित रुचेल कुणा क्षणैक ?

गाण्याविणें सकल नीरस मृत्युलोक !

११

कल्याण, ४ सप्टेंबर, १९०९

११२. धन्य कोण ?

व्यायामा करुनी तुवां स्वतनुचें सामर्थ्य संपादिलें

‘ भीमाचा अवतार हा ’ तुज जरी लोकीं म्हणूं लागले;

शक्तीचा उपयोग भारहरणीं हो ना पराच्या जरी

सारी शक्ति तुझी वृथा मज गमे वा मानवा भूवरी.

१

अभ्यासा करुनी अनेक वरुषें विद्या तुवां साधिली

तूतें ‘ पंडित ’ ही प्रशस्त पदवी लोकीं जरीही दिली;

लोकाज्ञान हरावया जर तुवां ना ती कधीं योजिली

मातें सर्व तुझी गमे विफल ती विद्या जरी चांगली.

२

नाना कष्ट करूनियां निशिदिनीं संपादिलें त्वां धन

आहे हा दुसरा ‘ कुबेर ’ वदती पाहूनि तूतें वन;

नाहीं त्वां दिधलें जरी धन परा दाखिच नाशाक्या
या लोकीं तर संपदा मिळविली त्वां एवढी कासया ! ३

नाहीं ते करुनी प्रयत्नचि तुवां सत्ता करीं आणिली
इंद्राचीच जणों म्हणूनि तिजला लोकांत वाखाणिली;
सत्ता ती न जरी परार्तिहरणीं त्वां मानवा लाविली
माते ती गमते प्रयत्न करुनी त्वां व्यर्थ संपादिली; ४

विद्वत्ता अधिकार वैभव तसें सामर्थ्य हीं साधनें
स्वार्थातें उपयोजिणें मज गमे हें मानवाचें उणें;
जाणी स्वार्थ न या जर्गी कवण तो ? सर्वास तो ठाउका
जो अन्यास्तव आत्मयज्ञ करितो तो धन्य लोकीं निका ! ५

कल्याण.

११३. रानांतलें फूल.

जेथें वावरती अहर्निश सुमा नानापरीचे जन
सोडोनी असलें तुवां स्थल कसें स्वीकारिलें हें वन ?
एकांतप्रियता तुझी बघुनि ही वा वाटतें मन्मना
आहे त्वां पहिला धडा शिकविला योगाचिया साधना. • १

पुष्पा तूं बसण्यास पात्र असुनी पृथ्वीपतीच्या शिरीं
वृत्ती लीन अती धरुनि वससी या काननाभीतरीं;

वाटेना लवही अहंकृति तुला त्वद्गौरवाची कशी !

जावें मीपण विस्मरोनिच कसें हें वर्तनें दाविसी.

२

भूमी पंकिल जाहली सकल ही माझ्या तुझ्या भोवतीं

तूं होतेंस तसेंच निर्मल परी मी पाहतों संप्रति;

राखावी निजवृत्ति लेपरहिता मोहक्षणीं सज्जनें

तत्वा या उपदेशिसी सुकुसुमा तूं आपुल्या वर्तनें.

३

बा पुष्पा फुलुनी प्रसन्न करिसी क्हांताचिया लोचना

सोडोनी निज सौरभास करिसी तूं घ्राणसंतर्पणा;

अन्याचें सुख साधण्यास अपुली देशी अहा आहुति

आहे काय परोपकार कथिसी हें तूं करोनी कृति.

४

दृष्टी लावुनि आपुली प्रभुकडे भावें प्रसूना सदा

ध्यानीं मग्न तयाचिया असासि तूं, “ जायास मोठ्या पदा;

आहे एकाचि लक्ष्य वस्तु मनुजा तो स्थाणु सर्वेश्वर

त्याचें ध्यान करी ” असें सुचविसी, “सारे दुजे नश्वर.”

५

एकांतप्रियता अहंकृतिविणें वृत्ती विलीना अती

तैशी निर्मलता परोपकरणीं पुष्पा मनाची रती;

पाहोनि गुण हे तुझे गमतसे योगीच कोणी तरी

पुष्पाचें रमणीय रूप धरुनी जन्मास ये भूवरीं.

६

या संसारवनांतुनी विचरतां गेलों चुकूनी पथा

व्हावा सद्गुरु मार्गदर्शक कुणी ऐसें मना वाटतां;

पुष्पा मी तुझियाकडे झडकरीं येईन, दावी मला
जो आहे ऋजुमार्ग त्या ऋमुनियां सेवीन मी शांतिला.

७

कल्याण.

११४. सदोदित !

जो काल होतां उदयास आला
गेला जरी भास्कर तो लयाला,
तदुष्णता सुंदर तत्प्रभाही
अजूनि माझ्या स्मरणांत राही.

१

जें काल होतें फुललें प्रसून
तें आज गेलें जरिही सुकून,
स्मरे मला वास अजूनि त्याचा
सौंदर्य उत्कर्ष करी मनाचा.

२

जो एकदां मित्र असे जिवाचा
गेला जरी सोडुनि आज साचा,
कधीं कधीं होत असे अजून
अस्तित्व त्याचें मज भासमान.

३

जें एकदां उद्भवलें जगांत
तें नष्ट झालें जरि वस्तुजात,

हो ज्ञात तत्सार निजेन्द्रियाते
अस्तित्व त्याचे कळते मनाते.

४.

जगांतुनी वस्तु निधोनि जाई
सूक्ष्मस्वरूपे परि नित्य राही,
आकार तीचा जरि नष्ट होत
वस्तू असे जागृत भावनेत.

५

विभावसू मित्र तसे प्रसून
माझ्यांत गेलीं असती मिळून !
तीं नष्ट झाली म्हणणे असत्य
विराजती या हृदयांत नित्य.

६

कर्याण.

१.१५. विंचू.

दुःसह भारी, डसला मज विंचु विषारी ॥ ध्रु० ॥

सर्वांगाची झाली लाही
तीत्र वेदना उठल्या देहीं
लहरीमार्गे लहरचि येई
सर्व शरीरीं

१.

क्षुद्राचि नांगी किती खरोखर
विक्रम तीचा परी भयंकर
दिसे विरोधाभास निरंतर
या संसारीं.

२

असुनी एकचि बिंदु विषाचा
होई देहीं सिंधु तयांचा
प्रभुची लीला जाणे कैचा
मनुज भिकारी.

३

यत्नें केलें औषध-पाणी
मंत्र घातिला दंशस्थानीं
शमवुनि पीडा परी न कोणी
दुःख निवारी.

४

जीवित-यात्रा ही क्रमतांना
दंशिंति मनुजा वृश्चिक नाना
सद्गुरु मांत्रिक एकचि त्यांना
अन्य न तारी.

५

नाशी दारुण भव-रोगातें
ऐसा सद्गुरु मिळतां यातें
डसोत विंचू सहस्र त्यातें
कवण विचारी.

६

११६ जीवाचें अमरत्व.

स्वातीचा जलबिंदु एक पडतां मेघांतुनी सागरीं
माझे जीवित जाय आज विलया ऐसें म्हणे अंतरीं;
घेई शोषुनि शुक्ति तों अपुलिया गर्भीं तया वाढवी
देई मौक्तिकरूप सुंदर तया जें कांतिला गाढ वी. १

कोळी येउनि काढिलें, वर तयें शुक्तीस अब्धींतुनी
आतां होइल सत्यनाश उपजे तें भीति मुक्तामनीं;
हा हा अद्भुत वर्तलें नवल तों तें रम्य मुक्ताफल
भूपाच्या पडुनी करीं चमकलें तच्छेखरीं सोज्ज्वल. २

झाला नाश न बिंदुचा घडुनि ये त्याचेंच रूपांतर
मुक्तावेष धरोनि तो विलसला जीवंत या भूवर;
मृत्यू या न जगांत, शाश्वत वसे हा जीव रूपांतरीं
जें जें उद्भवतें पुन्हा विलय तें पावे, वृथा वैखरी. ३

कल्याण.

११७. शरत्काल.

[१]

शरत्काल हा किती सुखाचा, सांगू सखया तरी.
संप्रती दुःख नसे भूवरी ॥ ध्रु० ॥

पर्जन्याच्या वृष्टीने ही निर्मल झाली घरा,
 दिसतसे लोचनचेतोहरा;
 तडाग वापी तटिनी भरल्या स्फटिक जलाने अती,
 वाटते हर्षभरे हांसती !
 तरुलतिकांची तरुण जोडपी हरितांबर लेवुनि,
 टाकित्ती जननयना मोहुनी.
 सृष्टी यौवनभावा धरी,
 अंगी नूतन कांती वरी,
 तरुण कामिनीसम ही दिसते सुंदर शरदीं स्वरी.

[२]

जिकडे तिकडे हरित तृणाचीं कुरणे विस्तारती,
 तयांतुनि निर्झरही वाहती;
 या कुरणांतुनि दिनभर चरती स्वच्छंदे गोधने,
 किती तीं निर्भय त्यांचीं मने !
 घेउनि हातीं वाजविताती गोप-शिशू बांसरी,
 बैसुनी सान्निध कोठे तरी.
 ऐकुनि मंजुल वंशीध्वनी,
 जाती धेनू संमोहुनी,
 ब्रम्हानंदीं निमग्न होती लक्ष न चरण्यावरी.

[३]

बारा महिने श्रम जे केले शेतकऱ्यांहीं अती,
 त्यांचें सार्थक हो संप्रति;
 हीं धान्याचीं पिकलीं शेतें पिवळीं सोन्यापरी,
 पाहतां सुख होई अंतरीं;
 उळ्या घालिती या शेतांवर पक्षीही येउनी,
 मुखानें मधुगीतें गाउनी;
 धेनू पक्षी नारी नर,
 सर्वा आनंदाचा भर,
 नाहीं ठावा लेशहि कवणा चितेचा अंतरीं.

[४]

अन्नपूरणा देवी वाटे अवतरली मंगला,
 करूं या उत्सव तीचा चला;
 आणुनि कणसें नव धान्याचीं वाहूं या तिजवरी,
 दाखवूं नैवेद्या सत्वरि;
 गाउनि गाणीं स्तुतिपर तिजला भक्तीनें आळवूं,
 तियेचें आशीर्वच मेळवूं.
 शारदे दे गे सौख्या सदा,
 न शिवो आम्हांतें आपदा;
 प्रार्थुनि ऐसें करूं मनाची करमणूक या पुरी.

११८. तारेची प्रणय पत्रिका.

विद्याध्ययनासाठीं सोमेदेव अर्थात् चंद्र, ज्यावेळीं देवगुरु बृहस्पतीच्या आश्रमांत वास करीत होता, त्यावेळीं त्याचें अनुपम सौंदर्य पाहून गुरुपत्नी तारा त्याचेवर मोहित झाली. विद्याध्ययन संपल्यावर गुरुदक्षिणा देऊन गुरुचा निरोप घ्यावयाची इच्छा चंद्रानें प्रकट केली, तेव्हां आपल्या मनांतील हेतु तारेला गुप्त ठेववेना. पतिव्रताधर्म विसरून जाऊन तारेनें खालील पत्र चंद्रास पाठविलें:—

- “ सुधांश सिंधो संबोधावें कैसे तुजलागीं;
नच जाणे ही प्रणय विमूढा तारा, हतभागी ? १
- हे नररत्ना असें गुरुची तुझिया मी जाया;
दुर्विधियोगें इच्छा करितें दासी तव न्हाया ! २
- कोण लाज ही ?—जळो लेखणी ! मेली अविचारी !
व्यक्त करी जी इच्छा माझी पापमयी भारी ! ३
- अथवा तुजला कसा लेखणी ? देऊं मी दोष ?
हस्ताधीना अससी तूं गे ! हस्त मनोदास ! ४
- होतां पापी मन, तूं होसी पापी नियमानें;
मरे पदाश्रित लतिका, जळतां तरुशिर अनिलानें. ५
- कुकर्मरत तो दुर्मति जैसा मालवि दीपार्ते;
इच्छितसें मी नष्ट कराया हे स्मृति गे तंते ! ६

- मनश्चोर मम कवण असे तो ? नारी मी कवण ?
 भूत भविष्यत्—यांची न कधीं होवो आठवण ! ७
- प्राणसख्या ! तूं ये रे, तर मग दे भेटी मजला !
 लज्जा भीति मान कुलाचा तुजसाठीं त्यजिला ! ८
- स्वधर्मपंजर भंगुनि उडुनी कुलहंसी जाई;
 येउनि सत्वर तारानाथा ! धरि तीर्ते पायीं ! ९
- तारा नाथा ! कवणें तुज हें दिधलें अभिधान ?
 नामदायका मम हृदयाचें होय कसें ज्ञान ! १०
- मुदित पंकजीं परिमल राहे गुप्त निशा होतां,
 या हृदयींचें प्रेम तसें; परि विफला ती चिंता ! ११
- ज्वलदग्नीर्ते लपवूं शकला आजवरी कवण ?
 तारानाथाचि तूं, तारेची ज्वाला करिं शमन ! १२
- निजराज्यातें सोडुनि, अपुल्या कर्तव्या त्यजुनी,
 भ्रमेल कैसा भूपति नाथा ? दूर अशा विजनीं ? १३
- खरशर तूणी, सुमधनु हस्तीं अपुल्या घेवोनी,
 सहायहीना पुरी आक्रमी मदन रथी कोणी ! १४
- दुजा तुझ्याविण या अबलेचें कवण करी त्राण ?
 ये ये नाथा ! सत्वर आतां, विव्हळ हो प्राण ? १५
- मी ज्या दिवशीं—म्हणूं कशी मी कुदिन असें त्यास ?
 पाहियलें तव मुख कमला जें लाजवि मदनास ! १६

- प्रथम ज्या दिनीं सदाश्रमीं या होय तवागमन,
सरोजिनीसम विकसित झालें सहसा खिन्न मन. १७
- कितीक वेळां पाहियलें हे मुकुरीं हतवदन ?
बालुनि कुसुमें भूषविलें या कृष्ण कचा सुधन. १८
- दुकूळ ल्यालें रम्य, भिकारी वल्कल अवगणुनी;
वन देवीची यात्रा केली दे भूषा म्हणुनी ! १९
- मनांत माझ्या कसा जन्मला भाव असा भिन्न,
हर हर मजला न फळे तेव्हां झालें बहु खिन्न. २०
- वसंत येतां विविध भूषणें घेई वनराजी,
तारा—यौवन—वनर्तु—राजचि तूं, फळलें आजी ! २१
- विद्येसाठीं बससी जेव्हा गुरुचरण प्रांतीं
गृहकर्मांतें सोडुनि बैसे जाउनि एकांती. २२
- प्राण सख्या ! तव मधुमधुरस्वर आयकितां कार्णी,
मृदंग वीणा, मंजुल मुरली तुच्छ मनीं मानीं. २३
- वचन सुत्रेचे करवर्षण तूं, नाचेनचि हर्ष !
जशी मयूरी होउनि मत्ता मेघ जधीं वर्षे. २४
- गुर्घादेशें जासी विपिनीं घेउनि गोवृंद,
दूर एकला फिरशी बहुदिन जेव्हां स्वच्छंद— २५
- विरहाग्नीनें व्यथित होउनी रडली तैं तारा,
अनुदिन; सांगूं कुणास तैं मी मन्मानसचोरा ! २६

- गुरूपत्नी मी म्हणुनी मजला करिसी जें नमन,
वाटे मजला तुझ्या कृतीचें करितां तें मनन— २७
- “ मानधना ? मीं युवती, स्वामी तूं मत्प्राणाचा !
मानभंगभय धरुनी चित्तीं, नमिसी मज साचा ! २८
- भोजन होतां आचमना जळ आणाया जासी,
हळुच तुझ्यास्तव नेउनि ठेवीं नाना वस्तुंसी. २९
- शयनागारीं तांबुल, सुमनें सुरभि कुशस्थानीं,
ताराकान्ता ! स्मरतें कां तुज ठेवियलीं कोणी ? ३०
- कोमल कमळाहून जयाचीं गात्रें सुकुमार,
तृणशयनीं त्या पाहुनि, होई खेद मना फार. ३१
- सृष्टुल म्हणोनी, रचित असें मी शय्या कुमुमांची;
तें वाटे जें मनास, कोठुनि ओळख तुज त्याची ? ३२
- पूजेसाठीं आणायातें माल्यें जें जासी,
ठायीं ठायीं नव पुष्पांचे बघसी तूं राशी ३३
- हांसुनि वदसी “ दीन दयाळू माता वनदेवी,
व्हावे मजला श्रम न म्हणोनी, जमवुनि हीं ठेवी. ” ३४
- परंतु तुजला सत्य कथा मी कथितें रे आतां
जाई सोडुनि शयन निशीथीं अपुलें मी नाथा ! ३५
- विविध मनोहर वेंचुनि पुष्पें फिरुनी उद्यानीं,
ठायीं ठायीं ठेवियलीं मीं व्हावीं तुज म्हणुनी. ३६

- जे जळबिंदू कुसुमदळांवर दिसले तें स्वामी !
अभागिनीचे अश्रु अहा ते गळले ! कथितें मीं ! ३७.
- वेडी झालें त्वत्प्रेमाचा लागुनियां ध्यास,
प्रतिपुष्पातें वदलें जें जें काय कथूं त्यास ! ३८.
- वदें चंपका “ वर्ण पाहुनी लाविल तुज हात
प्राणसखा मम, जेव्हां त्यांतें सांग अशी मात — ३९
- ‘ ज्या वरवर्णा पाहुनि झालों निष्प्रम अभिमानें,
रुचिर वर्ण तो विवर्ण झाला तुझिया विरहानें ’ ४०
- मन्मन शरमे,—वदे कदंबा जें,—तें सांगाया !
सहज तुझ्या तें येइल ध्यानीं, रसिकांच्या राया ! ४१
- मृगाशिशु अंकीं धरिसी, परिसुनि लोकमुखीं वार्ता,
किति हरिणाचीं धरिलीं बालें होउनि विरहार्ता ! ४२
- दुर्दैवाची कित्ती कहाणी सांगूं, तुज नाथा !
नकळे तुजला काय लिहूं मीं भान नसे आतां ! ४३
- तारा पाहुनि गगनीं माझा विव्हल हो प्राण !
मत्सर उपजे, भ्रमें सपत्नी मानुनि त्या जाण ! ४४
- ‘ झांकुनि टाकुनि कर रोहिणीच्या कांतीचा ज्हास ! ’
म्हणुनी पाचारिलें कित्तीदां श्यामल मेघास ! ४५
- ज्हीं पाहुनी प्रफुल्ल पद्मा रम्य निशाकाळीं,
खुडुनि तयातें फेंकुनि देईं रागें मीं खालीं ! ४६

- सरसी सन्निध पाहुनि तूतें, एकांतीं जाई !
 पडुनि भूतलीं अश्रुकणांहीं भिजवुनि मुख घेई ! ४७
- अभिमानें मी म्हणे ' दुर्विधे ! कां मम छलना ही ?
 यौवन नाहीं, कां मजठायीं सुंदरता नाहीं ? ' ४८
- पूर्वकथा ही परी स्मरोनी लाभ नसे आतां,
 कथीन अनुकूल येईल जेव्हां काळ मला, नाथां ! ४९
- सुदक्षिणेतें देउनि सोमा ! गुरुमन तोषविसी !
 गुरुपत्नी ही मागे भिक्षा दे इतुकी तिजसी ! ५०
- अहर्निशीं मी छायारूपें राहिन तुजपाशीं,
 दासीभावे दिवानिशीं तव सेविन चरणांसीं ! ५१
- गतजन्मीं मी नकळे केलें काय तरी पाप,
 असा विधीनें म्हणुनी लिहिला भालीं मम ताप. ५२
- ऋषिवंशीं मम जन्म असोनी, चांडाळिण झालें !
 अमरतरूतें हरहर ! कैसें विषमय फळ आलें ! ५३
- कोकिळनीडीं कुणीं ठेविला काकाशिशू न कळे !
 पापजळाचा प्रवाह कैसा गंगाजळिं मिसळे ! ५४
- पंजरमुक्ता मैनेतें का फिरुनि रुचे कारा ?
 या हो नाथा ! या दीनेतें प्रेमें स्वीकारा ! ५५
- विहंगराजा ने मज उडुनी कुंजवनीं जाऊं !
 प्रणयकांक्षिणी तव पद सोडुनि कोठें मी राहूं ? ५६

- जेथें जाशी येईन तेथें करीन जें करिसी !
तनु—मन—धन मम अर्पियलें मीं प्राणसख्या ! तुजसीं ! ९५
- ‘ शशी कलंकी ’ लोकीं ऐसें वदती जन तुजला,
कलंकिनी कर या तारेला, कुळधर्म त्यजिला ! ९८
- येरे सत्वर तारारमणा ! तुजविण तळमळतें !
कानन जैसें दावाशीनें, विरहें मीं जळतें ! ९९
- करितां सेवा तुझी चकोरी अमृत तिला देसी,
अभागिनीवर सुधाकरा ! कां अदय असा होसी ? १०
- सरोजिनीचें काय तपोबळ म्हणुनी तिशीं रमसी ?
करिन तपा त्या अन्न वर्जुनी सांगें तूं मजसी ! ११
- असेल हृदयीं दया दयाळा ! सत्वर तर येई ?
नवयौवन हें वन्यसुमासम सुकतें मम पाहीं ! १२
- गुप्तपणें निजवैभव अर्पीं सिंधूतें गंगा,
नवयौवन हें अर्पिन तैसें तूतें श्रीरंगा ! १३
- जाउनि विपिनीं सुमवृत्तें मीं लिहिलें या पत्रा
नयनकज्जलें, लाजत लाजत भयकंपित गात्रा ! १४
- दासीनें या काय लिहावें याहुनि ? ती अज्ञ !
असेल झाली चूक, दयाळा ! क्षम तूं सर्वज्ञ. १५
- काय मनानें काथिलें ! लिहिलें लेखाणिनें काय ?
भान न मातें येरे नाथा ! दाव तुझे पाय ! १६

- दोषांची तूं क्षमा करीं मम सकळ, दया सिंधो !
 येथिल सन्निध म्हणेन तेव्हां ' क्षमिलें मज ' इन्दो ! ६७
- तारा नाथा ! याहुनि सांगूं कायचि; मी दीन !
 जगणें मरणें माझें आतां तुझिया आधीन ! ” ६८
- लिहिली ताराप्रणयपत्रिका वंगज कविरत्नें,
 माधवानुजें रूप मराठी तीस दिलें यत्नें. ६९

१९१२.

११९. शकुंतलेची प्रणयपत्रिका.

शकुंतलेच्या लावण्यावर मोहित होऊन दुष्यंत राजानें तिच्याशीं गांधर्व विवाह केला. विवाहानंतर राजा स्वदेशी परत गेला. कांहीं काळानें त्याला शकुंतलेचा विसर पडला. त्या प्रसंगास उद्देशून खालील पत्रिका शकुंतलेनें दुष्यंत राजाकडे पाठविली आहे.

- “ राजेन्द्रा तुज नमन करी ही दासी वनवासी,
 कशी जहाली विस्मृति माझी तुझिया हृदयासी ? १
- विसर न मातें होय परी तव, जों देहीं प्राण !
 हृदय न माझें माझ्या पाशीं, पायांची आण ! २
- आशेच्या मी लागुन नाहीं, वेडी हो झालें !
 होतां कांहीं भास मनातें नाथ गमे आले ! ३

धूलिराशितें बघतां गगनीं, श्रवतां स्वन कानीं,
वाटे सेना घेउनि आलें न्याया मम कोणी ! ४

उत्सुक होउनि दर्शन व्याया शशिवें जणु राका,
अनुसूयेतें प्रियंवदेतें मारितसें हांकाः— ५

पहा सख्यानो ! अहा ! उदेलो दिन हा सोन्याचा;
स्मरण जहालें स्वामीतें मम, अनुभव ये साचा. ६

परी क्षणार्धें होय निराशा येईना कोणी !
अभागिनी मी रडे अहाहा ! स्फुंद स्फुंदोनी ! ७

प्रथम पूजिलें पदयुगुलातें जेथें अपुल्या मीं,
कुंजवनीं त्या जाऊन फिरतें व्यग्रमनें स्वामी ! ८

फुलें प्रफुल्लित मुकुलित लतिका बघतें नयनांहीं;
स्वन पवनाचा, अलिगुंजारव कर्णीं मम येई. ९

नाद झऱ्यांचा झुळझुळ, तरुंच्या मर्मर पर्णांची,
कपोत निस्वन निजकांतेच्या प्रेमा जो याची. १०

परिसुनि कोकिलकूजित करित प्रश्ना मी त्यालाः—
'पिका कशाला गासी ? कसला हर्ष तुला झाला ?' ११

मधु मदनाचा दास, मधूच्या तूं रे आधीन,
मदन मोहिला ज्यानें त्याविण विफल तुझे गान ? ' १२

अलिगुंजारव ऐकुनि वाटे रडते वनदेवी
मृदुस्वरें, मज दुःखित पाहुनि माय मला जेवीं. १३

- स्रोतानादां श्रवुनी गमते, तुजला भूपाळा !
देव वनाचा निंदी, क्रोधें देइल शापाला. १४
- सरस जोंवरी रमेल तुजशीं मारुत आनंदीं
शुष्कचि होतां देइल फेकुनि तुजला तो छंदी ! ' १५
- वदते ऐसें मी पणार्ति उद्देशुनि वाता;
पवनें पणां, तुवां तसें कां त्यजिलें ? मज नाथा ! १६
- आंतमनें मी डोळे मिटुनी बसते तरुवालीं,
बघेन केव्हां पदपद्माते उत्कंठा झाली. १७
- नाद पदांचा परिसुनी नाचे उल्हासें हृदय,
नेत्र उघडितां होय निराशा, छळितो विधि अदय. १८
- सन्निध आल्या कुरंगिनीतें लोटितसें दूर,
रागें तिजवर अपशब्दांचा करितें भडिमार. १९
- उच्चरवें मी वदते ' भृंगा ! ये अधरीं बैस !
मज रक्षाया येइल फिरुनी पूरुकूलोत्तंस ! ' २०
- मधुलोभी अलि कशास येतो नीरस मुख माजे !
पुष्प वाळलें फेकुनि देती, आदरिती ताजे. २१
- जेथें लिहिलीं प्रेमभरें मी कमलदलीं गीतें,
येउनि जेथें तुवा निवविलें विरह ज्वालेतें ! २२
- लतामंडप स्मरतो का तो प्राणसख्या ! तू तें ?
जाऊनी तेथें रडते, लिहितें शोकाची गीतें. २३

कर जोडोनी प्रभंजनातें, वदतें मी त्यासीं:—

‘ ने ही माझी विरह पत्रिका राजपदापार्शी. ’

२४

कधीं कुरंगा संबोधुनी मी प्रार्थितसें त्याला:—

‘ वायुगतीनें जाउनि दे ही गीती नाथाला. ’

२५

आशैशव मी पोशियलें तुज यत्नें मृगबाळा !

स्मर उपकारा प्राण नकोसा विरहे मज झाला ! ’

२६

दुर्देवाची कथूं कहाणी किति मी भूपाला !

सखीद्वयाविण माहित नाहीं अन्या कवणाला.

२७

प्रियंवदा सखि अनुसूयाहि येतां मजपार्शीं

मुग्ध बसें मी, पाहुनि मातें खेदचि हो त्यांसी.

२८

पाहुनि मजला दुःखित, तुजला निंदिति ऋषिबाला;

ममीं त्यांचे शब्द झोबती जणु हृदयीं भाला !

२९

जितकीं म्हणुनी परिचित विपिनीं स्थानें मी फिरतें;

रडतें, कढतें दुःखावेगें, स्मरुनी तुज झुरतें !

३०

तो तरु ! जेथें गुप्तपर्णें त्वां नाथा ! मज वरिळी !

निकुंज ! जेथें सुमशय्येवर नव रजनी सरली;

३१

प्रवेशितां त्या गेहीं उठती जे हृदयीं भाव,

मनीं विचारुनि पहा नरेन्द्रा ! राग पुरे, पाव.

३२

अदय विधात्या ! तुझ्या मनीं रे कपट किती हाय !

प्रेम तरूतें हरहर ! यावीं विषम फळें काय ?

३३

अशा प्रकारें नित्य भ्रमते विपिनीं प्राणेशा !

जरी गौतमी नसती, नव्हती जगण्याची आशा.

३४

वेणीफणिची हौस न वाटे तिळभर हृदया या,

मलिन वल्कलें नेसुनि राया ! झांकितसें काया.

३५

अन्नावर मन कधीं न जाई, न रुचे मज कांहीं

शून्य मनस्का होउनि फिरते हाय ! दिशा दाही !

३६

दुःखें सोडुनि दीर्घश्वासा ढळढळ मी रडते,

ज्ञानविहीना मूर्च्छित होउनि भूमिवरी पडते.

३७

मधेच नाथा ! नयनमनोहर दिसते तव मूर्ति,

आलिंगाया पदपद्माते करिते कर वरती.

३८

भासाचि केवळ होय निराशा हरहर ! हृदयाची—

पाप कोणते केले नकळे ! कां विधि मज जाची ?

३९

विरामदात्री निद्रा रात्रीं येतां मज थोडी,

अनुभविते जें स्वप्नीं त्याची काय कथं गोडी !

४०

बघते सुंदर राजहर्म्य मी—रचिला रत्नांहीं,

द्वारीं झुलती हत्ती, सीमा यद्रूपा नाही !

४१

नाना कनकासनें मनोहर सुमशय्यास्थानें,

फिरती दासी चंचल चपला जणु सौंदर्यानें !

४२

ठायीं ठायीं नव मुक्तांचे पाहतसें राशि,

ध्वनि वीणेचा श्रवते, घेते गंधामोदासी.

४३

- सुवर्णसिंहासनीं पाहते तुजला नृपनाथा !
राजदण्ड तव करीं, शोभते छत्र तुझ्या माथां. ४४
- समुद्रवल्यांकिता क्षिती, तव नत झाली चरणीं;
जागृत होतां रडते नाथा ! हे सारे स्मरुनी. ४५
- भूपाळा ! तव देवेन्द्रासम महिमा ऐश्वर्य
अतुल जर्गी या, मानधनी तू अससी नृपवर्य. ४६
- परी नको तें कांहीं ! मजला चाड न विभवाची;
घडो संगती तव चरणांची, इतुके मी याची. ४७
- मी वनवासी, वल्कलवसना, फळमूळाहारी,
राजभोग ते नकोत माते नच ते सुखकारी ! ४८
- कलाधराशीं रमे रोहिणी संतत आकाशीं
परी कुमुदिनी पूजितसे या भूलोकीं त्यासीं ! ४९
- दासी म्हणुनि राखा मजला निजचरणांपाशीं,
येवो करुणा या दीनेची तुझिया हृदयासी ! ५०
- बाळपणीं मम सोडुनि गेलीं पितरें मजलागीं,
परान्नपोषित जगलें कां मी हर हर हतभागी. ५१
- शकुंतलेचा काय तरी या झाला अपराध ?
तरुणपणीं मज टाकुनि कसला साधियला वाद ? ५२

- सौख्य विहंगम बसला मानुनि नीडचि मम हृदय
व्याधमिषें कां वधिलें त्यांतें, भूपाळा ! अदय ? ९३
- म्हणती अससी क्षत्रकुळीं तूं बाहुबळ श्रेष्ठ,
काय लाभलें यश तुज, देउनि अबलेतें कष्ट ? ९४
- कण्वतात मम येतिल आतां विपिनीं जें फिरुनी,
काय त्यांतें सांगूं ? सांगा मजसि दया करुनी. ९५
- प्राणेशा ! तुज निंदिति जेव्हां बोलुनि ऋषिबाला—
काय कथूं मी ? नाथा ! कैसें शांत करूं त्यांला ? ९६
- व्याकुळ झालें हृदय वियोगें तुझिया, मम नाथा !
समजावूं मी कैसें त्याला ? सांग झणीं आतां ! ९७
- माहित नाहीं यावें कैसें राजसभेमार्जी,
वनचर मी, मज मान्य करावी, विनती ही माझी. ९८
- जलांत बुडतां सूक्ष्म तृणाचा जन घे आधार,
त्यजिली कवणें स्वप्राणांची आशा अनिवार ? ” ९९
- ‘ शकुंतलापत्रिका ’ लिहिली वंगज कवि रत्नें;
‘ माधवानुर्जे ’ रूप मराठी तीस दिलें यत्नें. ६०

१.२०. तेव्हां आणि आतां.

अनुभव गुरु झाला, मनीचा मोह लया गेला.

बाल्यां असतां मी, अहा तो काळ किती नामी

जग हें आनंदी, मानुनी रमलों स्वच्छंदीं

आनंदाचा आज परी त्या भास न हृदयाला. १

खेळगडी नाना, जमवुनी हृदय दिलें त्यांना

मित्रप्रेमाला, वाटलें पूर जणो आला

हरहर त्यांतील मित्र एकही आज न कामाला. २

पितरांची प्रीति, मजवरी प्राणाधिक होती

बंधू भगिनींचा, मजवरी लोभ गमे साचा

स्वार्थी त्यांचें प्रेम परी तें प्रत्यय मज आला. ३

विद्वत्ता मोठी, मिळवुनी देशहितासाठीं

तनु मन धन अपुलें, वाहुनि व्यावें म्हणुनि भलें

आशा केली व्यर्थचि गेली धिक् मज मूढाला. ४

सिंहाची शक्ति, वाटलें बाल्यां मज होती

उंच उंच नाना, कल्पना करिती उड्डाणा

तेव्हां आतां ताडुनि बघतां बदल किती झाला. ५

बाल्यांच्या आशा, भयंकर चेटकिणी विवशा

मोहाचें जाळें, पसरुनी करिती वाटोळें

मोहित होउनि फसतो मानव करितो दुःखाला. ६

१२१. नैवेद्य.

जे सृष्टींत अहर्निशीं परिसर्तो मी मंजु नाना स्वन
होते मोहित चित्तवृत्ति मम जें ऐकोनियां गायन;
तन्माधुर्य रूचीचिया अनुभवा घेतां मनापासुनी
आधीं अर्पिन मी तुला प्रभुवरा नैवेद्य तीचा झणी. १

सौरुय स्पर्श तनूप्रती निशिदिनीं होतात जे माझिया
गात्रांचा मम ज्यामुळें सकलही संताप जाई लया;
तत्सौरुया उपभोगितां अनुपमा हर्षे मनापासुनी
आधीं अर्पिन मी तुला प्रभुवरा नैवेद्य त्याचा झणी. २

रूपें जी रमणीय मी बघतसें सृष्टींत नानापरी
ज्यांची सुंदरता बघोनि नयनीं आल्हाद हो अंतरीं;
तत्सौंदर्य सुखाचिया अनुभवा घेतां मनापासुनी
आधीं अर्पिन मी तुला प्रभुवरा नैवेद्य त्याचा झणीं. ३

जे जे सद्रस पुष्टिदायक असे आहेत वस्त्वंतरीं
ज्यांची चाखिलिया रुची सुमधुरा तृप्तीस जिव्हा वरी;
ती नाना रसमाधुरी प्रतिदिनीं आस्वादितां भोजनीं
आधीं अर्पिन मी तुला प्रभुवरा नैवेद्य तीचा झणीं. ४

जों पुष्पांत वनस्पतीस विलसे सद्रंध रात्रंदिन
ज्याचें सेवन केलिया क्षणभरी हो घ्राण संतर्पण;

ऐसा सौरम सेवितां मधुर तो हर्षे मनापासुनी
आधीं अर्पिन मी तुला प्रभुवरा नैवेद्य त्याचा झर्णी. ६

जे जे प्राप्त सुखोपभोग मजला होतील दैवे जनीं
आधीं ते तुजला निवेदुनि तयां सेवीन मी मागुनी;
तूतें अर्पियल्याविणें प्रभुवरा लोकीं सुखा सेवणें
ऐझी नीच कृतघ्नता नच शिवो त्याहून जावो जिणें. ६

कल्याण, १३ फेब्रुवारी, १९१४.

१२२. वाणीचा उपयोग.

येती अहर्निश विचार मनांत नाना
सांगावया सकळ ते निज बांधवांना;
वाणी दिली सुलभ साधन ईश्वरानें
केले जगावर किती उपकार त्यानें ! १

चित्तीं विचारुनि करा उपयोग तीचा
कामीं अयोग्य अपुली शिणवा न वाचा;
आलें मुखीं वचन तें सहसा न बोला
घेतां न ये परत शब्द निघोनि गेला. २

वाणीमधें प्रबलशक्ति करी निवास
वाणी शुभाशुभ समर्थ करावयास;

वाणी कुणा हंसविते रडवीहि कोणा
दे सौख्य दुःख अथवा जगतीं जनांना.

३

जे शत्रु ते तिजमुळें निज मित्र होती
जे मित्र ते विषमवैर जगीं करीती;
ती चेतवी निजबळें मृतकल्प त्यांना
ती मारिते गरळ घालुनि जीवमाना.

४

आहे अलौकिक अशी वचनांत शक्ति
बोला जपूनि शिशुनो म्हणुनी सदाक्ति;
उद्वेग जें उपजवी न मनीं पराचे
ऐसे वदा वचन संतत आत्मवाचे.

५

जो सत्यपूर्ण असुनी प्रिय हो जनांतें
जी ऐकिल्यास हितकारक नित्य होते;
वाणी अशी वदुनि व्हा प्रिय सर्व लोकीं
या बोलतात तप-वाङ्मय जे विवेकी.

६

कल्याण, डिसेंबर, १९१४.

१२३. भूत भविष्य आणि वर्तमान.

‘ गेले जे दिन ते अहा किती तरी होते सुखाचे मम !
चिंता ना शिवली मना विहरलों स्वच्छंद पक्ष्यासम;
मातें उत्तम लाधता जर पुन्हां तो काळ होतें बरें ! ’
चित्तीं आणुनि भूतकाळ अपुल्या ऐसें कुणी उदरे.

१

‘ सौख्याचा उगवेल वासर उद्यां आनंददायी मना
चिंता जाउनियां पुरेल मनिंची माझ्या तदा कामना; ’
कोणी होउनी मानसीं अपुलिया सौख्यार्थ उत्कंठित
ऐसें वाक्य वदे मनीं स्मरुनियां हर्षे भविष्याप्रत. २

वाटे मंगल काल अन्य न मला या वर्तमानासम
याचें स्वागत मीं सदा करितसें हा काल सर्वोत्तम
गेला तो न बरा पुढें नच कळे येईल कैसा तरी
सौख्याचा दिन आजचा म्हणुनि मी आलिंगितों सत्वरी. ३

कल्याण, १९१५.

१२४. श्रेष्ठ ज्ञान.

द्वारीं भिकारी मम एक आला
देऊनि त्या मी धन तोषवीला,
तें संपतां तो परते फिरून
होता तसा वस्त्रविहीन दीन. १

त्याची स्थिती पाहुनि दीन फार
आत्मोन्नतीचा कथिला विचार,
ध्यानीं तथा याचक पूर्ण घेई
तेथूनिया शीघ्र निघोनि जाई. २

म्यां पाहिलें त्या मग दीर्घ काळें
स्वरूप त्याचें दिसलें निराळें,
विचारभिक्षा फळली तयाला
सतेज संपन्नचि तो जहाला.

३

होई विचारें नर रंक राव
आहे त्याचा अतुल प्रभाव,
जाई विचार प्रलया कधीं न
लोकीं असे श्रेष्ठ विचार ज्ञान.

४

कल्याण, १९१५.

१२७. गीतांजलि.

प्रसिद्ध बंगाली कविवर श्रीयुत पाषू रवींद्रनथ टागोर यांनी ' गीतांजली ' नांवाचें पुस्तक लिहिलें आहे. त्याच त्यांनी स्वतःच केलेले इंग्रजी रस्य भाषांतर वाचून त्यावर पाश्चिमात्य कवि व रसिक विद्वान् किती मोहित झाले आहेत हें वर्तमान पत्रांच्या वाचकांस नव्याने सांगण्याची गरज नाही. अशा सर्वमान्य ग्रंथाचा मराठी वाचकांस अल्पांशानें तशी रसास्वाद घेतां यावा, म्हणून मूळ बंगाली गीतांजलीवरून ही खालील पद्ये लिहिली आहेत.

[१]

हें सान सुमन तूं सत्वर घेई खुडुनी
जाईल थांबतां मातीमध्ये पडुनी;
जरि मिळे न यां स्थान तुझ्या सुमहारीं
निजकरें दुखझुनि देवाच्या स्वीकारी.

दिन सरुनी न कळत होइल संध्याकाळ
जाईल निघोनी तव पूजेचा वेळ;
सुमनोहर रंग न याचा ! हें खरें
वास ये यास वेताचा ! हें खरें
तरि यास मान सेवेचा ! दे त्वरें
जों काल न गेला घेई त्यातें खुडुनी
जाईल थांबतां कोमेजुनि हें पडुनी.

[२] .

जेव्हां खेळत मी असें तुजसर्वें स्वच्छंद नानापरी
केला प्रश्न न कोण तूं म्हणवुनी केव्हांहि तूतें हरी;
लज्जा भीति तदा मनांत न वसे चिंता नसे अंतरीं
होता वाहत जीवितोद्य मम हा प्रक्षुब्ध सिंधूपरी.

होता रम्य उषा स्वयें उठविसी निद्रेंतुनी तूं मला
बेऊनी अपुल्यासर्वें भ्रमसि तूं मातें वनीं एकला;
तैं गांन म्हटलीं तुवां समजलीं नाहींत मातें जरी
त्याचा काहुनि मी प्रतिध्वनि सरुया नाचें उडें भूवरी !

झाला खेळ पुरा अहा बघतसें मी काय हें लोचनीं
स्तब्ध व्योम विशाल हे रविशशी निःशब्द ही मेदिनी;
लावनी नयनद्वया अपुलियां त्वत्पादपद्माकडे
सारे विस्मित विश्व हें तुजपुढें राहे उभें बापुडें !

[३]

जैँ जीवनौद्य मम होइल शुष्क साचा
वर्षाव तूं कर झणी करुणारसाचा;
गेली जरी मधुरता सगळी लयातें
येऊनि गा मज मुधेसम गोड गीतें.

होऊनिया प्रबल कर्म जधीं मला तें
पाडील बद्ध करुनी तव विस्मृतीतें;
ये ईश्वरा त्वदिय घेउनि दिव्य शांति
मोहांतुनी मम झणी करण्यास मुक्ति.

माझे जधीं कृपण हें मन शक्तिहीन
भीरूपरी बसतसे असहाय दीन;
ये द्वार तें उघडुनी हृदयांत देवा
जैसा प्रवेश नगरींत नृपें करावा.

जैँ वासना प्रबल होउनि, मोहजालीं
घाली मनास, न सुचे मति मंद झाली;
हे पावना त्वरित घेउनि ये प्रकाश
माझ्याकडे, कर झणी मम मोहनाश.

[४]

उठति मेघ नभीं वरचेवरी
हळुहळू पसरे तम भूवरी;

बघत वाट बसूं किति एकला
जिवलगा तव मी न कळे मला.

१

करितसें व्यवसाय जनांसवें
समय जाय तदा निघुनि जवें,
परि अतां तिमिरावृत या दिनीं
कवणही न सरुया तुजवांचुनी.

२.

जरि तुवां मजला अवहेलुनी
मुख न दावियलें अपुलें झणी,
तर कसा तिमिरावृत काल हा
निघुनि जाइल हें न कळे अहा.

३.

बघत शून्य सुदूर नभाकडे
हृदय हें भ्रमते मम बापुडें;
तरल होय मरुलहरीपरी
बघुं सरुया तव वाट किती तरी.

४.

[९]

गुणालया तूं करिसी कैसें गान कळेना तरी
परिसतो विस्मित मीं अंतरीं. ॥ ध्रु० ॥

तव गानाचें दिव्य तेज या दीप्त जगातें करी
गगन हें स्वरलहरीनीं भरी.

तव गानाचा पवित्र निर्झर कठिण शिला भेदुनी
वाहतो वेगें भुवनांतुनी.

गान करावें तुझ्या संगतीं येतें माझ्या मनीं
निघेना सूरचि कंठांतुनी. ॥ चाल० ॥

यत्नें काढितसें मी स्वर

परी तो बेसुर ये बाहिर

तव गानाच्या अनंत जालीं फसलों विहगापरी
जाहली कुंठित मम वैखरी.

[६]

ज्यांचा माझा परिचय नसे स्नेह त्यांशीं जहाला
मातें लाघे स्थल परगृहीं, त्वत्कृपा ही दयाळा;
दूरस्थां त्वां सदयहृदये आणिलें एक ठायां
पूर्वीं होतां परजन तथा बंधु केलेस राया.

जेव्हां येई निजगृह मला सोडण्याचा प्रसंग
कैशी होय स्थिति म्हणुनि हें भीत हो अंतरंग;
जें जें लोकीं नव दिसतसे त्यांत राहे पुराण
तेथें तूही वससि सदया राहतें हें न भान.

योनीमध्ये बहुविध मला घालुनी जन्म देसी
ज्या ज्या लोकीं अनुभव नवे लाविसी व्यावयासी;
तेथें तेथें मजसि दिससी तोच तूं मित्र माझा
त्वत्साह्यानें मम परजनीं होतसे स्नेह ताजा.

ज्यानें तूतें विनतशरणा ! जाणिलें त्यास नाही
कोठें कांहीं म्हणुनि परकें या जर्गी सर्वदाही;
माझी आहे तुजसि सख्या प्रार्थना एक शेखी
माते व्हावा विसर न तुझा, एक जो तू अनेकीं.

४

[७]

जरी करिसि तू सख्या मजसवें न संभाषण
तुझें भरुनि मौन मी स्वहृदयीं तथा साहिन;
सतारक जशी निशा अवनतानना तीपरी
प्रशांत हृदये तुझी करिन मी प्रतीक्षा हरी

१

सरेल रजनी उषा करिल दीप्त ही मदिनी
मुदिव्य मधुरा गिरा तव निवेल खा भेटुनी;
प्रतिध्वनि तिचा उठे सकल पक्षिनीडांतुनी
मधुस्वन तिचा अहा विकसवील पुष्टें वनीं.

२

[८]

येतां संकट रक्षि तू मज न ही माझी तुला प्रार्थना
वाटेना मजला विपद्भय असें दे धैर्य माझ्या मना;
दुःखापासुनि ताप हो न करिसी त्याचें जरी सांत्वन
मी दुःखावर मेळवीन विजया ऐसें करी मन्मन.

१

कोणीही मज संकटांत नच ये साह्या कराया जरी
माझे होय न अंगिचें बल कमी ऐसें प्रभो तू करी;

संसारान्त न ये जरी यश मला झाली पुरी वंचना
त्याचे अल्पहि दुःख होउ न मला ऐसें करी या मना. २

माझे त्राण करीं न ही प्रभुवरा माझी तुला प्रार्थना
मी जाईन तखनि ही भव नदी दे शक्ति ऐशी मना;
माझा भार करोनि फार हलका त्वां सांत्विलें ना जरी
सारा भार सहावयास मजला सामर्थ्य दे श्रीहरी. ३

संसारीं मज लाधलें जर कधीं प्रारब्धयोगें सुख
ध्यावें ओळखुनी तुझे प्रभुवरा म्यां नम्र भावें मुख;
दुदैवें जर दुःखभोग घडला हो पूर्ण ना कामना
स्पर्शो त्वद्विषयीं न संशय कधीं हे ईश्वरा मन्मना. ४

[९]

या जन्मीं जर ईश्वरा मज नसे होणें तुझे दर्शन
नाहीं तें घडलें सदैव म्हणुनी दुःखें झुरे मन्मन;
याची विस्मृति ना पडो क्षणमरी मी या जर्गी जोंवरी
राहो जागृत भावना निशिदिनीं ही माझिया अंतरीं. १

बाजारीं वसुनी अनेक करुनी व्यापार रात्रंदिन
झालें प्राप्त जरी अपार मजला प्रारब्ध योगें धन;
कांहीं मेळविलें न मी मज सदा वाटो जर्गी जोंवरी
राहो जागृत भावना निशिदिनीं ही माझिया अंतरीं. २

मार्गातें क्रमितां जधीं थकुनि मी बैसैं तरुच्या तळीं
 व्याया विश्रम टाकुनी क्षणभरी कंथा जुनी आपुली;
 आहे दीर्घ मला अजून पुढती जाणें क्रमूनी पथ
 याची विस्मृति ना पडो मनिं वसो ही भावना संतत.

३

यानें भूषविलें गृहास अपुल्या नाना कला मोजुनी
 चाले हास्य विनोद मंजुल निघे सर्वत्र वंशीध्वनि
 नाहीं मी सदनीं तुला प्रभुवरा पाचारिलें त्यापरी
 याची विस्मृति ना पडो मज, वसो ही भावना अंतरीं.

४

[१०]

आलों येथें मी प्रभुराया गाया तूतें गान
 जगन्मंदिरीं तुझिया मजला देई अल्पस्थान.

१

नाहीं तुझिया भुवनीं मजला काज दुजें या आतां
 गीतस्वर मी स्वच्छंदानें काढित राहिन नाथा.

२

तव पूजेचा समय जधीं ये शांत निशीथीं राया
 करी सत्वरी या दासातें आज्ञा तेव्हां गाया.

३

प्रभातकालीं निघेल जेव्हां सुंदर वीणासूर
 बोलावुनि वे सन्निध देवा ठेवुं नको मज दूर.

४

[११]

करिसि मजसि आज्ञा गान जें गा म्हणोनी
 हृदय सदभिमानें जाय माझें भरोनी;

बधुनि तव मुखातें होतसे हर्ष फार
खळखळ नयनीं या लोटतो वाष्पपूर.

१

काठिन कटु वसे जें माझिया सर्व देहीं
त्वरित विलय पावे गानमाधुर्यडोहीं;
जलधिवरुनि हर्षें जातसे पक्षि जेंवी
उडत तुजकडे ये भक्ति मत्प्रेम तेंवी.

२

तुजसि बहुत माझें आवडे नम्रगान
परिसुनि तव होती सर्वदा तृप्त कान;
म्हणुनि तुजपुढें मी गायकाच्या मिषानें
बसुनि म्हणतसे हें ईश्वरा नित्य गाणें.

३

जरि मम मनिं आलें स्पर्शणें शक्य जें न
चरण तव दयाळा, त्यां करी स्पर्श गान;
विसरुनि अधिकारा दंग होऊनि नाहीं
प्रभुसि चुकुनि माझ्या 'बंधु' संबोधितों मी.

४

[१२]

जननि दुःखें गाळुनि अश्रुनीर
तयाचा मी गुंफीन तुला हार;
तुझी स्थाली गे स्वर्णभूषणाची
वरिल शोभा त्यामुळें अधिक साची.

५

चंद्रसूर्यहि तारका असंख्यात
तुझ्या चरणीं नूपुरें चमकतात;
परी दुःखाचा मदिय अलंकार
तुझ्या वक्षते शोभवील फार.

२

अखिल वैभव धनधान्य सर्व कांहीं
तुझ्यापासुनि मनुजास लब्ध होई;
जरी तुजला वाटलें मला देई
मनीं नसलें तर जननि सकल नेई.

३

परी दुःखाचा मीच असैं स्वामी
तुला अर्पितसें जननि तें जधीं मी;
कृपा करिशीं स्वीकार करुनि त्याचा
हाच वाटे अभिमान मला साचा.

४

[१३]

(चाल—उद्धवा शांतवन.)

जे गान गावया आलों गाउनि तें अजुनि न झालें
जुळविण्यांत वीणातारा सकलायु लयाला गेलें ॥ ध्रु० ॥

परि तारा जुळल्या नाहीं सूर न ते मिलुनी आले
लाधावें गाणें म्हणुनी व्याकुल हें चित्त जहालें;
पुष्प नसे विकसित झालें वायूनें केवळ हाले
परिसिली न त्याची वाणी नच मुखावलोकन केलें;

मत्सदनावरुनी जातां तच्चरणध्वनीते श्रविले
बालण्यांत आसन त्याला दिन सर्व लयाला गेलें. ॥ चाल ॥

परि दीप लावला नाही
बोलावं कैसा गेही
तद्दर्शन हो आशा ही
परि अजुनी नाही घडले.

१

[१४]

मार्गे शून्य नदीतटीं हळुहळू रानांतुनी एकली
जासी घेउनि दीप गे कवण तूं झांकुनि त्या अंचलीं;
देई दीप मला तुझा गृह असे माझे तमें व्यापिले
बाला पाहुनि यापरी तिजसी मी साश्चर्य जिज्ञासिलें.

१

नेत्रीं सुंदर पाहुनी मजकडे संधिप्रकाशांतुनी
बोले ' दीपविसर्जनास सालिलीं मी चालले या क्षणीं '
बालेचें वच ऐकुनी क्षण उभा मी राहिलों पाहत
गेला दीप कुठें तरी झरझरा ओघासर्वें वाहत.

२

“ बाले दीप तुझे समस्त असतां लावूनि झाले घरीं
कोठें घेउनि चाललीस फिरुनी दीपास या तूं करीं;
माझे व्याप्त असे अगर तिमिरे दे दीप हा तूं मला ”
होतां रात्र हळुहळू फिरुनिया मीं प्रश्न केला तिला.

३

पाहोनी मज बालिका क्षण मनीं आशंकुनी बोलली
 “ अर्पाया गगनास दीप मम हा मी पातलें या स्थळीं; ”
 बालेचें वच ऐकुनी क्षण उभा मी राहिलों पाहत
 होता दीप तिचा वृथा जळत तो शून्यावकाशीं स्थित. ४

“ दीपातें हृदया समीप धरुनी कोणास तूं शोधिमी
 माझे व्याप्त असे तमें सदन गे दे दीप तूं हा मशीं;
 रात्रीं द्विप्रहरीं निशथिसमयीं अंधार जें दाटला
 बालेसन्निध जाउनी फिरुनिया मी प्रश्न केला तिला. ५

नेत्रीं रम्य पुनः वधोनि वदली ती बालिका सत्वरी
 “ जातें घेउनि हा प्रदीप्त करण्या दीपावली साजिरी; ”
 बालेचें वच ऐकुनी क्षण उभा मी राहियेलों तधीं
 गेला दीप तिचा वृथा जळुनिया दीपांत लक्षावधि. ६

[१९]

(अर्ध तनू वारुळीं—)

खटाटोप हा व्यर्थ कशाला करिसी वेड्या नरा
 पहारे उत्रडुनि नयनें जरा. ॥ ध्रु० ॥

देवगृहाचें द्वार लावुनी वैसुनिया आसनीं
 कुणाच्या अससी रत पूजनीं ?

भजन कुणाचें करिसी घेउनि वीणा अफुल्या करीं
 परिसितो कोण तुझी देखरी ?

हातीं घेउनि माळ जपाची व्यर्थ मणी ओढिसी
कुणाचें नाम मुखीं काढिसी ?

नाहीं देव तुझ्यारे पुढें
भरला तमही चोंहीकडे
तिमिरीं बसुनी जीवित वाया घालविसी पामरा. १

लांगल घेउनि जेथ कृषीवल भूमी तेंनांगरी
शिलालें फोडुनि मार्गा करी,

ग्रीष्मर्तूच्या असह्य दाहीं अथवा जलवर्षणीं
करो तो श्रम कोठेंही जनीं,

वसे तयाच्या संतत सन्निध तो प्रेमें श्रीहरी
मलिन घे वसना अंगावरी,

व्हावा देव तुला तो जरी
टाकी शुचि वसनांतें दुरी
तत्सम धूलीमध्ये येरे श्रमण्या करुनि त्वरा. २

‘ मुक्ति मुक्ति ’ तूं उच्च रवानें निशिदिनि आक्रोशसी
परी ती मुक्ति मिळावी कशी,

हर्षे प्रभुनें स्वीकृत केले सुजनाचें बंधन
बद्ध तो प्रकृत जैसा जन,
पुरे ध्यान तव धूपतीः हीं माल्ये दे टाकुनी

सत्वरी ये बाहेरी जनीं,
 न लगे वसन शुची संनती
 लागो धूळी देहाप्रती
 रत हो कर्मां प्रभुच्या संगें कर्मयोग हा खरा
 कल्याण.

अशाठा प्रथ सग्रहालय. ठाण. स्वजप्रथ.
 अनुक्रम.....६५६३६... वि: ...काव्य.....
 अशाठा .....२०३४..... बों: वि: ३०१३१७१.

कागद शाई वगैरे सर्व तऱ्हेचें
 मुद्रणसाहित्य मिळण्याचें
 विश्वसनीय ठिकाण
 सुदामा पेपर मार्ट
 जनरल पोस्टासमार, फोर्ट. बई

REFBK-C020331

REFBK-0020331